

B.A.(Programme)/B.Com.

Semester-I/II

PUNJABI-B

MODERN INDIAN LANGUAGE (MIL)

**Poetics of Prose, Rab De Dakiye (Punjabi Prose)
and Functional Punjabi**

Choice Based Credit System (C.B.C.S.)

STUDY MATERIAL

(LESSON NO. 1-7)

SCHOOL OF OPEN LEARNING
University of Delhi

Department of Punjabi

MODERN INDIAN LANGUAGE (MIL)
Poetics of Prose, Rab De Dakiye (Punjabi Prose) and Functional Punjabi
Choice Based Credit System (C.B.C.S.)

S.No.	Lesson Name	Page no.
LESSON – 1	1. ਵਾਰਤਕ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਤੱਤ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਗੁਣ ਲੱਛਣ	1-12
LESSON – 2	ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਨਵੀਨ ਵਾਰਤਕ : ਵੰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ	13-24
LESSON – 3	2. ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ : ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ/ਪੜ੍ਹਤ	25-34
LESSON – 4	‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (ਭਾਗ-2)	35-45
LESSON – 5	‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ : ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ/ਪੜ੍ਹਤ	46-57
LESSON – 6	3. ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ	58-73
LESSON – 7	3. ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ : ਸੂਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ	74-85

Lesson writer:

DR. NARINDER SINGH

Associate Professor (Retd.)

Ramanujan College (University of Delhi)

Kalkaji, New Delhi-110019

SCHOOL OF OPEN LEARNING

University of Delhi

5, Cavalry Lane, Delhi-110007

ਪਾਠ ਨੰਬਰ : 1

1. ਵਾਰਤਕ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਤੱਤ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਗੁਣ ਲੱਛਣ

* ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਆਰੰਭਿਕਾ

ਪਿਆਰੇ ਸਿਖਿਆਰਥੀਓ ! 'ਚਾਇਸ ਬੇਸਡ ਕਰੈਡਿਟ ਸਿਸਟਮ' (ਸੀ.ਬੀ.ਸੀ.ਐੱਸ.) ਦੇ ਤਹਿਤ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ, 'ਕੋਰ' ਐੱਮ.ਆਈ.ਐੱਲ. (ਪੰਜਾਬੀ) 1-ਬੀ ਪੇਪਰ ਦਾ ਸਲੇਬਸ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :-

1. ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ
 - 1.1 ਵਾਰਤਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਤੱਤ
 - 1.2 ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਗੁਣ-ਲੱਛਣ
 - 1.3 ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ
 - 1.4 ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਨਵੀਨ ਵਾਰਤਕ : ਵੰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ
 - 1.5 ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
2. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, 2017, ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
 - 2.1 ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
 - 2.2 ਵਾਰਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
 - 2.3 ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
 - 2.4 ਸ਼ੈਲੀ ਪੱਖ
 - 2.5 ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
3. ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ
 - 3.1 ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ : ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ
 - 3.2 ਸਵਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ
 - 3.3 ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣੀ

ਇਵੇਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਭਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ'। ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ, ਇਸ ਦੇ ਪਾਠਾਂ, ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਕੁੱਝ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਜੇ ਸਾਨੂੰ

* ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ), ਰਾਮਾਨੁਜਨ ਕਾਲਜ, ਕਾਲਕਾਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉੱਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਪਰਲੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਲਫਜ਼ ‘ਵਾਰਤਕ’ ਅਤੇ ‘ਰੂਪਾਕਾਰ’ ਬਾਰੇ ਰਤਾ ਦੁਵਿਧਾ ਵਿਚ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਾਂਗੇ। ਮੋਟੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਰੂਪਾਕਾਰ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ; ਤੁਸੀਂ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪਾਕਾਰ ‘ਵਾਰਤਕ’ ਹੈ—ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਡੀ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੀ ਕੁੱਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਵਾਰਤਕ ਕੀ ਹੈ ?

ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਵਾਰਤਕ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਬੀਤੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਗੱਦ (ਗਢ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਜ਼ (Prose) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਸਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਪ੍ਰੋਜ਼ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Prousus ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। Prosus ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਤੁੱਕ ਰਹਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਖਿਲਾਰ। ਮਤਲਬ ਸ਼ਬਦ ਖਿਲਾਰੇ ਪਏ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੀਟਰ, ਕਿਸੇ ਤੁੱਕ-ਤੁਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਪਦ (ਗਢ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ‘ਵ੍ਰਿਤਿ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਵ੍ਰਿਤਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੂਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਟੀਕਾ ਕਰਨਾ। ਇਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਨਿਖੜਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਜਿੱਥੇ ਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵਾਰਤਕ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ, ਦਲੀਲ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ, ਕੰਨ, ਜੀਭ ਤੇ ਚਮੜੀ ਸਾਡੀਆਂ ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ‘ਆਰਤੀ’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ “ਗਗਨੁ ਮਹਿ ਥਾਲ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ”, ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਗਗਨ ਇਕ ਥਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਨ ਦੋ ਦੀਵੇ ਬਲ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਾਰੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਵੇਂ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇਖੀਏ :-

ਉਦੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ ਮੈਂ
ਤੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ, ਜਦ ਬੋਲ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ
ਸੁਲਗਦੀ ਲਾਟ ਵਾਂਗੂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ

ਬੋਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਟੁੱਕੜਾ (ਦਿੱਖਣ ਵਾਲਾ) ਹੈ; ਸੁਲਗਦੀ ਲਾਟ (ਚਮਕਦਾਰ ਦਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ)। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਉਦਾਹਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਤਾਜ ਮਹੱਲ’ ਵਿਚ :-

ਲੱਗ ਟਾਹਣਾਂ ਗਲ ਵੇਲਾਂ ਸੁਤੀਆਂ, ਲੱਗ ਵੇਲਾਂ ਗਲ ਕਲੀਆਂ।
ਲੱਗ ਕਲੀਆਂ ਗਲ ਗੰਧਾਂ ਸੁਤੀਆਂ, ਨੀਂਦ ਵਲੋਵੇਂ ਵਲੀਆਂ।

ਇੱਥੇ ਟਾਹਣਾਂ, ਵੇਲਾਂ, ਕਲੀਆਂ, ਗੰਧਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਨਵ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਪੁਰਸ਼, ਨਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਕ੍ਰੀੜਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਵਿਕ-ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ, ਤਰਕ, ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ-ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ।

ਵਾਰਤਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਅਤਾਰਕਿਕ ਸਮੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਤਰਕ, ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਦਲੀਲ ਵਾਲਾ ਤਰਕ ਹੈ।

ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਤੱਤ

1. ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਤਰਕ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਦਾਹਰਨ ਨਾਲ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਪਛਾਣ ਵੀ ਆਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਜਿਸ ਐਂਦਰਆਵੀ (ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੀ) ਦਲੀਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬੌਧਿਕ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਵਾਰਤਕ, ਲੇਖ, ਨਿਬੰਧ, ਜੀਵਨੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਜੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਆਦਿ ਲਿਖਦਿਆਂ ਤਰਕ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।
2. ਵਾਰਤਕ, ਤਰਕ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਵੀ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਾਕ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੇ ਉਦਾਹਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖੀਏ ਜਾਂ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਲਾ ਉਦਾਹਰਨ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸਹੀ ਨਹੀਂ। ਵਾਰਤਕ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਵਿਤਾ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ (Spellings) ਵੀ ਰਤਾ ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ, ਘੱਟ-ਵੱਧ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਾਰਤਕ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ।
3. ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੱਕ ਅਪਤਨਾ ਇਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਕੋਈ ਮਜ਼ਮੂਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਅਦ ਤੁਸੀਂ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਵਾਕਾਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸੰਦੇਸ਼, ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਸੰਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਭਾਵ, ਆਪਣੇ ਉਚਾਰ, ਉਚਾਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ, ਚੜ੍ਹਾਅ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਗੁਆ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਦਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰਲ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਰਗੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਮੂਲ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਘੱਟ ਹੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦੁਜੈਲਾ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਿਖੇੜ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਗੁਣ ਲੱਛਣਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੇ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੱਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਵਰਡਜ਼ ਵਰਥ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਲਿਆ। ਨਸਰ (ਵਾਰਤਕ) ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸਿੰਚੇ, ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਫਤ ਸਮੀਰ ਵਿਚ ਹਿਲਦੇ ਰਹੇ।” ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ‘ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ’ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਲੇਖ ਵੀ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਅਕਾਦਮਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਇਹ ਵਿਵੱਸਥਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੰਤਰ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਰਾਹੋ ਪੈ ਕੇ ਵੱਖਰਤਾ ਦੇ ਸੁਖਮ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ। ਜੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਹੀ ਲੱਭਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਧਾਰ ਮੰਨਾਂਗੇ। ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਬੰਧ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਲੇਖ ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸਰ ਟਾਮਸ ਮੋਰ ਮੁੱਢਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੇਖਕ ਹਨ। ਬੇਕਨ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੁੱਢਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਸਦੀ ਵਿਚ ਡਰਾਇਡਨ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਉਪਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮੰਨ ਆਏ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਨੂੰ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਯੁੱਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਚਰਚਾ ਜਾਂ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਈ। ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗਿਕਰਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰੂਪ ਅੰਤਰੀਵ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਨਿਰਣੇਜਨਕ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਡਲਟਨ ਮਰੇ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ “Prose is the language not merely of exact thinking but of exact discription.”

ਦਰਅਸਲ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਖੇਤਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ, ਇਤਿਹਾਸ, ਕਲਾ, ਵਿਦਿਆ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਕਾਨੂੰਨ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਭ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਘੱਟ ਜਾਣ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵੱਧ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹਨ। ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸਭਯ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿਪੁੰਨ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਰੱਥਾਵਾਨ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਪ੍ਰਪੰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ‘ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ’ ਕਈ ਵਾਰੋ ਤੱਕ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਤਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ

ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਵਾਰਤਕ ਸੁੰਦਰ, ਸੁਹਜਮਈ, ਸੰਗੀਤਕ, ਸਹਿਜਮਈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਵਿਕ ਗੁਣ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰਾ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਅਨ ਬੁਥ, ਜੋ ਪੱਛਮ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'Rhetoric of Fiction' ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਉਤਮ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਚਿੰਤਨ, ਸੁਹਿਰਦ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'

ਵਾਰਤਕ ਇਕ ਕਲਾ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਉਹ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਵਾਰਤਕ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਉਹ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਤਵ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਝੂਠ ਦਾ ਪਰਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤੋਰ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਰਤਰ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ, 'ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਭਰੀ ਹੋਈ ਪਿਸਤੌਲ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਤਾ, ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਹਰ ਲਿਖਤ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮੰਤਵ। ਉਹ ਇਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਧਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਵਾਲੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਲਾਮਈ ਵਾਰਤਕ ਸਥਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਔਨ ਇੰਗਲਿਸ ਪਰੋਜ਼' ਦਾ ਰਚੈਤਾ ਜੇਮਸ ਆਰ ਸੁਦਰਲੈਂਡ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕਲਾਮਈ ਵਾਰਤਕ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਜਾਂ ਔਖ ਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗ ਸੰਕੋਚ ਦੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।'

ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਜਿਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਇਸ ਪਾਠ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੀ ਵਾਰਤਕ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਅਧੂਰੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ, ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਵਰਗਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬੜਾ ਉਚੇਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰੂਪਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਕਿ ਕਵੀ ਕੋਈ ਅਲੌਕਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤ ਕੇ ਅਲੌਕਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਦੋਂ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਜਦੋਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਰਚੈਤਾ ਕਲਾਤਮਕ ਸਿਖਰਾਂ ਛੂਹ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ, ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਾਲੇ ਮਾਪ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਹੁਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਥੱਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕਈ ਰੂਪਾਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ। ਜੀਵਨੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਜੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਨਿਬੰਧ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਗੁਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅੰਤਰੀਵ ਭੇਦ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਸਾਂਝੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਿਸ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਆਯੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਹੀ ਪੂਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨੀ; ਜੋ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ (ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ) ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਿਜ਼ ਤੱਥੀ ਗੱਲਾਂ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਨਿਰੂਪਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਵੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀ ਜੀਵਨੀ ਉਹ ਰੂਪਾਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼੍ਰੀ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ, ਕੋਈ ਕੇਂਦਰੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੇ। ਵਾਰਤਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਨੀ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਜੀਵਨੀ ਤੱਥੀ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ

ਨਿਰਮਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸੱਚ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਦੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਆਮ ਬੰਦਾ ਦੂਰ ਦੂਰੇ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੂਰ ਦਰਾਜ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਧਰੋਂ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਬਣ ਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਦੁਆਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਨਵੇਕਲੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਕੋਲ ਵੀ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਤੱਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਲਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਕੇ ਸੱਚ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰੂਪਾਕਾਰ ਵੀ ਸੱਚ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ।

ਬੌਧਿਕਤਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦੇ ਉੱਘੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਦਲੀਲ ਯੁਕਤ ਬੌਧਿਕ ਪਕੜ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਚੁਸਤ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ, ਝੰਜੋੜਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜ਼ਰਬੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ (ਵਾਰਤਕ) ਨੂੰ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਭਾਵਕ ਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਨਿਯਮ, ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਬੱਧ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕਲਾ ਕਿਰਤ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੁਹਜ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Style ਦਾ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ, ਭਾਵ Style, ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਹਰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਲੀ (ਵੱਖਰੇ Style) ਦੇ ਗੁਣ ਦਿੱਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸ਼ੈਲੀ ਛੁਪਦੀ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਉਸ ਵਿਚ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 'Style is the Man'।

ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਪਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਆਮ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਜਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਨਾ ਲਿਖ ਕੇ, ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਉਪਰ ਜੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਚਨਾ, ਲਿਖਤ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ। ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੀਰ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਪਹਿਚਾਨਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਸੀਂ 'ਸ਼ੈਲੀ' ਨੂੰ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਲਈ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਲੱਭਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ 'ਸ਼ੀਲ' ਧਾਤੂ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਿਆ। 'ਸ਼ੀਲ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ 'ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਨਵੇਕਲਾ ਢੰਗ ਜਾਂ ਵਿਧੀ'। ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ 'Style' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਲਗਭਗ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਜਦੋਂ ਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੈਲੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਢੰਗ ਜਾਂ ਵਿਧੀ ਕਿਹਾ

ਹੈ, ਹਰ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਵੇਕਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੇਕਲਾਪਨ ਜਾਂ ਸ਼ੈਲੀ, ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵੀ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਦੀ ਵੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਲ ਦੀ ਵੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ, ਕਿਸੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਨਵੇਕਲੇ ਗੁਣ ਲੱਛਣ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੀ ਵਾਰਤਕ, ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਲ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨਮੂਨਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣ, ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ 'ਸ਼ੈਲੀ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਕੇ ਵੱਡੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਵੀ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ 'ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ' ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਦਾ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੱਲੇ-ਕਾਰੇ ਲੇਖ ਦਾ ਵੀ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਵਿਰਾਟ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਗੁਣ ਲੱਛਣ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਨਮੂਨੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਜਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨਵੇਕਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣੀਏ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇਸ ਚਰਚਾ ਨਾਲ 'ਸ਼ੈਲੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਰਤਾ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਭਾਵ, ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ, ਵਾਕ ਬਣਤਰ, ਪੈਰਾ-ਵੰਡ, ਅਲੰਕਾਰ ਵਿਉਂਤ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਤੋਂ ਹੈ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕੇਵਲ ਖਿਆਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ। ਜੇ ਲੇਖਕ ਸਹੀ ਖਿਆਲ ਲਈ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਚੁਣ ਸਕਿਆ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਚੁਸਤ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਉਘਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਮੇਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਕਲਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਹੈ—ਇਸ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਧਾਰਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕ, ਅਲੰਕਾਰ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰੇ ਵਿਵੇਚਨ ਕਿਸੇ ਪੂਰੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਲਿਖਤ ਦਾ ਵੀ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਕਥਨ ਕਰੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਚੈਸਟਰ ਫੀਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, "ਸ਼ੈਲੀ ਖਿਆਲ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਹੈ।" ਬਫਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹੈ।"

ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰਚਣਹਾਰੇ ਨੂੰ ਵੱਧ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ੈਲੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਕੋਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਤਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਲੇਖਕ ਦੇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਚਿੰਤਕ ਕਿਸੇ ਨਿੱਜੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇਸ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਉਦੈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਵਕਤ

ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਉਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸਰੋਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੱਲ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਚਿੰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਰੂਪ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰੂਪਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ : ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ, ਜੋ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਉਹ ਰੂਪਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਆਏ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਲਈ ਅਧਾਰ, ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ।

ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰਾ : ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਚਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਰਚਨਹਾਰੇ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ, ਸ਼ੈਲੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਕ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਚਿੰਤਨ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਬੂਫੇ ਨੇ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਸੂਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ।” ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬੜੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਅਧੂਰਾ ਸੱਚ ਵੀ ਕਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਰਚਨਹਾਰੇ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਿੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਉਹ ਪ੍ਰਗੀਤ ਲਿਖੇਗਾ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇਗਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ। ਭਾਵ ਇਕੋ ਵਿਅਕਤਿਤ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ੈਲੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਭਾਵ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅਧੂਰਾ ਸੱਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ।

‘ਸ਼ੈਲੀ’ ਨੂੰ ਰਚਨਹਾਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਾਰਡ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸ਼ੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਜਿਹੜਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਚੰਗੀ ਜਾਂ ਮਾੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਚੰਗੀ ਜਾਂ ਮਾੜੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੀਵੇਂ ਜਾਂ ਆਮ ਦਰਜੇ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲੱਛਣ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਰਲਗੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਆਪਣੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਅਤੇ ਮਾਧਿਅਮ, ‘ਭਾਸ਼ਾ’ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਉੱਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਕੁਸ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਸਦਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭਾਵ

ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸਰੋਤਾ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੁਹਜ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸਰੋਤਾ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਉੱਚੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ

ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਚਲਦੇ ਸ਼ੈਲੀ, ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਹਨ :

1. “ਸ਼ੈਲੀ, ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

(ਟੀ.ਈ. ਹਿਊਮ)

2. “ਇਹ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਤੋਂ ਭਿੰਨ, ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

(ਡੀ. ਕਵਿਨਸੀ)

ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਚਨਾ ਨੇ ਪਾਠਕ/ਸਰੋਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਸ਼ੈਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਤੱਤ ਵਾਂਗ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਤੱਤ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਸਾਰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਇਹ ਚਿੰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਜਿਹਾ, ਗੌਣ ਜਿਹਾ ਤੱਤ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੁਜੈਲਾ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਕੁੱਝ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਖੋਲ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਸਾਰਥਕ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ‘ਭਾਸ਼ਾ’ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਕੂਲ ਇਸ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਹੋ ਜਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਠ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਵਾਂਗ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਪਾਠ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਰਚੇ ਪਾਠ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਹੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ/ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਚਿੰਤਕ ਜਦੋਂ ਨਾ-ਲੋੜੀਂਦੇ ਰੂਪਕਾਂ ਜਾਂ ਨਕਲੀ ਜਿਹੇ ਲੱਗਦੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਅਰਥਹੀਣ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂ ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਣ ਵਰਗੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਨਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸਕੂਲ (ਵਿਚਾਰ) ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਚਿੰਤਕ ਨਕਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ-ਸਿਰਜਣ ਨੂੰ ਬੇਵਜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਵਾਧੂ ਸਿੰਗਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ‘ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ; ਚੰਗੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ’। ਇਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਹੈ।

ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਚਣ ਪਰਖਣ ਵੱਲ ਜਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਵੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਗੱਲ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਕੱਪੜੇ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਢਾਈ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕਢਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਥਨਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਜਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਜੇ ਸਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧੀਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਦੇ

ਉਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕੜੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਢੁੱਕਵੀਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਹੀ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਇਹਨਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਸਹੀ ਜੜ੍ਹਤ; ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਾਉਣਾ ਆਦਿ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਹੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ, ਸੋਧ ਕੇ, ਪਾਠਕ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ, ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਵੇਕਲੇ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖਰੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਵੀ ਜਾਣ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਚਿੰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਨਿੱਠ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨਾਲ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾਈਏ ਅਤੇ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ? ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ? ਵਾਰਤਕ ਕਿਹੋ ਜਹੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ? ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਇਹ ਅਧਿਅਨ ਦਿਲਚਸਪ ਵੀ ਲਗੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਵੇਖੋਗੇ ਜਾਂ ਲੱਭੋਗੇ। ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ :-

1. “ਤਬ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਉ ਧਰੀਕ ਲੱਗੇ ਆਖਣਿ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੱਗੇ ਆਖਣ : ਅਸੀਂ ਦਬਹਿੰਗੇ। ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਲੱਗੇ ਆਖਣ : ਜੋ ‘ਅਸੀਂ ਜਲਾਹਿੰਗੇ।’ ਤਬ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ : ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਦੁਹੀ ਵੱਲੀ ਫੁਲ ਰਖਹੁ ਦਾਹਣੀ ਵਲਿ ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਰਖਹੁ, ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਲਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੇ ਰਖਹੁ, ਜਿਸ ਕੇ ਭਲਕੇ ਹਰੇ ਰਹਿਨਿਗੇ, ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੇ ਹਰੇ ਰਹਿਨ ਤਾਂ ਜਲਾਹਿੰਗੇ ਅਤੇ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਰੇ ਰਹਿਣਗੇ ਤਾਂ ਦਾਬਹਿੰਗੇ, ਤਬ ਬਾਬੇ ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਹੁਕਮੁ ਕੀਤਾ, ‘ਕੀਰਤਨ ਪੜਹੁ।’ ਤਬ ਸੰਗਤਿ ਲਗੀ ਕੀਰਤਨੁ ਪੜਣਿ।”

(‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਵਿਚੋਂ)

2. “21 ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਈ. ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“4 ਬੈਲ ਚਾਰ ਹਛੇ ਬਹਲਾਂ ਨੇ ਭੇਜਣੇ ਹੁਕਮੁ ਦੇਖਦਿਆਂ, ਮੇਰੀ ਤੁਸਾਂ ਉਪਰਿ ਖੁਸੀ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਦਖਣ ਨੇ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨਿ ਸਿਖ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚਲਣਾ ਹੋਇ, ਤਿਨਿ ਹੁਕਮ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹਜੂਰਿ ਆਵਣਾ।”

(ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮਨਾਮੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ : 225)

3. “ਏਕ ਬੇਰਿ ਕਿਸੀ ਸੰਜੋਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾਦੂ ਦੁਆਰੇ ਜਾਇ ਨਿਕਲੇ। ਉਹਾ ਦਾਦੂ ਦੁਆਰੇ ਕੀ ਓਰਿ ਦੇਖਿ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਤੀਰ ਸਾਖਿ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ। ਤਬ ਖਾਲਸੇ ਕਹਿਆ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸਾਹ ਤੋ ਬਚਨ ਮਹਿ ਕਹਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗੋਰਮਤੀ ਮਟ ਭੂਲਿ ਨਾ ਮਾਨੇ ਤੇ ਦਾਦੂ ਦੁਆਰੇ ਕਉ ਆਪਿ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਬਾਤ ਹਮ ਕਉ ਸੰਸਾ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸਹੁ ਭੀ ਤਨਖਾਹ ਲੇਵਹੁ। ਤਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਤਨਖਾਹ ਦੀਨੀ। ਫੇਰਿ ਕਿਸੀ ਸਿਖ ਅਰਦਾਸ ਕੀਨੀ। ਸੋ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸਾਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਤਉ ਅਭੁਲ ਰੂਪ ਥਾ। ਤਨਖਾਹੀਆ ਕਿਉਂ ਬਣਿਆ। ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ ਭਾਈ ਨਿਹਚਉ ਗੁਰੂ ਅਭੁਲ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਜੋ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ

ਥਾ, ਪਰ ਸਿਖਾ ਕਉ ਤਨਖਾਹ ਲਾਵਣ ਸਿਖਾਲਨੇ ਹਾਂ। ਨਾਲ ਤਨਖਾਹ ਦੇਵਣ ਸਿਖਾਲਨੇ ਹਾਂ।
ਤਾ ਇਹ ਉਤਰ ਸੁਣ ਕਰਿ ਸਿਖ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਆ।”

(‘ਪਰਚੀਆਂ ਸੇਵਾਦਾਸ’ ਵਿਚੋਂ)

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ 17ਵੀਂ, 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਵਾਕ-ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬਹੁਤੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦਵੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੀ ਹਿੰਦਵੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਜਲਾਹਿੰਗੇ, ਦਾਬਹਿੰਗੇ, ਕੀਓਰਿ ਦੇਖ ਕਰਿ ਆਦਿ। ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਵੀ ਇਕ ਥਾਂ, ਤੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਨੋਟ ਕਰੋ ਕਿ ਸੌ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਵੀ ਵਾਪਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਵੇਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਰੂਪ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਕੁੱਝ ਵਾਰਤਕ ਨਮੂਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦੇ ਹਾਂ :

1. “ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਘੱਲੇ ਹੋਏ ਪੰਜ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਆਏ ਕਿ ਕਾਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕਚਹਿਰੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੋ, ਤੇ ਜੇ ਨਾਂਹ ਕਹੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਲੈ ਚਲਣ ਲਈ ਆਖੇ ਗਏ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਕਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ‘ਚੰਗਾ ਭਾਈ, ਅਸੀਂ ਚਲਦੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਸਾਈਂ ਨੇ ਐਉਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸਾਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਐਉਂ ਹੀ ਸਹੀ।’ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਟੁਰ ਪਏ। ਪ੍ਰੇਮ-ਡੋਰ ਦਾ ਬੱਧਾ ਲਾਲੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਟੁਰੀ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਬੀ ਦੋ ਚਾਰ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕਚਹਿਰੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਕੁਛ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਬੀ ਜਾ ਅੱਪੜੇ।”

(ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ’ ਵਿਚੋਂ)

2. “ਯੂਰਪੀ ਲੋਕ ਉੱਝ ਛੂਤ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਛੂਤ ਨਾਲ ਤੇ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਡਾਕਟਰ ਮੂੰਹਾਂ ਉੱਤੇ ਭੀ ਪਟੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਪਰੋਸਨ ਦੀ ਛੂਤ ਨੂੰ ਭਰਮ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।”

(ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ, ‘ਭੇਡ ਚਾਲ; ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ’ ਵਿਚੋਂ)

3. “ਪਿਆਰ ਇਕ ਦ੍ਰਵਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਾਂਗ ‘ਖ਼ਿਆ, ਦਯਾ’, ਤੇ ਸਦਾ ‘ਮਾਫ਼ੀ’ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਬਸ ਬਖ਼ਸ਼ਣਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਗੰਗਾਧਾਰ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਕੂੜ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਹਨੇਰੇ ਦਿਆਂ ਕੂੜੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਦਾ ਮੁੜ ਕੌਣ ਜਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ?”

(ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ; ‘ਪਿਆਰ’; ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ, ਵਿਚੋਂ)

4. “ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਾਸਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਹਨੂੰ ਅਛੂਤ ਸਮਝਣਾ, ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸੰਗਣਾ ਤੇ ਸ਼ਰਮਾਣਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪਰਬਤ ਜੇਡੀ ਭੁਲ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜੇਡੀ ਸੱਚਾਈ ਉੱਤੇ ਪਰਦਾ ਲਾਹਿਆ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਾ ਚਾਨਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਓਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅਵੱਸ ਠੇਡੇ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

(ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ; “ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਤਿ ਸੋਹਣੀ ਰਾਸ”, ‘ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਸ’ ਵਿਚੋਂ)

ਇਹ ਚਾਰ ਉਦਾਹਰਨ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਠ ਕੁ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ (ਮੱਧਕਾਲ) ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜ ਜਿਹੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰਤਕ-ਸ਼ੈਲੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ, ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਅਜੋਕੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਅਤਿ ਨਵੀਂ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਵਾਰਤਕ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
2. ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
3. ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
4. ਵਾਰਤਕ, ਇਕ ਕਲਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ?
5. ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ?
6. ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ, ਪਾਠਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ?
7. ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਾਂਝੇ ਗੁਣ ਦਸੋ।

ਪਾਠ ਨੰਬਰ : 2

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਨਵੀਨ ਵਾਰਤਕ : ਵੰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ

* ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਪਿੱਛਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਸੀਂ 'ਵਾਰਤਕ' ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਰ ਚਰਚਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਿਕਾਸ (ਉਤਪਤੀ) ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪਾਠ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਮੱਧਕਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਨਿਕਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੁੱਝ ਕੁ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ 15ਵੀਂ, 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਨ ਜਾਂ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਕੁੱਝ ਕੁ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਦ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਅਜੇ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਖੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭਕ ਬਿੰਦੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਜਿਹੜੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ—ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਨਮਸਾਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਾਰਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੇ ਠ ਲਿਖਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

1. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, 2. ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ, 3. ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, 4. ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, 5. ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਾਰਤਕ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਰਥਾਂ, ਬਚਨਾਂ, ਗੋਸ਼ਟਾਂ, ਸਾਖੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਮਾਡਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਏ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ।

* ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ), ਰਾਮਾਨੁਜਨ ਕਾਲਜ, ਕਾਲਕਾਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਇਹਨਾਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਅਧਿਅਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰੂਪ ਜਾਂ ਮਾਡਲ ਬੋਧੀ ਜਾਤਕ ਕਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਪਰੰਪਰਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਿੱਧ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਟਿਕਾਉਂਦੀਆਂ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੈਤਾ ਬੜੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਵੱਧਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਖੀਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ, ਰਾਕਸ਼ਾਂ, ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ; ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ।

ਕੁੱਝ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹਨ :

- (1) ਤਬ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਜਾੜ ਕਉ ਚਲੇ, (2) ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮਜਲਸਿ ਕਰੈ,
- (3) ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਕੀ ਹੋਈ, ਜੋ ਕਿਰਤਿ ਕੁਛ ਨਾ ਕਰੈ ਆਦਿ।

ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਖੀ ਰਚੇਤਾ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਝ ਕਲਪਿਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ‘ਕਲਯੁਗ’ ਆਦਿ। ਜਨਮਸਾਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਸਿਰਜਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ।

ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਜਤਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਪ੍ਰੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬ ਨਾਨਕ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ)। ਪਰ, ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਸਮਾਂ 1635 ਈ. ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ 18 ਸਾਖੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ 7 ਸਾਖੀਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਜੋਗ ਮੱਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੋ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੋਰ ਪੱਖ ਪਰਚੀ, ਕਥਾ ਜਾਂ ਸਾਖੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਹੀ ਅਗਲੇਰਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਇਕ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ) ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਇਕ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਇਕ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਉਪਜਿਆ ਰੂਪ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਸ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

(1) ਸੁਖਮਨੀ ਸਹੰਸਰਨਾਮਾ, (2) ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮੂੰਹੈ ਕੀ ਸਾਖੀਆਂ, (3) ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ, (4) ਸੌ ਸਾਖੀ (ਗੁਰ ਰਤਨਮਾਲਾ), (5) ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ, (6) ਪਰਚੀਆਂ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਪਰਚੀ ਪਰੰਪਰਾ : ਪਰਚੀ ਤੋਂ ਭਾਵ, ਪਰਿਚੈ ਜਾਂ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ੰਕੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਸ਼ੰਕੇ ਦੇ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ੰਕਾ ਨਿਵਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਥਾ ਪਰੰਪਰਾ : ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਅਤੇ ਪਰਚੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਕਥਾ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾ ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ਼ ਚਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਜਾਂ 'ਵਿਚਾਰ' ਨੂੰ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਹੰਸਰਨਾਮਾ, ਸਾਖੀਆਂ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਅਧੀਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਪਰਮਾਰਥ ਟੀਕਾ ਪਰੰਪਰਾ : 'ਟੀਕਾ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿਸੇ ਔਖੇ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲ਼ੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੌਖਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੂਖਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਟੀਕੇ, ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਵੀ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ। ਟੀਕਾ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੰਜਵਾਂ ਵੇਦ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਘਣ, ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਗੋਸ਼ਟਿ ਪਰੰਪਰਾ : ਗੋਸ਼ਟਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਈ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਵਿਧੀ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀ ਹੈ। ਤਰਕਮਈ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ਼ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੋਸ਼ਟਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਨਾਲ਼ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੋਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਵਾਰਤਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਨਿਕਾਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਨਾਮੇ' ਭਾਵ ਖ਼ਤ ਜਾਂ ਚਿੱਠੀ ਹਨ। 'ਰਹਿਤਨਾਮੇ' ਅਤੇ 'ਹੁਕਮਨਾਮੇ' ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ। ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮੇ, ਆਦਰਸ਼ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (6ਵੇਂ ਅਤੇ 10ਵੇਂ) ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸੰਦੇਸ਼ 'ਹੁਕਮਨਾਮਾ' ਪਰੰਪਰਾ ਹੇਠ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ।

ਜੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਸਮਝੀਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਮੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨਾਲ਼ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਾ। ਇਸ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਜ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੁਖਮਨੀ ਸਹੰਸਰਨਾਮਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮੂੰਹੋ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੌ ਸਾਖੀ, ਪਰਚੀਆਂ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਆਦਿ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਅਤੇ ਬਚਨ ਹਨ। 'ਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ' ਵੀ ਇਸ ਦੌਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਨਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਮੁੱਢਲੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਇਕ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣਾ, ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਹੋਣਾ, ਗਲਪ ਤੱਤਾਂ ਵਾਲ਼ੀ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਕਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲ਼ੀ ਹੋਣਾ। ਮੁੱਢਲੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਮੂਲਕ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬੜਾ ਘੱਟ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਮੁੱਢਲੀ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਠੁੱਕ ਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਉੱਪਰ ਜਿਸ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਇਆ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੈਦਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕਾਲ ਜਿੱਥੇ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹੋ ਕਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵੀ ਓਹੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਪਿੱਛਲੇ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਭਾਵ 1700 ਈ. ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬਦਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਵਾਂ ਠੁੱਕ ਬੱਝਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਹਿੰਦੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਲ ਮੁੜਨ ਲੱਗੀ। 1700 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਟੀਆਂ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ 1708 ਤੋਂ 1800 ਈ. ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਜਨੀਤਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵੀ ਢਹਿੰਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਰੂਪ ਵੀ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਟੀਕਾ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ 'ਭਗਤਮਾਲਾ' ਵੀ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਸ ਦੇ ਕਰੀਬ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਸਾਧੂ ਸਦਾ ਨੰਦ ਨੇ ਵੀ ਨੌਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚੀਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਸੌ ਸਾਖੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਬਾਰੇ, ਆਦਿ। ਪਰ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ। ਇਹ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਲੇਖਕਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

1800 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਭਗ 50 ਸਾਲ, ਭਾਵ 1850 ਤੱਕ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੇ ਅਹਿਮ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਹੌਲ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤਾਂ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ ਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਕੀਤੇ। ਅੰਜੀਲ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਾਏ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ। ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਦੁਆਰਾ 'ਗੀਤਾ ਸਾਰ' ਨਾਮ

ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚਰਚਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਈਸਾਈਅਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੁਧਾਰ ਬਣੇ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਲੋਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ (1) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਅਤੇ (2) ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤਚੀਤ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੈਨਾਤ ਹੁੰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ‘ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤਚੀਤ’ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ, ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਖੋ :-

“ਜਾਂ ਸਈਅਦ ਜਾਦੇ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰੇ, ਤਾਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਰਾਸੀ ਬੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੱਠੇ ਉਗਰਾਹੁਣ ਆ ਨਿਕਲੇ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ‘ਅੱਲੂ ਖੈਰ, ਅੱਲੂ ਖੈਰ, ਦਰਗਾਹੋਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰੱਖਾਂ। ਅੱਲੂ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨਸਬ ਬਲੰਦ, ਸਰਵਰ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖੇ’।”

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਵਰਗੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਹਿਤਾਸਕ ਗਤੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹਰ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਅਤੇ ਜੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੁੱਟਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚੀ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਜਾਂ ਮੰਤਵ ਦੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਪੁਰਾਣੇ ਵਰਗੀ ਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ ਜਾਂ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਨੇ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ ਨੂੰ ਟਰੈਕਟਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ, ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕੰਮ, ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਾਰਤਕ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ (1947) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਨਿਬੰਧਕਾਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ, ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਕੁੱਝ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਮ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਆਇਆ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ, ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਨੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਜੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਆਦਿ। ਪੱਛਮੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ, ਯਥਾਰਥਵਾਦ, ਸਮਾਜਵਾਦ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕਈ ਰੰਗ ਉੱਭਰੇ। 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ 1965-66 ਤੋਂ ਬਾਅਦ (ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਸੂਬੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣ ਜਾਣ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਨਿਬੰਧਕਾਰੀ, ਪੱਤਰਕਾਰਤਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੁਖਤਾ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦਲੀਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮੀਆਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ, ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਡਿਗਰੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਸ਼੍ਰੀ-ਜੀਵਨੀਆਂ, ਸੰਸਮਰਣ, ਆਲੋਚਨਾ, ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ, ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ, ਨਿਬੰਧ, ਲਲਿਤ ਨਿਬੰਧ ਆਦਿ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਨਿਕਾਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਕੇ ਠਾਠ ਮਾਰਦੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਲੈ ਲਈ। ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ

ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਪਾਠਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੋਚ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਤਰ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲ ਚਾਲ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਲਿਖਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਅੱਜ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੇਂ ਚੈਲੰਜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ, ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਵੀਨਤਮ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਛਪਦੇ ਲੇਖ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੋ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਜਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ, ਭਾਵ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਆਦਿ ਵਾਲਾ ਦੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ 150-200 ਵਰ੍ਹੇ ਅੱਗੇ ਤੱਕ ਦਾ ਦੌਰ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1900 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਦੌਰ—ਇਹ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਸਾਂਝਾਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਠ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਕੁੱਝ ਅੰਤਰੀਵੀ ਤੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਦੇਖਾਂਗੇ। ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਅਜੋਕੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਹੈ। ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਚੀਨ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਤਨੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ—ਉਹ ਵੀ ਰੋਚਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਕਿਸ ਬੁਲੰਦੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਘੱਟ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਬਹੁਤੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਗਿਆਨ, ਆਲੋਚਨਾ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਉਦਾਹਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਾਰੇ ਹੈਰਾਨੀ ਉਪਜਾਉਂਦੇ ਲੱਗਣਗੇ। ਹੁਣ ਪਹਿਲੇ ਅਸੀਂ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਰਤਾ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜਾਂ ਨਵੀਨ ਕਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ, ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ, ਭਾਵ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਾਂ ਮੱਧਕਾਲ ਦੀ ਤੋਂ, ਸਿੱਧਾ ਮਤਲਬ ਸੰਨ ਤੋਂ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਜਾਂ 1950 ਈ. ਤੱਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੇਵਲ ਕਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜ ਕੇ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋ। ਦੂਜਾ ਤਰੀਕਾ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵ, ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੋਚ ਪੁਰਾਤਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਰਤਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਅਪਵਾਦ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਅਪਵਾਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ :

1. ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮ, ਰੱਬ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ, ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਤਰਕ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਦਲੀਲ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ, ਗੋਸ਼ਟਾਂ, ਟੀਕੇ, ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖੋ :-

“ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਜਗਤੁ ਨਿਸਤਾਰਣ ਕੁ ਆਇਆ। ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹੋਇ ਜਨਮਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਨਿਜ ਭਗਤ।” ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਾਜੇ। ਤੇਤੀਸ ਕਰੋੜ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ ਚਉਸਠ ਜੋਗਣੀ ਬਵਜਾਹ ਬੀਰ, ਛਿਆ ਜਾਤੀਆਂ, ਚੌਰਾਸੀਆਂ ਸਿੱਧਾਂ, ਨਵਾ ਨਾਥਾਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ, ਜੋ ਵਡਾ ਭਗਤ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰਣ ਕਿਉ ਆਇਆ...“ਇਸ ਕਉ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਜੀਐ ਜੀ।”

(ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਸਾਖੀ ਨੰਬਰ : 1)

ਇਵੇਂ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਜਾਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਜਾਂ ਪਰਚੀਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ, ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਅੰਤਰ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਕੋ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਦਿੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਪਾਸ, ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਲਿਖਤਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਾਂਗ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਛਾਪ ਇਹਦੇ ਉੱਤੇ ਦਿੱਖਣ ਲੱਗੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਹਿੱਸਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਰਾਹੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਖੋ :-

“ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਛੰਨਿਆਂ ਯਾ ਬਾਟੀਆਂ ਵਿਚ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਖੁਰਾਕ ਸਾਦਾ ਤੇ ਇਕ ਅੱਧੀ ਦਾਲ ਭਾਜੀ ਵਾਲੀ ਪਰ ਖਾਲਸ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਅਮੀਰੜੇ ਨੇ ਰਵਾਜ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕੋਲੀਆਂ ਦਾ ਤੇ ਗਲਾਸੀ ਦਾ। ਭੇਡ ਚਾਲ ਚੱਲ ਪਈ, ਲੋਕੀ ਸੰਗਦੇ ਸੰਗਦੇ ਭੁਖੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਏਸ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਦੇ ਖੰਡਣ ਤੇ ਭੰਡਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਪਿਆ।”

(ਭੇਡ ਚਾਲ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ)

2. ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੀ ਰੂਪ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਪਰਮਾਰਥ, ਟੀਕੇ, ਪਰਚੀਆਂ ਜਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਆਦਿ। ਸੀਮਿਤ ਜਿਹੀ ਵਾਰਤਕ ਸੀਮਿਤ ਜਿਹੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਵਿਸ਼ੇ ਤਾਂ ਸੀਮਿਤ ਸਨ ਹੀ। ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਬਹੁਰੰਗੀ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਦੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿਬੰਧ, ਜੀਵਨੀ, ਸ਼ੈ ਜੀਵਨੀ, ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ, ਸਫਰਨਾਮੇ, ਆਲੋਚਨਾ, ਚਿੱਠੀਆਂ, ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ, ਇੰਟਰਵਿਊ, ਪੱਤਰਕਾਰਤਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰੇਕ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ, ਵਿਧੀ, ਭਾਸ਼ਾ, ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਰਾਹੀਂ ਉਪਰਲੇ ਕਥਨ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

(ੳ) ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ :-

“ਸੰਮਤ 1526 ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜਨਮਿਆ। ਵੈਸਾਖੋ ਮਾਹਿ ਦਿਨ ਤੀਜੈ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਦੀ ਜਨਮਿਆ। ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵਾਜੇ ਤੇਤੀਸ ਕਰੋੜਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਚਉਰਾਸੀ ਸਿਧਾਂ ਨਵਾਂ ਨਾਥਾਂ ਚਉਸਠਿ ਜੋਗਨੀ ਬਵਿਜਾ ਬੀਰ ਛਿਆ ਜਾਤੀਆ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ। ਜੋ ਨਿਰੰਕਾਰ ਪੁਰਖ ਜਗਤੁ ਤਾਰਣ ਕਉ ਭੋਜਿਆ ਹੈ।”

(ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ, ਅਵਤਾਰ ਬਾਲਪਨ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ)

(ਅ) ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਰਹਿਣਾ ਭੰਗ ਤਮਾਕੂ ਹਫੀਮ ਪੋਸਤੁ ਦਾਰੂ ਅਮਲ ਕੋਈ ਨਹੀ ਖਾਣਾ ਮਾਸ ਮੱਛਲੀ ਪਿਆਜ ਨਾਹੀ ਖਾਣਾ ਚਾਰੀ ਜਾਰੀ ਨਾਹੀ ਕਰਣੀ।

(ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਉਨਪੁਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ
12 ਦਸੰਬਰ 1710 ਈ. ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ)

(ੲ) “ਅਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਬੋਟਾ ਮਾਯਾ ਕੇ ਬਿਵਹਾਰ ਮੈ ਨਹੀ ਚਿਤ ਲਾਵਤਾ, ਮਤ ਫਕੀਰ ਹੋਇ ਜਾਵੈ। ਤਬ ਵਿਵਾਹ ਕੀਆ। ਅਰ ਸੁੰਦਰ ਭੂਮਨ ਸਵਰਨ ਕੇ ਪਹਿਰਾਏ।”

(‘ਸਾਖੀਆਂ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ’ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਵਾਲਾ : ਸ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ)

(ਸ) “ਗੁਰੂ ਕਾ ਆਖਣਾ ਹੈ, ਅੰਨ ਬਹੁਤੀ ਭੁਖੈ ਲਗੀ ਜੇਵਣਾ, ਭਰੇ ਤੇ ਭਰਣਾ ਨਾਹੀ ਅੰਨ ਛੱਡਣਾ ਭੀ ਨਾਹੀ, ਸਵਣਾ ਤਾਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤੀ ਨੀਂਦ ਆਵੇ, ਨੀਂਦ ਬਗੈਰ ਸਵਣਾ ਨਹੀ, ਗਫਲਾਈ ਹੈ। ... ਅਕੈ ਬਾਣੀ ਗਾਵਣੀ ... ਸ਼ਬਦੁ ਗਾਵਣਾ, ਕੂੜ ਨਾਹੀ ਬੋਲਣਾ।”

(ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਾਲੀ ਭਾਈ ਪੈਥੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ)

(ਹ) “ਪਰ ਹਮ ਕੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬਾਤ ਸੁਨਾਵਹੁ, ਜੋ ਉਹ ਕਰਮ ਤੁਝੇ ਕਉਨ ਕੀਨਾ ਅਉਰ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਉਨ ਕੀਨੀ ਹੈ। ਅਰ ਉਹ ਕਉਨ ਸੀ ਆਗਿਆ ਮਾਨੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਤੇਰੇ ਬਿਖੇ ਆਪਨਾ ਸਰੂਪ ਪਲਟ ਛੋਡਿਆ ਹੈ” (ਪਰਚੀਆਂ ਸੇਵਾ ਦਾਸ।

ਨੋਟ : ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਮਿਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁੱਛਿਆ।)

(ਕ) “ਜਿਨਹੂੰ ਨੇ ਮੰਸ ਖਾਵਣ ਵਾਲਿਹੂੰ ਕੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰੀ ਹੈ। ਸੋ ਨਿੰਦਿਆ ਮੰਸ ਖਾਵਣੇ ਤੇ ਭੀ ਬੁਰੀ ਹੈ। ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਮੰਸ ਖਾਵਣਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਕਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਮਨ ਹੰਕਾਰ ਅਰ ਅਭਿਮਾਨ ਮਹਿ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਤਬ ਹੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ।”

(ਪਰਚੀਆਂ ਭਾਈ ਸ੍ਰੀ ਕਨ੍ਹੀਯਾ ਜੀ; ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ, ਪੰਨਾ : 51)

(ਖ) “ਅਬ ਜਾਣ ਤੂੰ ਜੋ ਭਗਵੰਤ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਗਿਆ ਕਰੀ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਖ ਮੇਰੇ ਨਮਿਤ ਬ੍ਰਤ ਅਰ ਤਪ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਉ ਉਨ ਕਉ ਮੈ ਹੀ ਉਸ ਕਾ ਫਲ ਦੇਨੇ ਹਾਰ ਹੂੰ ਪਰ ਬ੍ਰਤ ਭੀ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਚਿਤ ਕਉ ਸੰਕਲਪ ਹੂਏ ਤੇ ਰੋਕ ਰਖਣਾ ਅਰ ਚਿਤ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਕਉ ਭਗਵੰਤ ਕੇ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਇਸਥਿਤ ਕਰਨਾ। ਸੋ ਇਹ ਬ੍ਰਤ ਐਸਾ ਕਠਨ ਹੈ ਜੋ ਜਬ ਭਗਵੰਤ ਬਿਨਾਂ ਕੁਛਕ ਸੰਕਲਪ ਭੀ ਇਸਕੇ ਰਿਦੇ ਵਿਖੇ ਫੁਰੇ ਤਬ ਵਹੁ ਖੰਡਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।”

(ਪਾਰਸ ਭਾਗ : ‘ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ’ ਸੰਪਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, ਪੰਨਾ : 85)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਉੱਪਰ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਜੋ ਨਮੂਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ, ਵਾਕ ਬਣਤਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਖੁਦ

ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕੋ ਕਿ 400 ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਡੇਢ ਦੋ ਸੌ ਜਾਂ ਢਾਈ ਕੁ ਸੌ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਗਤੀ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਇਹ ਲਗਨ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਤਨ ਹਨ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਜਦੋਂ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ, ਲਿਪੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਵਿਕਸਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੇਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਬੜਾ ਕਠਿਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਠਿਨ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲਿਖਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਹੜਾ ਉਦਾਹਰਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੀਏ, ਇਹ, ਇਸ ਪਾਠ ਲੇਖਕ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ, ਕੁੱਝ ਕੁ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਚੋਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉੱਤਮ ਜਾਂ ਨਖਿੱਧ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਨਮੂਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹਨ।

(ੳ) ਨਿਬੰਧ : (1) ਸੰਨ 1779 ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੋਧਾ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਮਿਸਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਨੀਲ ਦੇ ਇਕ ਦਹਾਨੇ ਕੋਲੋਂ, ਜਿਸ ਦਹਾਨੇ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਜ਼ੇਟਾ ਸੀ, ਇਕ ਪੱਥਰ ਲੱਭਾ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਕੋ ਵਾਰਤਾ ਤਿੰਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੇਅਰੋ-ਗਲਿੱਫ ਲਿਖਤ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਿਸਰ ਦੇਸ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਲੋਪ ਹੋਈ ਲਿਖਤ। ਤੀਜੀ ਲਿਖਤ ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਸੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਦੇ ਵੀ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਸੋ ਉਹ ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਸਾਰੀ ਉਠਾਲ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਕ ਮਿਸਰ ਦੇ ਯੂਨਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਸੰਮਤ ਮਸੀਹ ਤੋਂ 196 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਬੜੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਹੇਅਰੋ-ਗਲਿੱਫ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਉਠਾਲ ਲਿਆ। ਸੰਨ 1822 ਵਿਚ ਇਕ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਉਸ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੇਅਰੋ-ਗਲਿੱਫ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਉਠਾਲ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਪੱਥਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ‘ਰੋਜ਼ੇਟਾ-ਸ਼ਿਲਾ’ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਜ਼ੇਟਾ ਸ਼ਿਲਾ ਹੁਣ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅਜਾਇਬਘਰ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਿਲਾ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਹੁਣ ਹੇਅਰੋ-ਗਲਿੱਫ ਲਿਖਤ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਮਝ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਔਖ ਦੇ ਉਠਾਈਆਂ ਤੇ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੇਅਰੋ-ਗਲਿੱਫ ਲਿਖਤ ਸਮੇਂ, ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਦੇ ਪਦ-ਕੋਸ਼ ਤੇ ਵਯਾਕਰਣ ਵੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਹੈ ਅਚੰਭਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਇਕ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਲਿਖਤ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੁੜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ।

(ਹੇਅਰੋ-ਗਲਿੱਫ; ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ.ਸੀ.ਐਸ.)

ਨਿਬੰਧ ਲੇਖਨ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਰੋਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਇਕ ਟੁੱਕੜਾ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਦਾ ਇਕ ਨਿਬੰਧ ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਜਹੇ ਹੀ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ’ ਦੇ ਦਸਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ 26 ਜਨਵਰੀ 2020 ਨੂੰ ਛਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਨਵੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ’ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਨਵੀਨਤਮ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਨਿਬੰਧ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਸਤਰਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਜੋਂ ਵੇਖੋ :-

“ਪਤੀ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਸਮਾਜ ਲਈ, ਦੂਜਾ ਪਤਨੀ ਲਈ। ਜੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਧਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਵਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਕੁੱਝ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਛੱਤਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫਾਵੇਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਏਗੀ। ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਲਾਤਮਿਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ, ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਸਬਕ ਸਿੱਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਗਪਗ ਸੱਤ ਕਰੋੜ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ, ਤਲਾਕ ਕਾਰਨ, ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਰਕੇ ਇਕੱਲੀਆਂ ਰਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉਪਰਲੀ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ, ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਲਜ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਫਿਲਮਾਂ, ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ, ਹਵਾਈ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਸੰਚਾਰ, ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

(ਅ) ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ (ਕਲਮੀ ਚਿੱਤਰ) : ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ (ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ) ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਖੋ :-

“ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਫੋਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ—ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਜੋ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਚੌਂਗਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਆਖਦਾ, “ਮੈਂ ਵਿਰਕ ਬੋਲਨਾਂ”। ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਉਂ ਬੋਲਦਾ, “ਹੂੰ...ਹਾਂ...ਅੱਛਾ...ਠੀਕ ਐ” ਅਤੇ ਫੋਨ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਈ ਵੇਰ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਫੋਨ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਖਿਮਾ-ਯਾਚਕ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, “ਲੋਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕੰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਸ।” ਫੇਰ ਉਹ ਦੋ ਕੁ ਪਲ ਰੁੱਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਥੋਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧੂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਕਰਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ, ਠੀਕ ਗੱਠਵੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।”

(‘ਮੇਰਾ ਅਣ-ਧਾਰਿਆ ਗੁਰੂ’ : ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ; ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ)

ਲੇਖਕ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਕਲਮੀ ਚਿੱਤਰ ਸਿਰਜਦਿਆਂ, ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ‘ਵਿਰਕ’ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕੁੱਝ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਬ) ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀ : ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਾਥਾ ਖੁਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੌੜੇ-ਮਿੱਠੇ ਤੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਕਿਸੇ ਵਡੇਰੇ ਸੱਚ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਾਮ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਕਈ ਵੇਰ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਪਏ ਉਹਨਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਫਰੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਭੈਅ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਬਿਆਨ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੱਚ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੇਸ਼ ਹੈ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲਘੂ ਅੰਸ਼, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀ ਦੀ ਕੁੱਝ ਟਹੁ ਪਾ ਸਕਣ :-

“ਦਿਨ ਦੇ ਪੈਂਹਟ ਰੁਪਏ ਤੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪੈਂਹਟ ਰੁਪਏ। ਕਿੰਨਾ ਫ਼ਰਕ ਸੀ। ਪਰ ਕਰਨਜੀਤ ਵਾਸਤੇ ਹੁਣ ਰੁਪਇਆਂ ਦੀ ਓਨੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਵਰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸਨਮਾਨਿਆ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ‘ਰਾਜ’ ਦੀ ਦੋਸਤੀ, ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ਼ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ, ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੋ ਰਹੀ ਉਹਦੀ ਚੇਤਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਸਰਮਾਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।”

(‘ਹਾਸੀਏ ਦੀ ਇਬਾਰਤ’, ਡਾ. ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ)

ਨੋਟ : ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸ੍ਰੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਅਜਿਹਾ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ (1st Person) ਵਿਚ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਕੇ ਅਨਯ ਪੁਰਖ (3rd Person) ਵਿਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਨਾਂ ਹੈ ਪਰ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਜ਼ਮੂਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹ ਪੇਸ਼ਾ ਛੱਡ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਪਰਲਾ ਪੈਰਾ ਉਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।)

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ : ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਉੱਘੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ (ਵਿਅਕਤਿਤਵ) ਦੇ ਉੱਘੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਜਲੌਅ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਆ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਾਇਰ ‘ਕੈਫੀ ਆਜ਼ਮੀ’ ਬਾਰੇ ਦੇਖੋ :-

“ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸ਼ਾਇਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ੌਕਤ ਪੂਰੀ ਸਜ ਧਜ ਕੇ ਗਈ। ਸਫ਼ੈਦ ਕੁੜਤਾ, ਸਲਵਾਰ ਤੇ ਉੱਤੇ ਇੰਦਰ ਧਨੁਸ਼ੀ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਦੁਪੱਟਾ, ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਚੂੜੀਆਂ, ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹੀ ਜੁੱਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਕੈਫੀ ਨੇ ਮੁਸ਼ਾਹਿਰੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਮ ਪੜ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਹੋਈ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਦੇ ‘ਤੇ ਟੂਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਕੈਫੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਸਰੂ ਕੱਦ, ਦੁਬਲਾ ਪਤਲਾ ਸਰੀਰ, ਪੁਰ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਗਭਰੂ, ਗਰਜਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਜਿਵੇਂ ਖੁਦਾ ਦੀ ਪਨਾਹ ਹੋਵੇ। ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ-‘ਤਾਜ’। ਏਨੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਨਜ਼ਮ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ੌਕਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲਹਿ ਗਿਆ ਸੀ-ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।”

ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ : ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਹ ਵੰਨਗੀ ਕਿਸੇ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੀ। ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਅੰਸ਼ ਜੋ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ 2019 ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪੇ ਹਨ, ਦੇ ਕੁੱਝ ਅੰਸ਼ ਦੇਖੋ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰਖਿਆ ਹੈ : ‘ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰੰਗ’

“ਜੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵੇਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮਾਲ ਰੋਡ ਤੋਂ ਲੰਘਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਕੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਾਲ ਤੇ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਹੈੱਡ ਕਵਾਟਰ, ਵੱਡਾ ਡਾਕਖਾਨਾ, ਸ਼ਾਦਮਾਨ ਚੌਂਕ, ਜੇਲ੍ਹ ਰੋਡ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ, ਜਿਨਾਹ ਪਾਰਕ, ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਗ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੈਨਸ਼ਨਜ, ਡਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਡੇਰਾ, ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਮੈਨਸ਼ਨਜ, ਸ਼ਾਹਦੀਨ ਬਿਲਡਿੰਗ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲ ਰੋਡ ਤੋਂ ਏਨੇ ਹੱਟਵੇਂ ਹਨ ਕਿ ਮਾਲ ਰੋਡ ਦੇ ਅੱਠ ਮਾਰਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭੀੜ ਭੜੱਕਾ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ। ਮੌਜਾਂ ਹੀ ਮੌਜਾਂ। ਪੈਦਲ ਹੋਈਏ ਜਾਂ ਕਾਰ ਅਸਵਾਰ ਖੁਲ੍ਹ ਖੇਡ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਰੂਹ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹੀ ਇੱਥੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਂਝ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਹੋਰ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

(3) ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਕ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਕੋਈ ਲਿਖਣ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਜਦਕਿ ਸਾਡੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਸਮਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਅਜੋਕੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾਵਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ।

(4) ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਤਰਕ, ਦਲੀਲ, ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕਤਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਬੌਧਿਕਤਾ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਵਾਰਤਕ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਯੁੱਗ, ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਯੁੱਗ ਸੀ। ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਥਮ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਸਿਰਜਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਸਿਰਜਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

(5) ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਕੋਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਵੋ; ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਤਨੀ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੈ ਜਦਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਪੱਖੋਂ ਬੜੀ ਅਮੀਰ ਦਿੱਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਕ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਕ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹੇ ਤੋਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜਾਂ ਵਾਕ ਬਣਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਪਾਸੋਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਵੇਂ, ਅਸੀਂ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਕੀ-ਕੀ ਸਿਰਜ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ? ਉਹ ਸੈਂਪਲ ਜਾਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹੈਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ? ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਕੀ ਹਨ ? ਅਤੇ ਅੰਤਰਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਪਛਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਸਾਂਝਾਂ ਪਛਾਣਨਾ ਇਕ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਰਤਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. 'ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ' ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉ।
2. 'ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ' ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।
3. 'ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ' ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਕਾਲ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ?
4. 'ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ' ਅਤੇ 'ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ' ਵਿਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹਨ ?
5. ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਕੋਈ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।

ਪਾਠ ਨੰਬਰ : 3

2. 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' : ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ/ਪੜ੍ਹਤ

* ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਆਰੰਭਿਕਾ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਹਾਡੇ ਕੌਰਸ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ 'ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ' ਹੈ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਨੇ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ 25 ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪ ਹਨ। ਇਹ ਦਿਲਚਸਪ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲਕੀ ਫੁਲਕੀ ਪਰ ਪੁੱਖਤਾ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੱਲਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਾਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਕਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ। ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹਨ। ਫਕੀਰਾਨਾ ਹਨ। ਸਹਿਜ ਹਨ। ਸਾਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜੇ ਗਹਿਰੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ, ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬੜਾ ਸਹਿਜ ਹੈ, ਸਰਲ ਹੈ, ਸੁਆਦਲਾ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਵਰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਤ ਜਿਹੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਕੋਗੇ।

ਕਥਾ ਸਾਰ/ ਪੜ੍ਹਤ

(i) ਮੁਸਾਫਰ, ਦਰਿਆ ਤੇ ਪਰਿੰਦੇ

ਇਸ ਦੇ ਕੁ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਮੁਸਾਫਰ, ਦਰਿਆ ਤੇ ਪਰਿੰਦੇ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕ ਇਹਨਾਂ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਯੂਰਪੀ ਯਾਤਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸੂਫੀਆਂ ਬਾਰੇ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਦੀ ਝੋਂਪੜੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਕੀਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਸੋਫਾ, ਫਰਿੱਜ, ਰਸੋਈ ਆਦਿ ? ਫਕੀਰ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਝੋਂਪੜੀ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਯੂਰਪੀ ਯਾਤਰੂ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਕੀਰ ਅਗੋਂ ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਉਸ ਯੂਰਪੀ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੱਸੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਯਾਤਰੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਯਾਤਰੂ ਹੈ। ਉਸ ਪਾਸ ਸਮਾਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਕੀਰ ਅਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ (ਫਕੀਰ) ਵੀ ਇਕ ਯਾਤਰੂ ਹੈ, ਮੁਸਾਫਰ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਧਰਤੀ, ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਤਾਰੇ ਵੀ ਸੀਮਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਲੇਖਕ ਸੀਮਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੀਮਿਤ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਅਸੀਮ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਾਲ ਵਿਚ

* ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ), ਰਾਮਾਨੁਜਨ ਕਾਲਜ, ਕਾਲਕਾਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਹਾਂ ਪਰ ਅਕਾਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਾਂ। ਮੁਸਾਫਰ, ਦਰਿਆ ਤੇ ਪਰਿੰਦੇ (ਪੰਛੀ) ਨਿਰੰਤਰ ਜੀਵਨ ਵੱਲ, ਸੂਖਮ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਚੀਨ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਨਫਿਊਸ਼ਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਾ 'ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ?' ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਦੋਂ ਦੇਖ ਲੈਣ, ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਲੇਖਕ, ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ ਅੰਤ ਇਸ ਚਿਤਾਵਨੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਣ-ਮਾਣੀ, ਅੱਧ-ਜੀਵੀ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਾਫਰ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਜਿਊਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਿੱਖ ਲਈਏ।

(ii) ਦਲੀਲ ਤੇ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ

ਇਸ ਲਘੂ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦਲੀਲ ਦੇ ਤਰਕ ਦਾ, ਲੌਜਿਕ (logic) ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਕ ਸੂਫੀ ਕਥਾ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਮੁਸਾਫਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਤਰਕ ਨਾਲ ਸੋਚਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੱਡੀ ਬੜੀ ਧੀਮੀਂ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਖੱਚਰ ਤਾਂ ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ, ਡੁੱਬ ਚੁੱਕਾ ਹੈ (ਗੱਡੀ ਸੁਰੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨੇਰਾ ਉਜਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ)। ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ। ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦਲੀਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਫਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਤਨੀ ਦੂਰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਸੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਫਾਲਤੂ ਦੀ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੱਚ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਹੋਰ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰ ਨਸਰੂਦੀਨ ਦੀ ਜੋ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਿੰਡ (ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ) ਦੀ ਹਵਾ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਰਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਵੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਉਤਨੇ ਹੀ ਤਾਰੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ ਜਿਤਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਿੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਥਾ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕੰਨਫਿਊਸ਼ਸ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਜ ਸਵੇਰੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰੇ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨਾ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ।

(iii) ਬਿਨਾਂ ਥੱਲੇ ਵਾਲਾ ਝੋਲਾ

ਹੱਥਲੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ 'ਲਾਲਚ' ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਲਾਲਚੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸ ਖ਼ਰਗੋਸ਼ ਵਰਗਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬੇਵਜ੍ਹਾ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭੱਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਕੇ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ 'ਲੀਹ ਤਸੂ' ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਲਾਲਚੀ ਬੰਦੇ ਨੇ ਭੀੜ ਵਾਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੋਨਾ ਚੁਰਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਜ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਤਨੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਚੋਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਦਿੱਸਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਲਾਲਚੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੋਰ-ਹੋਰ-ਹੋਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਸੁਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ, ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਲੋਚਦਾ, ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ।

ਲੇਖਕ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ-ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੱਕ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੋਵੇ। ਨਸਰੂਦੀਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਹ ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ ਥੀਸਿਸ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲਚ ਕਦੇ ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਲਾਲਸਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਿਨਾਂ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚ ਵਸਤਾਂ ਪਾਈ ਜਾਏ। ਲਾਲਚ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

(iv) ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਡਾਕੀਆ; ਸੁਨੇਹਾ, ਚਿੱਠੀ ਜਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਜਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਜਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਕਿਹੜਾ ਡਾਕੀਆ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ? ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਡਾਕੀਏ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਭੋਲਾਪਨ ਅਤੇ ਵਿਸਵਾਸ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਰੱਬ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਉਸ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦੀ ਫੋਟੋ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕਿ ਰੱਬ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਫੋਟੋ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਵੇਂਗੀ—ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ, ‘ਜਦੋਂ ਬਣਾ ਲਵਾਂਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਲੈਣਾ।’ ਲੇਖਕ ਪਿਕਾਸੋ (ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੱਤਰਕਾਰ) ਆਪਣੇ ਕਥਨ ‘ਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚੇ ਵਿਚ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਕਲਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ। ਉਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਭੋਲੇਪਨ ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਗੁਣ ‘ਉਤਸੁਕਤਾ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਨਿੱਕੀ ਨਿਗੂਣੀ ਵਸਤ ਜਾਂ ਜੀਵ ਵੱਲ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਉਤਸੁਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਵੱਡਮੁਲੀ ਵਸਤ ਵੱਲ ਜਾਂ ਜੀਵ ਵੱਲ। ਉਸ ਲਈ ਪੱਥਰ ਅਤੇ ਹੀਰੇ ਬਰਾਬਰ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਗੁਣ ਭੋਖ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੁਹਾਡੇ ਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੁਰੱਖਤ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਬੋਧੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਰੱਬ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਬੜਾ ਸੂਖਮ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

(v) ਅੰਤਰ ਮਨ ਦੇ ਬੂਹੇ

ਇਸ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ‘ਸੁਪਨਿਆਂ’ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਚੁਆਂਗ ਤਸੂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਤਿੱਤਲੀ ਹੈ। ਉੱਡਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਿੱਤਲੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰੂਹਾਂ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਵਣਜਾਰਾ ਬੇਦੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਲੋਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ, ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਤੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ‘ਤੇ ਨਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਸਿਗਮੰਡ ਫ਼ਰਾਇਡ ਦਾ ਸੁਪਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀਤਾ ਅਧਿਅਨ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਫ਼ਰਾਇਡ ਮੁਤਾਬਕ ਸੁਪਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਦੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਮੁਤਾਬਕ ਸੁਪਨੇ ਬਹੁਪਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧ-ਪੱਧਰਾ, ਇਕ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਡੂੰਘੇ ਮਨ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਦੁਆਰਾ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਡਿਗਦੇ ਜਾਣਾ ਸਾਡੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਬੱਸ ਜਾਂ ਗੱਡੀ ‘ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇਹ ਰਹੱਸਮਈ ਤਾਂ ਹੈਨ ਹੀ।

(vi) ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ

‘ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ’ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਾਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਕ ਨਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਲੇਖਕ ਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰ ਨਸਰੂਦੀਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਾਕਤ ਵਾਲੇ ਵੱਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਕਤ ਪੈਸੇ ਵਿਚ ਰੁੱਤਬੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਦ ਉੱਤੇ ਵੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਤਾਕਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਹੰਕਾਰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਖੁੱਦ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਬੈਰੂ ਕੋਲੋਂ ਚਿਕਨ ਦਾ ਹੋਰ ਪੀਸ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਰੋਹਬ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੈਰੂ ਹੋਰ ਚਿਕਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਸੋਈ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਰੋਹਬ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਮੂਰਖ ਬੰਦਿਆਂ ਕੋਲ ਆਈ ਤਾਕਤ ਜਿੱਥੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਆਈ ਤਾਕਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਚੀਨੀ ਫਕੀਰ ਲਾਓਤਸੂ ਦਾ ਕਥਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਮੁਤਾਬਕ ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਚਲਾਉਂਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੋਚਦੀ ਹੈ।

(vii) ਸੰਕਟ ਕਾਲ ਤੇ ਲੜਾਕੂ ਮੁਰਗੇ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸੰਕਟ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵੇਰਾਂ, ਸੰਕਟ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਅਗਾਉਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਬਾਕੀ ਲੇਖਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਮੁੱਲਾ ਨਸਰੂਦੀਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਮਕਾਨ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੈਰ ਤਿਲੁਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਦੇ ਮੁੱਲਾ ਉੱਤੇ ਆ ਡਿੱਗਾ। ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੁੱਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਲੇਖਕ ਉਹਨਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਾਲੇ ਹਨ। ਕਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਕਟ ਵਿਚੋਂ ਰੋਮਾਂਚਕਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਕਟ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋੜ ਕਾਢ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ ਪਰ ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਸੰਕਟ ਕਾਢ ਦੀ ਮਾਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਲੇਖਕ ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਮੰਨੇ ਹੀ ਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰਖੇ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਕਟ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਚੀ ਮਿੰਗ ਇਕ ਮੁਰਗੇ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮੁਰਗਾ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਰਗੇ ਦੇ ਉਕਸਾਉਣ ਪ੍ਰਤਿ ਰਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਤਿਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਭਾਵ ਤੁਸੀਂ ਸੰਕਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਰਾ ਸਕਦਾ। ਲੇਖਕ ਬੋਧ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੈ।

(viii) ਮਿਹਰਬਾਨੀ, ਸ਼ੁਕਰੀਆ, ਧੰਨਵਾਦ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ, ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਜੂਸੀ ਨਾਲ ਧੰਨਵਾਦ ਕਹਿਣ ਪ੍ਰਤਿ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋ, ਹਰ ਗੱਲ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਤਿ ਧੰਨਵਾਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਮੁਤਾਬਕ ਵਾਧੂ ਬੋਲਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ‘ਮਿਹਰਬਾਨੀ’ ਜਾਂ ‘ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ’ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਚੇਤੰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਾਧੂ ਵਰਤੋਂ ਦੰਡ (ਦਿਖਾਵਾ) ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਾ ਵਰਤਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫੁੱਲਾਂ

ਨਾਲ ਕੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਰੱਖਤ ਵਿਉਹਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਹਿਣ ਦਾ ਤਰਕ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬੋਧੀ ਭਿਕਸ਼ਣ 'ਚੇਨਰੀਤਸੂ' ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਠੰਢੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਰਨ ਨਾ ਦੇਣ ਵਰਗਾ ਵਿਉਹਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਖਿੜਨਾ ਵੇਖਦੀ ਤੇ ਮਾਣਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਮਿਸਤਰੀਆਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਸੰਵਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਿੰਦਦੇ ਹੀ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ix) ਸੇਈ ਪਿਆਰੇ ਮੇਲ

ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਵਰਤ ਕੇ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਮਿਲਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ; ਨਿੱਘ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ! ਕਈ ਲੋਕ ਮਿਲ ਕੇ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਵੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਤੱਕ ਛੂਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਕ-ਦੋ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਇਕ ਦਿਨ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਭਿਖਾਰੀ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਪੈਸੇ ਮੰਗੇ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਭਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਨਿੱਘਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪੈਸੇ ਘਰ ਭੁੱਲ ਆਇਆ ਹਾਂ।” ਭਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਤੂੰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ, ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਰਹਿਮਦਿਲੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।” ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਸੂਖਮ ਪੱਖ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਅੱਧਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮੋਹ ਭਰੇ, ਨਿੱਘ ਭਰੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾ ਆਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖੇੜੇ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ।

(x) ਸਿਸੀਫ਼ਸ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ

ਸਿਸੀਫ਼ਸ, ਇਕ ਯੂਨਾਨੀ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇਗਾ, ਉਹ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਿੜ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿਸੀਫ਼ਸ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਵੇਖੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਉਪਰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਥਾ ਤੋਂ ਸੋਚਵੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਰਾਪ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਦੀ, ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਕਥਾ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਅਤੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਦੌੜ-ਭੱਜ, ਮਾਰੋ-ਮਾਰ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ ਧੱਕਣ ਵਰਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਦੱਸ ਕੇ ਲੇਖਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਹਿਲੂ ਵੱਲ ਵੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਸਦਾ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਹੋਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਰਾਪ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਤਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਚਰੀਏ, ਇਸ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਬਣਾਈਏ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਲੇਖਕ, ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ, ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ, ਹਲਕਾ ਫੁੱਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

(xi) ਜੁਰਮ, ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਨਿਆਂ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਰਜਾਂ : ਜੁਰਮ, ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਬਾਰੇ, ਬੜੇ ਵਾਜ਼ਿਬ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੀਨ ਦੀ ਇਕ ਲੋਕ-ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕੁਹਾੜੀ ਗੁੰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁੰਡੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਹਰਕਤ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਚੋਰ ਦਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕੁਹਾੜੀ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਸਾਹਾਰੀ। ਵਿਆਹ ਨੇੜੇ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਕਈਆਂ ਲਈ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਲਈ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਕੁੱਝ ਸਟੇਟਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ (ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ) ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭੰਗ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਹੈ ਪਰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਕੈਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੁਰਮ, ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼, ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ, ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਅਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣ। ਸੋ, ਰਾਜੇ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਚੋਰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹਮਲਾਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੀਡਰ ਜਾਂ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਜੁਰਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੋਸ਼ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਬਦਲਣ ਨਾਲ, ਸਥਾਨ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੇਖਕ, ਵਿਦਵਾਨ ਖਲੀਲ ਜ਼ਿਬਰਾਨ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਜੁਰਮ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਰੱਖਤ ਦਾ ਪੀਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਪੱਤਾ ਸਮੁੱਚੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(xii) ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਵੂ-ਵੇਈ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ, ਉਸ ਬੇਲੋੜੀ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨੱਠ-ਭੱਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਦਹਵਾਸੀ ਪ੍ਰਤਿ ਚੇਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। 'ਵੂ-ਵੇਈ' ਚੀਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜੋ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਰਹੋ। ਸਵਾਲ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰੀਏ ? ਟਿੱਕ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਈਏ ? ਲੇਖਕ ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਅਤੇ ਪੈੜ ਚਾਲ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਭੱਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਬੇਵਜ੍ਹਾ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਭੱਜੀ ਜਾਣਾ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਿਜ ਚਾਲ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਵੂ-ਵੇਈ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਵੱਖਰਾ ਦਿੱਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਹੈ ਕੇਵਲ ਭੁਲੇਖਾ ਹੀ। ਅਸੀਂ ਵੂ-ਵੇਈ ਸਿੱਖ ਲਈਏ, ਭਾਵ ਕਰਮਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਸਿੱਖ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪਸਰ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਵੇਂ ਘਾਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਗਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ-ਖਿੱਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਬੇਹਤਰ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣਗੇ।

(xiii) ਬੱਚੇ, ਭੂਚਾਲ ਤੇ ਰੱਬ

ਇਹ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲੇਖਕ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਆਏ 1995 ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਭੂਚਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਭੂਚਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਝੁਕੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ।

ਚਾਲੀ ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। 6000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੋਕ ਮਰ ਗਏ। ਰੱਸਦਾ ਵੱਸਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਜੋ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸੀ-ਸ਼ਹਿਰ ਦੇਖਣ ਗਿਆ। ਬੱਚੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਭੂਚਾਲ ਕੌਣ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।” ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਏ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, “ਰੱਬ”। ਬੱਚੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਰੱਬ ਕਿਤਨਾ ਪਾਗਲ ਹੈ।” ਬਚਪਨ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤਿਉੱਤਰ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਰੱਬ ਬਾਰੇ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ, ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਾਰੇ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਬ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਰੱਬ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵੀ। ਕੁਦਰਤ ਕਹੀਏ ਕਿ ਰੱਬ। ਲੇਖਕ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਰਹੱਸ ਹੈ।

(xiv) ਨਰਕ ਦੀ ਹਨੇਰੀ

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ‘ਗੁੱਸੇ’ ਬਾਰੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁੱਸਾ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁੱਖਾਰ ਜਾਨਵਰ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਬੁੱਧੀ, ਸੋਚ, ਸਮਝ ਸਭ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਹਉਮੈ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕ ਫ਼ਕੀਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਸਵਰਗ-ਨਰਕ ਸੱਚਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫ਼ਕੀਰ (ਹਾਇਕਨ) ਉਸ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ (ਸਿਪਾਹੀ) ਭਿੱਖ ਮੰਗਾ ਦਿੱਖਦਾ ਹੈਂ। ਸਿਪਾਹੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਕੀਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਇਹੋ (ਕ੍ਰੋਧ) ਨਰਕ ਦਾ ਦੁਆਰ ਹੈ।” ਗੁੱਸਾ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਵਕਤ ਇਕ ਦੌਰੇ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਹਨੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਝ ਬੂਝ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬੁਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪ੍ਰਤਿ, ਵਿਉਹਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਜਾਏ ਉਹ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਗੁੱਸਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪਛੁਤਾਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(xv) ਬੁੱਧ ਦੇ ਮਸਖ਼ਰੇ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਗੱਲ, ਬੁੱਧ ਦੇ ਬਣਾਏ ਉਸ ਮਸਖ਼ਰੇ ਭਿਖਸੂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਘੁਮੱਕੜ ਸੀ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਚੌਰਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੱਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਸਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਰੁਖ਼ਸਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪਟਾਖੇ ਛੁਪਾ ਲਏ ਅਤੇ ਸਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਉਹ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਵੇਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸਾ ਗਿਆ। ਬੁੱਧ ਅਨੁਸਾਰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁੱਖ ਪੀੜ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਇਸ ਦੁੱਖ ਪੀੜ ਨੂੰ ਰਤਾ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਹਾਸ-ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਸ ਰਸ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜਾਪਾਨੀ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹਾਇਕੂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ, ਬੁੱਧ ਦੀ ਇਸ ਸੋਚ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੋਧੀ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸਾਧੂ ਹਾਸੇ ਮਜ਼ਾਕ ਨੂੰ, ਮਸਖ਼ਰੇਪਨ ਨੂੰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਰਹੱਸ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕਈ ਲਘੂ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਾਸੇ ਹੀ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉਸ ਭਿਕਸ਼ਣੀ ਦੀ ਕਥਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਬੁੱਧ ਦੇ ਬੁੱਤ ਉੱਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪਤਰਾ ਚੜ੍ਹਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧੂਪ ਧੁਖਾ ਕੇ ਇਕ ਪੀਕ (Funnel) ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਾ ਧੂਆਂ ਆਪਣੀ ਮੂਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਨੱਕ ਕਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭੱਦਾ ਦਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਲੇਖਕ ਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰ ਨਸਰੂਦੀਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਦੀ ਉਹ ਗੱਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਲੇਖਕ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੀਡਰ ਸਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਸਖਰੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਅਸਲੀਅਤ, ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਾਸਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਖਰੇ ਹੀ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ।

(xvi) ਸਹਿਜਯੋਗੀ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ

ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ 'ਇਕੱਲਤਾ' ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਣੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ 'ਇਕੱਲਤਾ', ਅੰਤਰੀਵ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲਤਾ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਬੋਧੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਇਕ ਇਕਾਈ ਦਿਖਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਬੋਧੀ-ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਇਕੱਠੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਹੀਰ ਅਤੇ ਰਾਂਝਾ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਰੋਧ ਮੁਕਾ ਕੇ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਕੁੱਝ 'ਹਾਇਕੂ' ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਲੇਖਕ ਚੀਨ-ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਜ਼ੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਜਿਹੜੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀ) ਜਿਸ ਲਈ ਪਾਸਾਰੇ ਦਾ, ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਇਕ ਸੁਭਾਵਕ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਜ਼ੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਬੜੀ ਗੁੱਝੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਜ਼ੈਨ ਬੋਧੀ ਸਾਂਗ ਯੂਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀ, ਫਿਰ ਪੁੱਤਰ, ਫਿਰ ਪਤਨੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸ਼ਰੀਰ ਤਿਆਗ ਗਏ। ਭਾਵ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਂਝੇ ਜੀਅ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਉਚੇਚੇ ਤੇ ਸੂਖਮ ਜ਼ੈਨਵਾਦ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤੱਤਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਪੇਸ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਫੈਲਾਅ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਇਕਾਈ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਕੱਲਤਾ ਤੇ ਸਮੁੱਚ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। "ਵੱਡਾ ਬਿਰਖ ਵੀ; ਮੈਂ ਵੀ, ਕੁੱਤਾ ਵੀ; ਭਿੱਜ ਰਹੇ ਕਿਣਮਿਣ ਹੇਠ।" (ਇਕ ਹਾਇਕੂ)।

(xvii) ਚੁੱਪ ਦਾ ਸਫ਼ਰ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਚੁੱਪ ਬਾਰੇ, ਬੋਲਣ ਬਾਰੇ, ਸੰਵਾਦ ਬਾਰੇ, ਬਹਿਸ ਬਾਰੇ ਸੂਖਮ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵੀ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਵਾਦ, ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਹਿਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਤਹਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜ਼ੈਨ ਮੱਤ ਦੀ ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ੈਨ ਮੱਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਕਿ ਫਕੀਰ ਘੁੰਮਦੇ ਘੁੰਮਦੇ ਜਦੋਂ ਜ਼ੈਨ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਰੁੱਕਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜਿੱਤ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਠਹਿਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਕ ਮੰਦਰ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੰਤ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਇਕ ਮੂਰਖ ਸੰਤ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੰਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ/ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਮੂਰਖਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਰਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸ਼ਬਦ, ਭਾਸ਼ਾ, ਬੋਲੀ, ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਚੀਕ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਡਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਲੇਖਕ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ ਟੁੱਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਕੇਤਕ ਗੱਲਬਾਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਗਲ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ, ਰੁਤਬੇ ਹਾਸਿਲ ਕਰਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਰੌਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਫਕੀਰ ਕੇਈਚੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਕਯੋਤਾ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਕੀਤਾਗਾਕੀ ਅੰਦਰ ਪਰਚੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਰੁੱਤਬਾ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਕੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੀਤਾਗਾਕੀ (ਗਵਰਨਰ) ਫਿਰ ਪਰਚੀ

ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ (ਰੁੱਤਬਾ) ਕੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਫਕੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਡੂੰਘੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ—ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਜਾਂ ਨਾ ਵਰਤਣ। ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ। ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵੇਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗੁਆ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਕਈ ਵੇਰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਮਕਸਦ ਗੁਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਤਲੀ ਆਪਣੇ ਪਰਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਹ ਲੇਖ ‘ਚੁੱਪ ਦੀ ਯਾਤਰਾ’ ਬਾਰੇ ਸੂਖਮ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(xviii) ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਨਜ਼ਰੀਆ

ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਜ਼ਰ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰੀਆ ਭਾਵ ਵੇਖਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਸੀਂ ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਉਸ ਜ਼ੈਨ ਸੰਤ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜਦੋਂ ਰਾਜਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਾਉਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚੇਤਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਸੀਨੇ ਪਸੀਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਧਾਰਨ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਸੰਤ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਹੋਰ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਲੇਖਕ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਮਾਜ, ਅਨੁਭਵ ਆਦਿ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ। ਲੇਖਕ ਉਸ ਆਸਾਵਾਦੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਡਿੱਗਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ 12ਵੀਂ ਮੰਜ਼ਲ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੀ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭੀੜ ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਵੇ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦੇਣਗੇ। ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਕੋਈ ਧਰਮ ਗੁਰੂ, ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ, ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਗੂ, ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਕੋਈ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ; ਸਭ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ, ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਘੋੜਾ ਚੋਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਆ ਕੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸਾਨ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਕੀ ਚੰਗਾ ਤੇ ਕੀ ਮਾੜਾ ਇਹ ਗੱਲ ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ”, ਇਸ ਕਥਾ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਈ ਪੜਾਅ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਗ਼ਮੀ ਦਾ ਪਰ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਚਲਦੇ। ਅਸੀਂ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ, ਨਜ਼ਰੀਆ ਚੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਮਿੱਤਰ। ਪਰ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੈ ਉਹ ਨਾ ਸਾਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ ਨਾ ਦੋਸਤ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝੋਗੇ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਜੇ ਮਾੜੇ ਸਮਝੋਗੇ ਤਾਂ ਮਾੜੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਰਗੇ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਲਗਾ ਕੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਓਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹਾਥੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਪੂਰਾ ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਏ। ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀ ਅੱਖ ਨਿਰਪੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਂਦਿਆਂ ਉਸ ਵਿਚ ਪੱਖ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਗਿਆਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਫਿਰ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੀ ਬਾਰੀ ਪੂਰੀ ਹਕੀਕਤ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦੀ।

‘ਅੱਗ’ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੜਨ ਲੱਗਾ
ਪਾਣੀ ਕਹਿਣ ਨਾਲ, ਤੁਸੀਂ ਡੁੱਬ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।

(xix) ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਉਮਰ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ (ਲੇਖਕ) ‘ਉਮਰ’ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਬਿਰਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਚੀਨੀ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਮ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿਚ ਉੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਭੋਲਾਪਨ ਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁਆ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਮਰ ਨੂੰ ਟੁੱਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਵੱਗਦੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਟੁੱਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡ ਸਕੀਦਾ। ਲੇਖਕ ਬੋਧ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਤਾਰਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੁਲਬੁਲਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿਹਾ ਕੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ 8 ਅਰਬ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਕਣ ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੈ ਚਾਹੇ ਤਾਰਾ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਬੁਲਬੁਲਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੀਰਘ ਉਮਰ ਅਤੇ ਘਟ ਉਮਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਉਮਰ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ (122 ਸਾਲ 165 ਦਿਨ) ਭੋਗਣ ਵਾਲੀ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਸਾਲਾਂ, ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਜੋੜ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਸ਼ੋ (ਓਸ਼ੋ ਰਜਨੀਸ਼) ਮੁਤਾਬਕ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹਰ ਸੱਤ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਕ ਨਵਾਂ ਚੱਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਦੇ 7ਵੇਂ, 14ਵੇਂ, 21ਵੇਂ, 28ਵੇਂ ...ਵਰ੍ਹੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰ ਨਸਰੂਦੀਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ “ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਥਾਂ ਬੜੀ ਡਰਾਉਣੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।” ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦਿਨ, ਮਹੀਨੇ, ਸਾਲ ਬਣਾ ਲਏ ਅਤੇ ਉਮਰ ਨਾਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੀੜਿਆਂ, ਜਾਨਵਰਾਂ, ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਉਮਰ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੁੱਝ ਜੰਮਦਾ, ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਵੇਖਣਾ ਜਾਂ ਆਦਿ ਅੰਤ ਵੇਖਣਾ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਇਕ ਸਮੁੱਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਸਭ ਇਕ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਸਮੁੱਚ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਮਰ ਵਰਗੀ ਸੋਚ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਭਾਵ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਪਰਸ਼ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਅੰਡਾ; ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੀਏ, ਜਾਂਦੇ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦੇ। ਦਰਅਸਲ, ਸਾਡੀ ਖੋਜ ਹੀ ਬੇਮਾਇਨਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੱਛੀ ਸਾਗਰ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰੀਏ ਤਾਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣੇ ਇਸੇ ਪਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਿਰਵਾਣ ਵੱਲ ਝਾਕਣ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜੈਨ ਉਸਤਾਦ ਤੋਸ਼ੀਓ ਸੂਦੇ ਦਾ ਕਥਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਉਮਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਸੌਣ ਨਾਲ ਇਕ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਮੌਤ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਲੇਖਕ ਬੋਧ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਉਮਰ ਬਾਰੇ ਸੂਖਮ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ ਨੰਬਰ : 4

‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਅਨ (ਭਾਗ-2)

* ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਪਿਛਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਹਰੇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਹੱਥਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗੇ ਤੋਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

(xx) ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਮੈਂ ਛੋਟਾ

ਇਹ ਮਜ਼ਮੂਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਏ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਸਲ, ਕੌਮ, ਭਾਸ਼ਾ, ਰੰਗ, ਦੇਸ, ਜਾਤ ਆਦਿ ਕਈ ਠੱਪੇ ਉਸ ਨੇ (ਮਨੁੱਖ) ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾ ਰਖੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਮਾਨਵ ਦੀ ਨਿਰੋਲ ਮਾਨਵਤਾ ਧੁੰਦਲੀ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਹੰਕਾਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ, ਇਸ ਥਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੱਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਰ ਦੇਸ, ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਬਦਨੁਮਾ ਦਾਗ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗਾ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਹਰ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੌੜੀ ’ਤੇ ਖੜੇ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਖੜੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਸਗੋਂ ਪੱਧਰੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਖੜੀ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ, ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਿਹਾਰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਭੇੜੀਏ ਤੇ ਲੇਲੇ ਵਾਲੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦੇ ਗ਼ਰੂਰ ਵਾਲਾ ਭੇੜੀਆ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਮਾਸੂਮ ਬੇਗੁਨਾਹ ਲੇਲੇ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਹਉਮੈਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਛੋਟਾ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖਰਾ, ਵਿਭਿੰਨ ਤਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਭੇਦਭਾਵ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਸੀਂ ਆਪ ਸਿਰਜੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸਾਂਝੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਨਸਲਵਾਦ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਇਸ ਲਈ ਰਖੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੋ ਸਕੇ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਕਬੀਲਾਵਾਦ ਜਾਂ ਜਾਤੀਵਾਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਲੇਖਕ ਤਾਂ ਵਤਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਤਕਰੇਬਾਜ਼ੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ’ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਮਰ ਜਾਣ। ਅਜਿਹੇ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਬੁੱਧ ਦਾ ਬਚਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ—ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਜਾਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ

* ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ), ਰਾਮਾਨੁਜਨ ਕਾਲਜ, ਕਾਲਕਾਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਰਤਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਬੁੱਧਤਵ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਸੋਚੀਏ ਹੀ ਨਾਂਗ। ਬਿਰਖ, ਫੁੱਲ ਪੱਤੇ, ਕਾਇਨਾਤ ਆਪਸ ਵਿਚ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਕੋਲ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਲਨਾਵਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਵਾਲਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੁੱਧਤਵ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ।

(xxi) ਨੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗ ਮਣੀ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਸ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਚਲਕੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਜਗਤ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪੇ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਬੱਧ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਨਗਨਤਾ ਤੋਂ ਓਹਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਓਹਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੇ ਸਿਰਜੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਝੰਡਾਂ, ਸਮੂਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗਾ—ਇਹ ਉਹਦਾ ਪਹਿਲਾ ਓਹਲਾ (ਪਰਦਾ) ਸੀ। ਇਸ ਓਹਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਉਹਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਰਨ ਪਈ। ਹੁਣ ਕਬੀਲੇ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸਾਂਝਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ/ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਓਹਲਾ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਨਿੱਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਓਹਲਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ, ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਓਹਲੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੀ। ਚੁੰਨੀ, ਘੁੰਡ ਤੇ ਬੁਰਕੇ ਵਰਗੇ ਓਹਲੇ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਸ ਓਹਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਓਹਲਾ। ਹਾਂ ! ਜਦੋਂ ਅਚੇਤ ਮਨ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਭਾਰੂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੁਣ ਲੇਖਕ ਓਹਲਿਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਪਹਿਲਾ ਓਹਲਾ ਬੇਖਬਰੀ ਦਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਅ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਜੇ ਸਤਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਿਰਜੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ। ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ, ਵਸਤਰ, ਬੋਲੀ, ਕੱਪੜੇ ਆਦਿ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ਼ਵਿਕ ਕਿਸਮ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਤੀਜਾ ਓਹਲਾ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੀਮਤ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਬੋਲੀ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਮਦਦ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਚੌਥਾ ਓਹਲਾ ਲੇਖਕ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਓਹਲੇ ਦੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਭੇਦ ਰੱਖਣ, ਛੱਲ ਕਰਨ, ਗੁਪਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਰਗੇ ਓਹਲੇ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੁੱਕਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਰਦ/ਔਰਤ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਉਸ ਲੁੱਕਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਮੀਡੀਆ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਸਖੀ ! ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਓਹਲਾ ਹੈ, ਓਹਲੇ ਵਿਚ ਉਜਿਆਰਾ ਕਰ।' (ਮੋਹਨਜੀਤ)

ਪੰਜਵੇਂ ਓਹਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਰੁਤਬਿਆਂ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਓਹਲਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਛੁਪਦੇ। ਉਹ ਸਹਿਜ ਅਵੱਸਥਾ ਫਕੀਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਜੇਨ ਭਿਖਸ਼ੂ ਹਾਕੂਇਨ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਕੰਵਾਰੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਜੰਮ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਉਸ ਭਿਖਸ਼ੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਕੂਇਨ ਨੇ ਮਾਤਰ ਇਤਨੇ ਲਫਜ਼ ਕਹੇ “ਅੱਛਾ ! ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ।” ਫਿਰ ਕੁੱਝ

ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਕੁੜੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਅਸਲੀ ਬਾਪ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਭਿਖਸੂ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਗਈ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਭਿਖਸੂ ਹਾਕੂਇਨ ਨੇ ਫਿਰ ਓਹੀ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ “ਅੱਛਾ ! ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ।” ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਉਦਾਹਰਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲਿਪਤ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ।

ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਲੇਖਕ ਉਸ ਓਹਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਆਮ ਮਾਨਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਦਾ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ, ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦ (ਰੱਬੀ ਖੁਸ਼ੀ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਮਜ਼ ਭਰਿਆ, ਭੇਤ ਭਰਿਆ ਝਲਕਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਸੂਫ਼ੀ ਸ਼ਾਇਰ ਤਰਸਦੇ ਹਨ : ਘੁੰਗਟ ਚੱਕ ਓਏ ਸਜਣਾ ! ਹੁਣ ਸ਼ਰਮਾਂ ਕਾਹਨੂੰ ਰਖੀਆਂ। ਹੁਣ ਲੇਖਕ ਰਹੱਸਮਈ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦ ਭਰੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਉੱਤੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(xxii) ਖ਼ਾਲੀ ਹੱਥ, ਨੰਗੇ ਪੈਰ

ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਛੇੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੇਖ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਡਰਾਵਣੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮੌਤ ਨਾਲ਼ ਰੁਮਾਂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਮੌਤ ਨੂੰ ਰੁਮਾਂਸ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ਼ ਬੇਹੱਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਕੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਮ ਸੋਚ ਵਾਲ਼ੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਜਪਾਨ ਦੀ ਰਸਮ ‘ਹਾਰਾਕੀਰੀ’ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 1970 ਵਿਚ ਮੀਸ਼ੀਮਾ ਨਾਂ ਦੇ ਜਪਾਨੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤੀ ‘ਹਾਰਾਕੀਰੀ’ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜਦਾ ਹੈ। ‘ਹਾਰਾਕੀਰੀ’ ਮੱਧਕਾਲੀ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਰਸਮ ਨਾਲ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਮੁਰਾਈ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਰਸਮ ਹੈ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਯੋਧੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਦੀ ਵਫ਼ਾ ਵਿਚ ਕਮੀਂ ਕਰ ਬੈਠੇ ਯੋਧੇ ਹਾਰਾਕੀਰੀ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਖ਼ਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨ ਨੇ, ਖ਼ਾਸ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤਲਵਾਰ ਵਾੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਅੱਜ ਬਹੁਤੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਾਲ਼ੇ ਰੁਤਬਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਸਹਿਜਤਾ ਦੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚੁਆਂਗ ਤਸੂ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਿਆ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਕੱਛੂ ਵਾਂਗ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਪੂਛ ਹਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਜੇ ਜਾਣ ਵਾਲ਼ੇ ਕੈਦ ਕੱਛੂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਲੇਖਕ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ, ਉਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੁੱਲਵਾਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਮਾਲ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ਼ ਜੁੜਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਕਵੀ ਸਾਨਹੋਕਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਵਿ ਬੰਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : “ਪਾਲੇ ਦੀ ਵਰਖਾ, ਲੋਕ ਕਿੰਨੇ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਸਨ, ਸੋਚ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ’ਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ।” ਹੋਰ ਇਹ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨਿਰੰਤਰ ਵੱਗਦੀ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਪੁਰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਤੁਰਦੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੱਕ ਆਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਗਾਂਹ ਮੇਰੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਜਾਵੇਗੀ ਜਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਮਣਕਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਣਕਾ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਕੋਬਾਯਾਸ਼ੀ ਇੱਸਾ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ “ਇਹ ਪਹਾੜ ਦੇਖੇ ਹੋਣਗੇ, ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ...”।

ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤਿ ਆਪਣੇ ਰੁਮਾਂਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੇਖਕ ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤਿ। ਉਹ ਜਪਾਨ ਦੀ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਲਵਿਦਾ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੋਧੀ ਜੈਨ ਉਸਤਾਦ ਕੋਜ਼ਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ : “ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਮੈਂ ਆਇਆ, ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਮੈਂ ਤੁਰ ਚੱਲਿਆ, ਮੇਰਾ ਆਉਣਾ ਮੇਰਾ ਜਾਣਾ ਦੋ ਆਮ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਲਗਡ ਹੋਈਆਂ।” ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਲਿਖਿਆ, “ਉਦਾਸ ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ, ਇਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮੇਰੀ ਤਲੀ 'ਤੇ ਬੁਝ ਗਈ, ਇਕ ਜੁਗਨੂੰ।” ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਅਲਵਿਦਾ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਕੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਚੇਤਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਕਿਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦੀ ਨਾ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਵਰਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਲੈਣ ਦਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਇਕ ਕਥਾ ਉੱਤੇ ਗੱਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਮੀ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਇਕ ਪਹਾੜ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਗੇ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਹੇਠਾਂ ਖਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ੇਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦਾ ਇਕ ਵੇਲ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਕਾਲਾ ਅਤੇ ਇਕ ਚਿੱਟਾ ਚੂਹਾ ਇਹ ਵੇਲ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਕੁੱਤਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੰਦੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਰਸਭਰੀ ਉੱਤੇ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਰਸਭਰੀ ਖਾ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮਾਣਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ ਮੌਤ ਹਨ, ਵੇਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਰੂਪੀ ਚੂਹੇ (ਸਮਾਂ) ਕੁੱਤਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ ! ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਪਲ ਰਸਭਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਰੂਪ ਦਿਖਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ।

(xxiii) ਕਿਣਕੇ ਵਿਚ ਕਾਇਨਾਤ

ਇਹ ਮਜ਼ਮੂਨ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਤਨ, ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਹੈ, ਉਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ। ਪਰ ਚੇਤਨਾ ਜੋ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਅਦਿੱਖ ਹੈ ਮੇਰੇ ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਗਦਿਆਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਇਸ ਸ੍ਰੈ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਕਾਇਨਾਤ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਜੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਏਂ ?” ਤਾਂ ਬੁੱਧ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ “ਨਹੀਂ ! ਮੈਂ ਜਾਗ ਪਿਆ ਹਾਂ।” ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਬੋਝਲਤਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭੂਤ, ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਬਾਰੇ ਬੋਝਲਤਾ। ਇਸ ਛਿਣ, ਜੋ ਹੈ ਉਹੀ ਸੱਚ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੇਖਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਲੋਕ ਵੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੋਕ ਵੀ। ਲੇਖਕ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ, ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅਲੌਕਿਕ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ (ਸ਼ਾਇਦ) ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਸਤਰਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕਿਤਾਬ, ਜਾਗਦਾ ਸੂਰਜ, ਝਲਕਣ ਲੱਗਦੇ ਕਿਣਕੇ, ਰੌਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਚਿਹਰੇ।

ਲੇਖਕ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਕੀ ਹੈ—ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸੱਚਾਈ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਬੇਈਮਾਨੀ, ਕੁਹਜ ਨੂੰ ਉਹ ਉਰਜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹਦੀ ਜਾਚੇ ਪਿਆਰ, ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਨ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਉਹ ਰਹੱਸਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਰਜਾ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਉਤਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਵੀ। ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਕਾਵਿ ਬੰਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ ਉਘੜਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਉਪਰ, ਬਾਹਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਭਾਫ਼ ਬਣ ਉੱਡ ਰਿਹਾ।

ਉਹ (ਲੇਖਕ) ਉਸ ਕਮਰੇ ਦਾ ਕਿਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਚਾਰੋਂ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਭ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਚੇਤਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਚਾਰਣ ‘ਬੁੱਧਮ ਸ਼ਰਣਮ ਗਛਾਮਿ’ ਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰੋ।

ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿਉ। ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਵੋ। ਇਹੀ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲੇਖਕ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲਘੂ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਫੈਲੀ ਅਨੰਤ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(xxiv) ਨਵੇਕਲਾ ਬਾਂਦਰ ਤੇ ਚੀਨੀ ਫਲਸਫ਼ਾ

ਇਹ ਪਾਠ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਚੀਨੀ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਲਸਫ਼ਾ ‘ਤਾਓਵਾਦ’ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਤਾਓਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੱਸਮਈ ਪੱਖਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਾਠ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾ ਚੁਆਂਗਤਸੂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਾੜ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰੁੱਖ ਆਪਣਾ ਵੈਰੀ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਥਾ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਂਦਰ ਪਰਬਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਾਰੇ ਬਾਂਦਰ ਫੁਪਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਬਾਂਦਰ ਨਹੀਂ ਫੁਪਦਾ ਅਤੇ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਟਪੂਸੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੇਕਲਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਬਾਂਦਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੇਕਲਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਤਨੇ ਆਮ, ਬਿਲਕੁਲ ਆਮ ਹੋਵੋਗੇ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਵੋਗੇ।

ਤਾਓਵਾਦ ਦਾ ਜਨਮ : ‘ਲਾਓਤਸੂ’ ਜੋ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਤਾਓਵਾਦ ਦਾ ਜਨਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਓਤਸੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ‘ਤਾਓ ਤੈ ਚਿੰਗ’। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੀਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ। ਲਾਓਤਸੂ ਗੁੱਝਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੋਈ ਧਰਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਧੀ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਕਨਫਿਊਸਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਲਾਓ ਤਸੂ ਚੀਨ, ਜਪਾਨ, ਕੋਰੀਆ ਅਤੇ ਵੀਅਤਨਾਮ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਓ ਦੇ ਚਾਰ ਪੱਧਰ ਸਮਝੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਤਾਓ ਰਹੱਸ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤਰਕ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਤਾਓ ਅਬੁਝ ਹੈ। ਤਾਓ ਬਾਰੇ ਲਾਓ ਤਸੂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਜਿਸ 'ਰਾਹ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਹ 'ਰਾਹ' ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਿਸ ਨਾਮ ਦੀ ਮਿਥਣਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਹ ਨਾਮ ਸਦਾ ਇਕ-ਰਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਾਓ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸੰਕਲਪ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ 'ਸੱਚ' (ਤਾਓ) ਨੂੰ ਕਹਿਣ, ਕਥਣ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਲਾਓ ਤਸੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਾਓ ਸਭ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਉਹੀ ਰਚਦਾ, ਉਹੀ ਪਾਲਦਾ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਓ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਤਾਓ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਇਤਨਾ ਰਹੱਸਮਈ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤਾਓ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਾਂਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਇਹ ਇਕ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਨੇਮ ਹੈ, ਜੋ ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਓ ਸਭ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਤਪਤੀ ਹੈ। ਤਾਓ ਉਪਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਉਸੇ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਹਿਣ ਵਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਸਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਤਾਓ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਹੁਕਮ (order / system) ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਓ ਅਚਨਚੇਤ ਨਹੀਂ ਸਹਿਜ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਜੋ ਭਲਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਵਾਣ ਵੱਲ ਵੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚੌਥੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਓ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤਾਓ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਨੁੱਖ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਲੋਕੀਂ ਜੋ ਭੀੜ ਮਗਰ ਚਲਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ— ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਭੀੜ ਦੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਤਾਓ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਛੁਪ ਕੇ, ਨਾ-ਹੋਇਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਤਾਓਵਾਦ - ਤਾਓ ਅਨੁਰੂਪ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਢਾਲਣਾ ਹੀ ਤਾਓਵਾਦ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਰਿਸ਼ਤਾ। ਇਸ ਸੋਚ ਨੇ ਚੀਨ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕ ਲੈਅ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਣਾਉਣ ਲਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੈ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੈ। ਤਾਓ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਇਆ ਤਾਓਵਾਦੀ, ਸਰਲ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਰਲ, ਸਾਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦਿੱਖਦੇ ਖ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਉਹ ਉੱਚ ਪਦਵੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਬੇਮਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਠ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ 'ਕਵਾਨ' ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਪੁੱਤਰ ਸਭ ਤੋਂ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਭਵਿੱਖ ਵਕਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ "ਇਹ ਮੁੰਡਾ, ਇਹ ਰੋਜ਼ ਮਾਸ ਖਾਏਗਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਵੇਗਾ" ਇਸ ਜਵਾਬ ਉੱਤੇ 'ਕਵਾਨ' ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਐਸ਼ ਇਕ ਸਜ਼ਾ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਤਾਓਵਾਦ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਵਿਰੋਧ ਉਸ ਵਿਚ ਪੂਰਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ, ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ, ਰੋਸ਼ਨੀ-ਹਨੇਰਾ, ਤਾਓਵਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਚੋਂ ਮੁੜ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਓ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਿਉਂਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਤਾਓਵਾਦ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਾਡੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਤਾਓਵਾਦ ਸਾਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਤਾ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਘਾਹ ਦੀ ਪੱਤੀ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਦਰੱਖਤ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ

ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਤਾਓਵਾਦ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਤਾਓਵਾਦੀ ਸੰਤ ਚੁਆਗ ਤਸੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਲੁਟੇਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਚੇ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਚੋਰੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਤਾਓਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੱਛੀਆਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਸ਼ੈ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤੇ। ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨਸਲ ਕਰਕੇ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਲਈ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੇ ਮੱਛਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੱਕ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮੱਛਰ ਲਈ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਵੂ-ਵੇਈ : ਵੂ ਵੇਈ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਵੂ-ਵੇਈ ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਹੈ ਭਾਵ-ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਬੇਲੋੜੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਹੋੜਨਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਲਾਓ ਤਸੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ‘ਇਸ ਲਈ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਕਿਰਿਆਹੀਣ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ’ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।’ (ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ, ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਪੰਨਾ : 123)

ਲੇਖਕ ਬੋਧੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਸਾਰਥਕ ਸਤਰਾਂ ਇੱਥੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :-

“ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਬੈਠੋ, ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਘਾਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਗਦਾ ਜਾਵੇਗਾ।” ਤਾਓਵਾਦ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਤਾਓਵਾਦ ਨਾਲ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ—ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖੁਦੀ ਨੂੰ ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਤਾਓਵਾਦ ਸਦਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਬਲਕਿ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗਵਾਇਆ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੋ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ ਜਾਂ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

(xxv) ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ, ਮਾਮੂਲੀ ਦੇ, ਆਮ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾਮੂਲੀ ਜਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਦਿੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਲੇਖ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ (ਲੇਖਕ) ਬੋਧੀ ਜ਼ੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਸ਼ਾਲੀ ਕਥਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜਾਂ ਵਿਵੇਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜਾਂ ਵਿਵੇਕੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਮ ਆਦਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਹਰ ਮਹਾਨ ਵਿਚ ਆਮ ਵਿਦਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਆਮ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ, ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੀਏ। ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਪਲ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ’ਤੇ ਵੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਲਾਂ ਦਾ ਅਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਚੱਲ ਰਹੇ ਪਲ ਹੀ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਉਹਨਾਂ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮ੍ਰਿਤ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਪਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪੁੰਜੀ, ਆਪਣੇ ਤਨ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਇਹਨਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਲ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਲ ਜੋ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਵੀ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ (ਹਾਇਕੂ) ਰਾਹੀਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਨਿੱਕੀ ਚਿੜੀ, ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ਖੁਸ਼ੀ, ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਾਂ ਨਾਲ...। (ਸੇਕੀਊ)

ਲੇਖਕ ਬੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖ ਮਿਟਾਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਤਿੱਖਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉੱਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅਸਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਬੈਂਕ ਪੈਸੇ ਕਢਾਉਣ ਗਿਆ। ਬੈਂਕ ਵਾਲੇ ਕਲਰਕ ਨੇ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਉਹ ਪੈਸੇ ਕਲਰਕ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ ਕਿ “ਇਹ ਪੈਸੇ ਸਾਡੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।” ਲੇਖਕ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਤਾ-ਉਮਰ ਅਸਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਇਹ ਘਟਨਾ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਲੇਖਕ ਬਚਪਨ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਕਤੂਰਾ ਪਾਲਣ ਲਈ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕਤੂਰਾ ਘਰ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ... ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਛੱਡ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਲੇਖਕ ਉਸ ਨੂੰ (ਕਤੂਰੇ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਆਇਆ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ (ਲੇਖਕ) ਸਕੂਲੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਕੁੱਤਾ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਲੋਟਣ ਲੱਗਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਮਝ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਓਹੀ ਕਤੂਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਕੁੱਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ, ਨਿੱਕੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਹਿਸਾਸ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਲੇਖਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ। ਮੋਹ, ਪਿਆਰ, ਹਿੰਸਾ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤਿਉੱਤਰ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਝਲਕਿਆ :-

ਇਕ ਕੁੱਤਾ, ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਾਂਗ
ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਦਾ ਅਥਾਹ ਨਿੱਘ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਿਛਾਂਹ ਛੱਡ ਕੇ
ਅਗਲੇ ਰਾਹਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਿਆ ...

ਇਵੇਂ ਹੀ ਲੇਖਕ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਨੇਕ ਸਾਈਕਲ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਸਾਈਕਲ ਵਿਚ ਹਵਾ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਪੰਪ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਇਆ ਭਾਵ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਕੋਈ ਇਨਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ। ਬੱਸ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਗੱਲ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਕਈਆਂ ਅੰਦਰ ਨੇਕੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਵੇਂ ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਦੇ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ :-

ਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ, ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਆਇਆ ਗੁਆਂਢੀ ਬੂਹੇ ਤਕ ਉਹ ਨੌਕਰ ... (ਕੋਬਾਯਾਸੀ ਇੱਸਾ)

(ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ, ਪੰਨਾ : 133)

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਜ਼ੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਹਰ ਪਲ, ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕੁੱਝ ਵੀ ਅਣਗੌਲਿਆ ਨਾ ਰਹੇ। ਲੇਖਕ ਬੁੱਧ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਭਿਖਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇਣ ਲਈ ਆਇਆ ਕਰਦੇ

ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਫੁੱਲ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸ਼ਿੱਸ਼ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਬੁੱਧ ਕੁੱਝ ਬੋਲਣਗੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ, ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਤਨਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਗੂਣਾ ਨਾ ਸਮਝਣਾ।

ਬੁੱਧ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਫਲਸਫਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਪਾਨ ਗਈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਚੇਤੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਵੀ ਜੋ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੀਵੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ, ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਕਣ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਥਾ ਇਕ ਜੈਨ ਉਸਤਾਦ ਤੇਨੋ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਬਾਅਦ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਪਦ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਵੀ ਬਣੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਤੇਨੋ ਇਕ ਹੋਰ ਉਸਤਾਦ ਨਾਨਨਿਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਬਾਰਸ਼ ਦਾ ਸੀ। ਤੇਨੋ ਜਦੋਂ ਨਾਨਨਿਨ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਛੱਤਰੀ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੇਨੋ ਜਦੋਂ ਨਾਨਨਿਨ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਨਾਨਨਿਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੇਰੀ ਜੁੱਤੀ, ਛੱਤਰੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਈ ਹੈ ਜਾਂ ਖੱਬੇ। ਤੇਨੋ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਨਾ ਸੁੱਝਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਉਸ ਨੇ ਬੇਧਿਆਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤੇਨੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਗ਼ਲਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਪੱਦਵੀ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ, ਛੇ ਸਾਲ ਹੋਰ ਰਿਆਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹ ਕੀਤਾ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਇਹ ਲੇਖ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਅਸੀਂ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਈ, ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ—ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਠਕ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗੇ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਕਹਿਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦੇਵੇ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ; ਦਲੀਲ ਰਾਹੀਂ, ਤਰਕ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ।

ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਹੈ। ‘ਵਾਰਤਕ’ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਵਾਰਤਕ, ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਤਰਕ ਭਰਪੂਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ, ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨੇਮਾਂ ਵਿਚ ਸਹੀ ਬੰਨ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ/ਸਰੋਤਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ (ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ, ਪਾਠ ਬਾਰੇ, ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਜਾਣ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ।)

2.1 ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ : ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਆਓ ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰੀਏ ਜਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ। ਤੁਸੀਂ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਹ ਦੇਖ ਹੀ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੈ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲਾਗੂ

ਕਰਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਵੀ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ, ਸੋਚ, ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਬਾਨੀ ਲਾਓ ਤਸੂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਓਵਾਦ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੂਰਬ ਦੇ ਬਾਕੀ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰੀਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਰੱਬ, ਈਸ਼ਵਰ ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਦਾ ਚੇਤਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤਰਕ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਨਵੇਕਲੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।

ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਵਾਰਤਕ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਬੜੀਆਂ ਰੋਚਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਜਾਂ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਾਠਕ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖਕ 'ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ' ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ 30 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਵੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਵੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੜਾ ਕੁੱਝ ਨਵਾਂ ਹੈ। ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚਾਰ ਔਖੇ ਵੀ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਕਥਾਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਥਾਵਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਪਾਨੀ ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਹਾਇਕੂ' ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੜੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬੌਧੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੇ 'ਹਾਇਕੂ' ਕਠਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੌਖਾ, ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਾਵਿ ਟੁੱਕੜੇ ਜਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਲੀਲ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਵਾਕ ਰਤਾ ਲਮੇਰੇ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਜੇ ਕਠਿਨ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਰੱਖ ਸਕਣਾ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਬਹੁਤੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਲੰਮੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੂੰਘੇਰੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਪਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਵਿਦਿਆਥੀਉ ! ਤੁਸੀਂ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਕਥਾ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਡਾਇਲਾਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਕਥਾ ਦਾ ਨਿਭਾਓ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਰੋਚਕਤਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਥਾ ਤਾਂ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਨਵੇਕਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਟਕੀ ਨਿਭਾਅ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵੰਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਨਾ : 104 ਉੱਤੇ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਆਦਮੀ : “ਪਿਆਰੇ ! ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ? ਤੂੰ ਕੋਈ ਅਰਸੀ ਜੀਵ ਏਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਦੇਵ ?”

“ਨਹੀਂ !” ਬੁੱਧ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਫਿਰ ਤੂੰ ਕੌਣ ਏਂ ? ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਜਾਦੂਗਰ ਜਾਂ ਤਾਂਤਰਿਕ ਹੋਵੇਗਾ ?”

“ਨਹੀਂ”, ਬੁੱਧ ਨੇ ਫਿਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਪਰ ਇੰਨਾ ਤਾਂ ਦੱਸ ਕਿ। ਹੈਂ ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਹੀ ?”

“ਨਹੀਂ।” ਬੁੱਧ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ।

“ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਿਆਰੇ ਸੱਜਣ ! ਤੂੰ ਹੈਂ ਕੌਣ ?”

ਬੁੱਧ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਮੈਂ ਜਾਗ ਗਿਆ ਹਾਂ।”

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਸੀਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਇਤਨੀ ਕੁ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਜੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਭਾਵ ਖੁਦ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਤਾਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਬੁੱਧ ਦੀ ਗਿਆਨ ਭਰੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਅਤੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਕਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਵੇਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਠਿਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੌਚਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸਬੱਬ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਲਿਖੇ ਜਾ ਰਹੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਬੜਾ ਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਕ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ, ਧਰਮ, ਕਲਾ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਬੜੇ ਖੋਜ ਆਧਾਰਤ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੌਰਵਮਈ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।
2. ਤਾਓ-ਵਾਦ ਜਾਂ ਲਾਓ ਤਸੂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੋ।
3. ‘ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ’ ਪਾਠ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਕਥਾ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ?
4. ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਅਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।
5. ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ? ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖੋ।

‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ : ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ/ਪੜ੍ਹਤ

*ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਆਰੰਭਿਕਾ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖੰਡ ਦੇ, ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸ਼ੈਲੀ-ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਇਮਤਿਹਾਨੀ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਹੈ।

2.2 ਵਾਰਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਸਤਕ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪੰਝੀ ਨਿਬੰਧ ਵੱਖ ਵੱਖ ਆਕਾਰ ਦੇ ਤਾਂ ਹੋਣ ਹੀ; ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਹਰੇਕ ਨਿਬੰਧ ਬਾਕੀ ਨਿਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਵਿਚ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਰੇਕ ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਸੋਚ, ਦਰਸ਼ਨ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਇਕ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਿਬੰਧ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਿਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਿਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਨਿਬੰਧ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦੇ, ਇਕ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਤੰਦ ਪਛਾਣਨੀ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਬੰਧ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਚਾਰ, ਦਰਸ਼ਨ, ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦੈ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਠ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹ ਹੈਨ ਸਾਰੇ ਇਕ ਹੀ—ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਜਾਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾ, ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਂਝੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਨਿਬੰਧਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੇਤਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਂਝ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚੋਂ ਉਦੈ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਦੀਰਘ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕਿਸੇ ਦਰਸ਼ਨ (Philosophy) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਹੈ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹੋ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵੱਡੇਰਾ ਗੁਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਰਹੱਸਮਈਤਾ ਬਾਰੇ ਚੀਨ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਸਹਿਜ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਬਿਨਾਂ ਬੱਲੇ ਵਾਲਾ ਝੋਲਾ’, ‘ਸੋਈ ਪਿਆਰੇ ਮੇਲ’, ‘ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ’, ‘ਮੈਂ ਵੱਡਾ

* ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ), ਰਾਮਾਨੁਜਨ ਕਾਲਜ, ਕਾਲਕਾਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਤੂੰ ਛੋਟਾ', 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ'—ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਾਲੇ ਨਿਬੰਧ ਸਹਿਜ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹਨ।

ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਆਲੋਚਕ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਕਥਨ ਦੇਖੋ :-

“ਚੰਗੀ ਗਦ-ਰਚਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ, ਸਰਲ ਤੇ ਸਾਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਜਟਿਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਚੇਚਾ ਸਿੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਹਿਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਖਾ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਣ ਨਾਲ਼ ਬੇ-ਰਸੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਵਾਧੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਝਲ ਤੇ ਭਾਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਉਚੇਚੀ ਤੇ ਅੱਡਰੀ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਰਸ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਿਠਾਉਣਾ ਹੈ।”

ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਵਾਰਤਕ ਅੰਕ ਵਿਚ ਪੰਨਾ 43 ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਪਰਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਸਹਿਜ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ :-

“ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ, ਕਮਾਈਆਂ ਤੇ ਅਹੁਦੇ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲਾ ਹਨੇਰਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਝਟਕਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਡਰ, ਗੁੱਸੇ ਜਾਂ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਪਲ ਵਿਚ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸੰਵਾਦ ਨਹੀਂ ਰੋਲਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।”

(ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ, ਚੁੱਪ ਦਾ ਸਫ਼ਰ, ਪੰਨਾ : 58)

ਉਪਰਲਾ ਪੈਰਾ, ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਸਹਿਜ ਦਲੀਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਾਕ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ (ਅਸੀਂ, ਸਾਡੇ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਬੋਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਰਖ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ, ਜੋ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਸਹੀ/ਪੁਖਤਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵੇਖੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਔਖਾ ਜਾਂ ਉਚੇਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸੌਖੇ ਨਹੀਂ, ਦਲੀਲ ਵੀ ਬੜੀ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੌਖੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲਾ ਹਨੇਰਾ' ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਛੁਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਹਿਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੈ ਫ਼ਾਲਤੂ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲਣਾ, ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਾਉਣਾ, ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਵਰਤਣਾ, ਛੋਟੇ ਤੇ ਸਾਦਾ ਜਹੇ ਵਾਕ ਵਰਤਣਾ, ਇਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਮੰਤਵ ਵੱਲ ਅਗੇ ਵੱਧਣਾ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਡੀ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਚਰਚਾ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਚਾਲੂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚੁਟਕਲੇਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਗਹਿਰੀਆਂ, ਸੰਕੇਤਕ ਕਥਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਰਮ ਸੱਚ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ਼ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਵਿਚ ਇਕ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ' ਪਾਠ ਦੇ ਪੰਨਾ : 35 ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੀ ਕਥਾ ਵੇਖੋ :-

ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਹਰਕਤ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਤੇਨਨੋ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾਲ ਜੈਨ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਨਨਿਨ ਸੀ।

ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਤੇਨਨੋ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਜੁੱਤੀ ਤੇ ਛੱਤਰੀ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਆਪ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਿਆ।

ਹਾਲੇ ਉਹ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਨਾਨਨਿਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, “ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁੱਤੀ ਛੱਤਰੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਜਾਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ...?”

ਤੇਨਨੋ ਨੂੰ ਚਿੱਤ-ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜੁੱਤੀ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਖੋਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜੈਨ ਅਨੁਕੂਲ, ਹਰ ਪਲ ਜਾਗ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੀ ਅਵੱਸਥਾ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸਤਾਦ ਵਾਲਾ ਰੁਤਬਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾਨਨਿਨ ਦੀ ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਕਰ ਲਈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਛੇ ਸਾਲ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੂੰ ਜੈਨ-ਬੋਧ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਢਾਲਿਆ।”

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਾ ਜਿਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਪਰਖਕ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਠ ਦਾ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਇਸ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਕਥਾ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਕਈ ਪੈਰੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਥਾ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਬਦਲਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਵੰਡਦੇ ਹਨ। ਲਿਖਤ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਹ ਗੁਣ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਦਿਲਚਸਪੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਣ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਕਈ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਇਤਨੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਪਾਠ ਦਾ ਸਰੋਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਵਾਰਤਕ ਬਾਤ ਸੁਣਾਉਣ ਵਰਗੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਜੋ ਬੋਧ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਵੀ, ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਥਾਵਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਾਵਿ-ਟੁੱਕੜੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਕਥਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੇ ਕਾਵਿ ਟੁਕੜੇ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚਲੀ ਤਰਕਬਧ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਸਾਥ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਨਿਬੰਧ ‘ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਤੂੰ ਛੋਟਾ’ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੀ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਢੁੱਕਵੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰ ਵੇਖੋ :-

“ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਕ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਇਕਾਈ ਜਾਣ ਲੈਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਪੱਤਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹਨ।”

ਬਲੂਤ ਦਾ ਬਿਰਖ

ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ
ਸਾਭਰਾ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚ

ਬੁੱਧ ਦੇ ਰੂਪ
ਵਿਚ ਤਰਾਸ਼ਿਆ
ਬੈਠਾ ਹੈ ਇਕ ਪੱਥਰ

ਉਪਰ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿਸ ਬੌਧਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ—ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਉਸੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਾਵਿ ਟੁੱਕੜੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਹ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹਿਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਲ਼ ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪੁਖਤਗੀ ਜਾਂ ਸੱਚਾਈ ਹੋਰ ਪਰਪੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਲੇਖਕ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੇ ਰਤਾ ਕਠਿਨ ਵੀ ਲਗੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਕਥਾ ਨੂੰ ਉਹ ਸਹਿਜ ਸੰਦ ਵਾਂਗ ਵਰਤਦਾ ਹੈ :-

“ਜੀਵਨ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਵਗ ਰਹੀ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਪੁਰਖਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਰਾਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤਾ ਹਾਂ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਉਭਰਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਮਾਲਾ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਣਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਣਕਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਉਰਜਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਤੋਰਨ ਲਈ ਹੀ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹਾਂ।”

ਹੁਣ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਵੇਖੋ :-

ਇਹੀ ਪਹਾੜ ਦੇਖੇ ਹੋਣਗੇ
ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ।

(ਕੋਬਾਯਾਬੀ ਇੱਸਾ)

ਲੰਮੀ ਰਾਤ
ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ

ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਰੇ (ਸ਼ੀਕੀ ਮਾਸਾਓਕਾ)

ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਨ ਉਰਜਾ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ਼, ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਬਾਅਦ, ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ਼, ਇਸ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੀਏ ਕਿ ਬੀਤਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਬੀਤ ਚੁੱਕਿਆ...ਹੁਣ...ਆਉਣ ਵਾਲ਼ਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਨਿਰੰਤਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰਲੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਸਹਿਜ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਫਿਟਜ਼ ਜੈਰਾਲਡ ਹਾਲ ਨੇ ਇਕ ਚੰਗੀ ਲੇਖਣੀ ਦੇ ਗੁਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹੇ ਹਨ :-

ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ : ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ਼ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਜਾਣ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਸੰਜਮਤਾ : ਲਿਖਤ ਸੰਖੇਪ ਹੋਵੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

ਸਰਲਤਾ : ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕਤਾ ਨਾਲ਼ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੋਵੇ।

(ਉਪਰਿਤ, ਰਚਨਾ ਤੇ ਸੰਵਾਦ, ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਨਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ)

ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਗੁਣ, 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਬੌਧਿਕਤਾ ਤੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਾਲ਼ ਲੈਸ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸੁਚੱਜਾ ਹੈ। ਨਿਯਮਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਰਚੀ ਗਈ ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਮਾਨਵ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਮਕਸਦ ਨਾਲ਼ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

2.3 ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਲਗੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਨਿਬੰਧ (ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਮਜ਼ਮੂਨ) ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦੇਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਨਿਬੰਧ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਨਿਬੰਧ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਨਿਬੰਧ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਿਬੰਧ ਅੰਤਰੀਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ (ਫਲਸਫੇ) ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ਼ ਜੁੜੇ ਸੰਤਾਂ, ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਨਾਲ਼ ਜੁੜ ਕੇ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਜੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਪਰੋਕਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਨੂੰ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਈ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਦਮੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਇਹ ਨਾਂ ਵੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ ਹੋਣੇ, ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨਸੀਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ਼ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ, ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਰ ਨਿਬੰਧ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਖੰਡ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਹਰੇਕ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਸਾਰ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਕਈ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚੋਂ ਉਦੈ ਹੁੰਦੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਮ ਸੱਚ

ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵਿਖਿਆਨ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਸਗੋਂ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਾਤਮਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੱਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ 'ਮੁਸਾਫਰ, ਦਰਿਆ ਤੇ ਪਰਿੰਦੇ' ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀਮਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਅਸੀਮ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁਸਾਫਰ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿਊਣਾ ਸਿਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਬਿਨਾਂ ਥੱਲੇ ਵਾਲਾ ਝੋਲਾ' ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਲਾਲਚ' ਤੋਂ ਅਗਾਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ' ਨਿਬੰਧ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਚੰਗੇ ਆਦਰਸ਼ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ' ਵਿਚ 'ਹੰਕਾਰ' ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਵੇਂ ਹੰਕਾਰੀ ਬੰਦਾ ਤਾਕਤ ਦਾ ਗ਼ਲਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਆਈ ਤਾਕਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਜਾਂ ਵਸਤੂ, ਮਾਨਵੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਨ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ 'ਮਿਹਰਬਾਨੀ, ਸ਼ੁਕਰੀਆ, ਪੰਨਵਾਦ' ਕਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਦਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਲੇਖਕ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਕਿਹਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੋਧੀ ਭਿਕਸ਼ਣ 'ਰੇਨਰੀਤਸੂ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ 'ਚ ਠੰਢ ਵਿਚ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਪਈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਰਾਤ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਮਾਣਿਆ। ਉਹ ਸੋਚਣ ਲਗੀ, ਜੇ ਇਹ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਰਾਤ ਲਈ ਥਾਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਅਦਭੁੱਤ ਨਜ਼ਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਦਸਲੂਕੀ ਲਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਉਸ ਭਿਕਸ਼ਣ ਨੇ ਲੱਭ ਲਿਆ।

ਕੁੱਝ ਨਿਬੰਧ ਰਤਾ ਹਟ ਕੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਸਿਸੀਫਸ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ' ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਢੇਣ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਇਕ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਭੱਜਦੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਸੋਚ 'ਵੂ ਵੇਈ' ਭਾਵ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਹੀਣਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਘਾਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ, ਚੰਗੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਸਮਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚੀਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਹ ਨਿਬੰਧ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਜ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫਲਸਫ਼ੇ ਕਿਸੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸੰਤਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਖੋ :-

“ਇਕ ਵਾਰ ਜਪਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਯੋਧਾ ਇਕ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਯੋਧਾ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ, ਜਾਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਗਰੂਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਫੌਜੀ ਯੋਧਾ ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਫਕੀਰ ਦੇ ਸਹਿਜ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਫਕੀਰ ਦੀ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸਰਲ ਹਸਤੀ ਦੀ ਆਭਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਨਿਗੂਣਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੰਕਾਂ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਯੋਧੇ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਬਾਹਰ ਸੁਹਣੀ ਕੁਦਰਤ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਯੋਧੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਰਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ (ਇਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ

ਵੱਡੇ ਬਿਰਖ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪੌਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੱਡੇ ਬਿਰਖ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਗੂਣਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਪੈ ਕੇ ਝਗੜੇ ਖੜੇ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਕੱਦ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ, ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਦਾ। ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੈ, ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਦਾ। ਤੁਲਨਾ ਦੀ ਇਹ ਬਿਰਤੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

(ਪੰਨਾ 83-84)

ਇਵੇਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਵੀ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸਰਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸਰਲ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ, ਉਹ ਕੋਈ ਅਸਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ। ਸਾਧਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਉਹ ਅਸਰਦਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਕੁੱਝ ਕੁ ਨਿਬੰਧ ਰਤਾ ਹਟਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ‘ਨਵੇਕਲਾ ਬਾਂਦਰ ਤੇ ਚੀਨੀ ਫਲਸਫ਼ਾ’ ਨਾਂ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਚੀਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਨਵੇਕਲਾ ਹੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸੇ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਆਰੰਭ ਉਹ ਇਸ ਵਾਕ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, “ਪਹਾੜ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰੁੱਖ ਅਪਣਾ ਵੈਰੀ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਭਾਵ ਉਹ ਵੱਖਰਾ, ਨਵੇਕਲਾ ਦਿੱਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਤਾਓਵਾਦ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਫਕੀਰ ‘ਲਾਓਤਸੂ’ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਲਾਓਤਸੂ, ਜੋ ਚੀਨੀ ਰਹੱਸਮਈ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਾਲਾ ਦਰਸ਼ਨਵੇਤਾ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਨਿਬੰਧ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਲਾਓਤਸੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਰੱਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ, ਜਿਸ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਅਨੰਦਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

2.4 ਸ਼ੈਲੀ ਪੱਖ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਖੰਡ ਇਕ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਗੁਣ-ਲੱਛਣਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ, ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਜਾਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਨ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਇਸ ਦੇ ਗੁਣ-ਲੱਛਣਾਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਨਾ ਸਾਡੇ ਇਸ ਉਪ-ਖੰਡ (2.4) ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਾਲੇ ਖੰਡ ਦੇ ਉਸ ਉਪ-ਖੰਡ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਚਰਚਾ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਬਣ ਸਕੇ।

‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਹਰੇਕ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕਥਨ (statements) ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆ ਟਿੱਕਦੇ ਹਨ। ਕਥਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਜਾਂ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ/ਸੂਤਰ ਵਰਗਾ ਸੰਖੇਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਥਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਰਬ ਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਸੱਚ ਹੋਵੇ। ਕਥਨ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤਾਂ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਪਕੜ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਥਨ ਜਾਂ ਕਥਨਾਂ ਵਰਗੇ ਵਾਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਸਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ :-

- (i) ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਿਸੇ ਸਦੀਵਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਆਦਿ ਸੱਚ, ਜੁਗਾਦਿ ਸੱਚ। (ਪੰਨਾ : 8)
- (ii) ਦਲੀਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। (ਪੰਨਾ : 9)
- (iii) ਬੁੱਧ-ਪੁਰਸ਼ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। (ਪੰਨਾ : 12)
- (iv) ਬੱਚਾ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਮਗਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮਲੀ ਵਿਵਹਾਰ ਮਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। (ਪੰਨਾ : 6)
- (v) ਆਦਮੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇਖਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਦੇ ਕੇ ਵੇਖੋ। (ਪੰਨਾ : 9)
- (vi) ਮਸਖ਼ਰਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਦੰਭੀ ਤੇ ਗੰਭੀਰ, ਪਰ ਪੇਤਲੀ ਪਰਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। (ਪੰਨਾ : 42)
- (vii) ਇਕਾਂਤ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਮਿਲਕੇ ਵੀ ਇਕੱਲਤਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। (ਪੰਨਾ : 49)
- (viii) ਬੁੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। (ਪੰਨਾ : 84)

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਉਦਾਹਰਨ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨਾਲ਼ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ਼ ਜਾਣ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਵਾਰਤਕ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦਲੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਪੇਸ਼ ਹੈ :-

“ਤਾਓਵਾਦੀ ਸੀਮਤ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸੱਚ ਦੇ ਦੋ ਅੰਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਯਿਨ ਤੇ ਯਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੋਟਾ-ਵੱਡਾ, ਚਿੱਟਾ-ਕਾਲਾ, ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ, ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ, ਉੱਪਰ-ਨੀਚੇ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤਾਰੇ ਇਕੋ ਸੱਚ ਦੇ ਅੰਗ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”
(ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ, ਪੰਨਾ : 64)

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਥਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

“ਇਕ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਘੋੜਾ ਇਕ ਦਿਨ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਤੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਹੋਈ। ਤੇਰਾ ਘੋੜਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਨਸਲ ਦਾ ਸੀ।” ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, “ਕੀ ਚੰਗਾ ਤੇ ਕੀ ਮਾੜਾ...ਇਹ ਗੱਲ ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ?”

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੌੜ ਗਿਆ ਘੋੜਾ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ਼ ਹੀ ਉਸ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਜੰਗਲੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜੋੜੀ ਵੀ ਤਬੇਲੇ 'ਚ ਆਣ ਵੜਦੀ ਹੈ। ਗੁਆਂਢੀ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਕਿਸਾਨ ਮੁੜ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਇਹ ਗੱਲ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗਾ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾੜਾ ਕੀ ?”

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਮੁੰਡਾ ਜੰਗਲੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਆਪਣੀ ਲੱਤ ਤੁੜਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਗੁਆਂਢੀ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸਾਨ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਰਾਜ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਭਰਤੀ ਲਈ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਯੁੱਧ ਛਿੜਨ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਟੁੱਟੀ ਲੱਤ ਕਰਕੇ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਦੇਣ ਆਏ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਕੀ ਚੰਗਾ ਤੇ ਕੀ ਮਾੜਾ...ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।” ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਉਕਾਉਪਨ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ ਅਤੇ ਔਖੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਾਇਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹੋ ਗੱਲ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹੈ। ਕਥਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝਣਾ ਸਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਜੁਗਤ ਹੋਏ ਕਾਵਿ-ਟੁੱਕੜੇ ਜਾਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ, ਚਲ ਰਹੀ ਵਾਰਤਕ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਪੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੱਲ ਰਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਕਵੀ ਵੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਗਹਿਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਜ਼ੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਵੀ ਖਾਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸਹਿਜ ਅੰਗ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ੈਲੀ (ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ) ਬਾਰੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚੋਂ ਉੱਭਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਵਿਚ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚੋਂ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਝਾਕਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ। ਜ਼ੈਨ ਸੋਚ ਬਾਰੇ ਇਤਨੀ ਬਾਰੀਕ ਪਕੜ। ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਬਾਰੇ ਇਤਨੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ। ਜ਼ੈਨ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਾਰੇ ਇਤਨੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਵੇਕਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲੇਖਕ ਇਕ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇਕਮਿਕ ਹੋਏ ਹੋਣ ਦੇ ਕਈ ਉਦਾਹਰਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਉਦਾਹਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

“ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਅਗਲੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਦੇਖ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਮੀਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲੌਕਿਕ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ :-

ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕਿਤਾਬ
ਜਾਗਦਾ ਸੂਰਜ
ਝਲਕਣ ਲੱਗਦੇ ਕਿਣਕੇ
ਰੋਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਚਿਹਰੇ
ਜਾਣੇ-ਅਣਜਾਣੇ

(ਪੰਨਾ : 105-106)

ਉਪਰਲੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਵੇਕਲੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਵਾਰਤਕ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀਆਂ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਇੱਥੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਖੋ :-

“ਹੁਣ ਮਨ ਦੀ ਉਸ ਨੁੱਕਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤਾਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਇਸ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਹਿਜ ਗਲੇ ਮਿਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਬੱਚਾ
ਦਾਣੇ ਛੱਟਦਾ ਰੁੱਕ ਗਿਆ
ਤੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਚੰਨ ਵੱਲ !

-0-

ਜਹਾਜ਼ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀ
ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਉਪਰੋਂ
ਬਹਾਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਭਾਫ਼ ਬਣ ਉੱਡ ਰਿਹਾ !

-0-

ਤਰੇਲ ਦੀ ਦੁਨੀਆ
ਤੇ ਤਰੇਲ ਦੇ ਇਕ ਤੁਪਕੇ ਅੰਦਰ ਵੀ
ਤਕਰਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।

(ਪੰਨੇ : 107-108)

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਤਰਕ ਨਾਲ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਵੀ ਤਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਰਕ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਆਪਣੇ ਤਰਕ ਵਿਚ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਪਨਾ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਪਨਾ, ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁ ਅਰਥੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਿਬੰਧ ਰੂਪ, ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਜਾਂ ਨਿਬੰਧਕਾਰ, ਜੋ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਿਬੰਧ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ (ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ) ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਉੱਭਰ

ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਕਈ ਵੇਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ/ਰਹੱਸਮਈਤਾ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੈਨ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਬੌਧ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਅਜਿਹਾ ਸਹਿਜ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਣੇ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੂਬੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਦਾਹਰਨ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਦਾਹਰਨ ਆਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਹੀ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵੇਰ ਇਹ ਉਦਾਹਰਨ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਤੀਉੱਤਰ ਬਣ ਕੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਰਤਾ ਹੱਸਾ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਨਾ 88 ਉੱਤੇ ਓਹਲੇ (ਪਰਦੇ) ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਦੂਜਾ ਓਹਲਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਓਹਲਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ਼ਵੀ ਅਤੀਤ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ, ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਟੰਗਣ, ਉੱਠਣ-ਬੈਠਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਬੋਲਣ-ਚਾਲਣ ਅਤੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਓਹਲਾ ਸਿਰਜਣ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਾਡੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਓਹਲੇ ਦਾ ਸਮਰੂਪ ਹੈ।

ਇਕ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਬਾਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੁਆਨ ਹੋ ਰਹੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਕਾਕਾ ! ਉਹ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਸੈੱਕਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।”

ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਹਾਂ ਬਾਪੂ ! ਤੂੰ ਸੈੱਕਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਜਾਣਨਾ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲਈਂ।”

ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਹਾਸਾ ਮਜ਼ਾਕ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਲੇਖ ਗੰਭੀਰ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੌਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ, ਛੋਟੇ ਪੈਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਢੁੱਕਵੇਂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ, ਗੱਲ ਤੋਰਨੀ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਹੀ ਹਨ; ਸਗੋਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਚਰਚਾ ਗੰਭੀਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਸੌਖੀ, ਸਰਲ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਨ, ਕਥਾਵਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਪਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਾਠਕ ਕਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੋਝਲ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਬੋਝਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਨਵੇਕਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

2.5 ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਅਨ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।
2. ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
3. ਆਪਣੀ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉ।
4. ਤੁਹਾਡੀ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ‘ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ’ ਇਕ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਕੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

1. ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਗਿਆਨ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ : ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ; ਦੀਪਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਜਲੰਧਰ, 2010
2. ਰਚਨਾ ਤੇ ਸੰਵਾਦ : ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਨਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ; ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ, 2017
3. ਰੱਬ ਦੇ ਡਾਕੀਏ : ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ; ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2017
4. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਤੇ ਰਚਨਾਵਲੀ : ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ; ਹਰਜੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ
5. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ : ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਨਿਊ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ
6. ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ : ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ
7. ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ-ਦੂਜਾ; ਸੰਪਾਦਕ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ;
ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
8. ਸਾਹਿਤ ਵਿਗਿਆਨ : ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ; ਨਵਚੇਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
9. ਵਾਰਤਕ ਰਿਸ਼ਮਾਂ (ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤ ਲਈ); ਸੀ.ਬੀ.ਐਸ.ਈ., ਦਿੱਲੀ

3. ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ

* ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

3.1 ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ : ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ

ਆਰੰਭਿਕਾ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਗ ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ‘ਵਿਹਾਰ’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ, ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ Practice ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਆਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਪਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤੀ ਪੱਖ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਉਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਹ ਭਾਗ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਲੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਿਉਹਾਰ ਨਾਲ, ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁੱਝੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦੇ। ਵਿਆਕਰਨ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਬੱਚੇ, ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵਿਆਕਰਨ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ, ਭਾਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਬੋਲਚਾਲ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਸ਼ਾ, ਅਗਲੇਰੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕਈ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਵਿਗਿਆਨ, ਕਲਾ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਜਾਂ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਹੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ, ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਿਆਰ ਤਹਿ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਲਚਾਲ ਤੱਕ ਤਾਂ ਕਈ ਕਮੀਆਂ ਵੀ ਚਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਉਚਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਉਚਾਰਨ, ਵਾਕ ਬਣਤਰ, ਸਭ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਦਲੇ ਰੂਪ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਜਿੱਥੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕੰਮ ਚਲਾਉ ਵਤੀਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉੱਥੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਯਮਾਂ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੱਕ ਇਵੇਂ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਕਿ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। ਅਜਿਹੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਨੇਮ ਹੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੀ ਸਹੀ ਪਕੜ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਸਾਦੇ ਜਿਹੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੇ ਜਤਨ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੇਨਿਕਾ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :-

* ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ), ਰਾਮਾਨੁਜਨ ਕਾਲਜ, ਕਾਲਕਾਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

“ਵਿਆਕਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਸਚਿਤ ਜਾਂ ਸੂਖਮ ਲੱਛਣ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ, ਸੰਜੋਗ, ਮੇਲ ਤੇ ਅਰਥ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।”

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਮੋਢੀ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰ ਪਾਣਿਨੀ ਰਿਸ਼ੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਵੱਧੀਆ ਜਾਂ ਘੱਟੀਆ, ਔਖੀ ਜਾਂ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿਚ—ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ ਦਰਜ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਜੋ ਪੱਖ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੈ:-

ਨਾਂਵ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ‘ਨਾਂਵ’ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਜਾਂ ਉਚਾਰਦੇ ਹੀ ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਂ ਜਾਂ ਨਾਮ ਵਰਗਾ ਕੁੱਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਨਾਂਵ ਦਰਅਸਲ ‘ਨਾਂ’ ਹੀ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ, ਪੂਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਵਸਤੂਆਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ‘ਨਾਂਵ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਲਿਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵਾਂ, ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਜੇ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨਾਂਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਗੇ ਵਧਾਂਗੇ ਤਾਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਂਵ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਸਾਡੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਨਾਂਵ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਪੱਖ ਵੀ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਵਾਕ ਵੇਖੋ :-

‘ਰਾਜੂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਬਚਪਨਾ ਹੈ’। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿਓਗੇ ਕਿ ‘ਰਾਜੂ’ ਨਾਂਵ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ਸ਼ਬਦ ‘ਬਚਪਨਾ’ ਵੀ ਨਾਂਵ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਉਪਰਲੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਛੁੱਟ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਨਾਂਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਏ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਨਾਂਵ’ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਵੱਖਰਤਾ ਪਹਿਚਾਨਦੇ ਹਾਂ। ਸ਼ਬਦ ‘ਮੂਲੀ’ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ‘ਕੇਲਾ’ ਨਾਂਵ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਸਤੂਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਵਰਾਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ, ਤਾਰਿਆਂ, ਗ੍ਰਹਿਆਂ, ਉਪ-ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕਈ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨੇ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ :-

1. ਆਮ ਨਾਂਵ : ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾਂਵ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਂਵ ਵਸਤੂਆਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਵਸਤੂ ਜਿਵੇਂ ਹੀਰਾ, ਸੋਨਾ, ਅਖ਼ਬਾਰ, ਪੰਛੀ; ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਵੇਂ ਹਰਨੇਕ, ਉਸ਼ਾ, ਮੁੰਡਾ, ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤ, ਅਮਰੀਕਾ, ਦਿੱਲੀ, ਲਖਨਊ ਆਦਿ ਨਾਂ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੰਡ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ? ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾਂਵਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਰਨੇਕ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਮੁੰਡੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਰਨੇਕ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਨਾਂਵ ‘ਮੁੰਡਾ’ ਹੈ। ‘ਮੁੰਡਾ’ ਆਮ ਨਾਂਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਸ਼ਹਿਰ

ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਨਾਂਵ 'ਸ਼ਹਿਰ' ਹੈ। ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ ਜਾਂ ਤਾਂਬਾ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਨਾਂਵ 'ਧਾਤੂ' ਹੈ। ਇਵੇਂ ਮੁੰਡੇ, ਸ਼ਹਿਰ, ਧਾਤੂ, ਪਹਾੜ, ਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਆਮ ਨਾਂਵ ਹਨ। ਉਹ ਨਾਂਵ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਤ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ, ਆਮ ਨਾਂਵ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ, ਕੁੜੀ, ਆਦਮੀ, ਪਹਾੜ, ਦੇਸ਼, ਸ਼ਹਿਰ ਆਦਿ ਆਮ ਨਾਂਵ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

‘ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।’

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਮੁੰਡੇ, ਕੁੜੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨਾਂਵ ਦੀ ਇਕ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਖ਼ਾਸ ਨਾਂਵ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੀਏ...

2. ਖ਼ਾਸ ਨਾਂਵ : ਉਹ ਨਾਂਵ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਵਿਅਕਤੀ, ਖ਼ਾਸ ਸ਼ਹਿਰ, ਖ਼ਾਸ ਨਦੀ, ਖ਼ਾਸ ਦੇਸ਼, ਖ਼ਾਸ ਧਾਤੂ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਖ਼ਾਸ ਨਾਂਵ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਰਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਹਿਮਾਲਾ, ਗੰਗਾ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਿਹਨਾਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਆਮ ਨਾਂਵ’ ਜਿਵੇਂ ਮੁੰਡਾ, ਦੇਸ਼, ਸ਼ਹਿਰ, ਪਹਾੜ, ਨਦੀ ਆਦਿ। ਅਸੀਂ ਦੁਹਰਾਉ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰੱਖ ਕੇ ਆਮ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਨਾਂਵ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ :

3. ਵਸਤੂ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ : ਵਸਤੂ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਉਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋਲਿਆ ਜਾਂ ਮਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਣਕ, ਦੁੱਧ, ਕੱਪੜਾ, ਪੈਟਰੋਲ, ਗਾਜਰ, ਸੋਨਾ, ਰੇਤ ਆਦਿ। ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ :

- 1) ਇਕ ਰੇੜ੍ਹੀ ਰੇਤ ਦੀ ਮੰਗਵਾ ਲਵੋ।
- 2) ਪੈਟਰੋਲ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
- 3) ਕੜਾਹ ਪਰਸ਼ਾਦ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- 4) ਇਸ ਸੂਟ ਲਈ ਕਿਤਨਾ ਕੱਪੜਾ ਲਗੇਗਾ ?

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਰੇਤ, ਪੈਟਰੋਲ, ਘਿਉ, ਕੱਪੜਾ ਆਦਿ ਵਸਤੂ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ।

4. ਇਕੱਠ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ : ਇਕੱਠ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਨਾਂ ਸਮੂਹ ਲਈ, ਇਕੱਠ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਫੌਜ, ਜਮਾਤ, ਢੇਰੀ, ਇੱਜੜ, ਕੰਪਨੀ, ਟੀਮ, ਸੁਸਾਇਟੀ ਆਦਿ। ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ:-

- 1) ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।
- 2) ਭੇਡਾਂ ਦਾ ਇੱਜੜ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- 3) ਸਾਡੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਤੀਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ।
- 4) ਰਣਜੀਤ ਸਾਡੀ ਹਾਊਸਿੰਗ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।
- 5) ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਆਲੂਆਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਇੱਜੜ, ਫੌਜ, ਜਮਾਤ, ਸੁਸਾਇਟੀ, ਮੰਡੀ, ਢੇਰੀ ਆਦਿ ਨਾਂ ਇਕੱਠ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ।

5. ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ : ਜਿਸ ਅਵੱਸਥਾ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂ ਛੋਹਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਚਪਨ, ਗਰੀਬੀ, ਸੱਚ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲਾਲਚ, ਗਮੀ, ਕੁਝੱਤਣ, ਸਰਦੀ, ਮਿਠਾਸ ਆਦਿ। ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ :

- 1) ਬਚਪਨ ਵਾਲੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ।
- 2) ਗ਼ਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
- 3) ਉਹ ਸਰਦੀ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- 4) ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- 5) ਦਵਾਈ ਦੀ ਕੁਤੱਤਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਿਠਾਈ ਖਾਣ ਲੱਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਬਚਪਨ, ਮਾਸੂਮੀਅਤ, ਜਵਾਨੀ, ਗ਼ਰੀਬੀ, ਸੱਚਾਈ, ਸਰਦੀ, ਕ੍ਰੋਧ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਜਾਂ ਕੁਤੱਤਣ ਆਦਿ ਨਾਂਵ 'ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਵਾਂ' ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਂਵ ਦਾ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਜਾਂ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਜੇ ਲਿੰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਹਰ ਨਾਂਵ ਦਾ ਇਕ ਲਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ : ਪੁਲਿੰਗ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਸਤੂ, ਸਥਾਨ ਸਭ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਵੰਡ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ਲੜਕਾ, ਸੋਟਾ, ਕੁੱਤਾ, ਪਹਾੜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਜੇਕਰ ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ ਤਾਂ, ਲੜਕੀ, ਸੋਟੀ, ਕੁੱਤੀ, ਪਹਾੜੀ, ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅੱਛਾ, ਬੁਰਾਈ, ਅੱਛੀ, ਬੁਰੀ ਵਰਗੀ ਲਿੰਗ ਵੰਡ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਹਰੇਕ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਾਰ, ਸਕੂਟਰ, ਪੈਨ, ਪੈਂਸਿਲ, ਕੁਰਸੀ, ਮੇਜ਼ ਆਦਿ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਲਿੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ਸਾਡਾ ਮੇਜ਼, ਸਾਡੀ ਕੁਰਸੀ, ਪਾਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸਰਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਂਵ ਲਿੰਗ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰੂਪ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਨਾਂਵ ਪੁਲਿੰਗ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਨੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਬਦਲਣ ਦੇ ਨਿਯਮ ਪਛਾਣੇ ਹਨ :

ਲਿੰਗ ਬਦਲਣ ਦੇ ਨਿਯਮ

1. (ੳ) ਮੁਕਤੇ ਤੋਂ ਬਿਹਾਰੀ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ, ਜਿਵੇਂ :-

ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
ਨਟ	ਨਟੀ
ਹਿਰਨ	ਹਿਰਨੀ
ਪੁੱਤਰ	ਪੁੱਤਰੀ
ਕਬੂਤਰ	ਕਬੂਤਰੀ ਆਦਿ

- (ਅ) ਮੁਕਤੇ ਨਾਲ 'ਣੀ' ਜੋੜਨਾ :-

ਊਠ	ਊਠਣੀ
ਸੰਤ	ਸੰਤਣੀ
ਨਾਗ	ਨਾਗਣੀ
ਸੱਪ	ਸੱਪਣੀ ਆਦਿ

(ੲ) ਮੁਕਤੇ ਨਾਲ਼ 'ਨੀ' ਜੋੜਨਾ :-

ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
ਮੋਰ	ਮੋਰਨੀ
ਫ਼ਕੀਰ	ਫ਼ਕੀਰਨੀ
ਸਰਦਾਰ	ਸਰਦਾਰਨੀ
ਸੂਬੇਦਾਰ	ਸੂਬੇਦਾਰਨੀ
ਜਮਾਦਾਰ	ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਆਦਿ

(ਸ) ਮੁਕਤੇ ਦੀ ਥਾਂ 'ਕੰਨਾ' ਲਾ ਕੇ 'ਣੀ' ਜੋੜਨਾ :-

ਪੰਡਤ	ਪੰਡਤਾਣੀ
ਸੇਠ	ਸੇਠਾਣੀ
ਨੌਕਰ	ਨੌਕਰਾਣੀ
ਜੇਠ	ਜੇਠਾਣੀ ਆਦਿ

2. (ੳ) ਪੁਲਿੰਗ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਕੰਨੇ ਨੂੰ ਬਿਹਾਰੀ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ :-

ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ	ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
ਨਾਨਾ	ਨਾਨੀ	ਦਾਦਾ	ਦਾਦੀ
ਮੋਟਾ	ਮੋਟੀ	ਝੋਟਾ	ਝੋਟੀ
ਬੱਚਾ	ਬੱਚੀ	ਘੋੜਾ	ਘੋੜਾ ਆਦਿ

(ਅ) ਪੁਲਿੰਗ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਕੰਨੇ ਦੀ ਥਾਂ 'ਨ' ਜੋੜਨਾ :-

ਸਪੇਰਾ	ਸਪੇਰਨ
ਮਛੇਰਾ	ਮਛੇਰਨ

(ੲ) ਕੁੱਝ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ਼ ਕੰਨਾ ਲਗਾ ਦੇਣ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

ਅਧਿਆਪਕ	ਅਧਿਆਪਕਾ
ਲੇਖਕ	ਲੇਖਕਾ
ਸੇਵਕ	ਸੇਵਕਾ

(ਸ) ਪੁਲਿੰਗ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਬਿਹਾਰੀ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਬਿਹਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤੇ ਜਾਂ ਸਿਹਾਰੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ 'ਣ' ਲਗਾ ਦੇਣਾ :-

ਨਾਈ	ਨਾਇਣ
ਤੇਲੀ	ਤੇਲਣ
ਪੰਜਾਬੀ	ਪੰਜਾਬਣ
ਬੰਗਾਲੀ	ਬੰਗਾਲਣ

3. ਕੁੱਝ ਨਾਂਵ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਦੋਵੇਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :-

ਬਗਲਾ, ਬਾਜ਼, ਗੈਂਡਾ, ਮਗਰਮੱਛ ਆਦਿ।

4. ਕੁੱਝ ਨਾਂਵ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :-

ਮੁੰਡਾ	ਕੁੜੀ
ਜਵਾਈ	ਧੀ
ਭਰਾ	ਭਰਜਾਈ
ਪੁੱਤਰ	ਨੂੰਹ
ਪੁਰਸ਼	ਇਸਤਰੀ

5. ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਝ ਨਾਂਵ ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੁੱਝ ਨਾਂਵ ਕੇਵਲ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :-

ਧਰਤੀ, ਅੱਖ, ਅੱਗ, ਛਾਂ, ਕਵਿਤਾ, ਜਮਾਤ, ਕੰਧ ਆਦਿ।

ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਕਈ ਨਿਯਮ ਨਾਂਵ ਦੇ ਲਿੰਗ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਲਿੰਗ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਚਨ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵੀ ਨਾਂਵ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਚਨ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਜਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਥਾਵਾਂ, ਵਸਤਾਂ ਜਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਜਿਵੇਂ ਆਦਮੀ, ਚਿੜੀ, ਧੀਆਂ, ਕੁੜੀ ਆਦਿ।

ਵਚਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ।

ਇਕਵਚਨ : ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਵਸਤੂ, ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਜੀਵ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ, ਜਿਵੇਂ ਧੀ, ਪੁਸਤਕ, ਸੇਬ, ਕੋਲਾ ਆਦਿ ਅਤੇ

ਬਹੁਵਚਨ : ਉਹ ਵਚਨ ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਸਤਾਂ, ਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸਣ ਜਿਵੇਂ ਰਾਜੇ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕਮਰੇ, ਚਿੜੀਆਂ ਆਦਿ।

ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਇਕਵਚਨ ਜਾਂ ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਸਹੀ ਨਿਖੇੜਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕਵਚਨ ਤੋਂ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਕੁੱਝ ਨਿਯਮ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਹਨ :

1. (ੳ) ਜਿਹਨਾਂ ਇਕਵਚਨਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਨਾ ਅਤੇ ਬਿੰਦੀ (ਂ) ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ:

ਇਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ	ਇਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਸਕੂਲ	ਸਕੂਲਾਂ	ਕਿਤਾਬ	ਕਿਤਾਬਾਂ
ਪੈਨ	ਪੈਨਾਂ	ਵਾਕ	ਵਾਕਾਂ
ਸ਼ਹਿਰ	ਸ਼ਹਿਰਾਂ	ਗਾਜਰ	ਗਾਜਰਾਂ
ਤਲਾਬ	ਤਲਾਬਾਂ	ਸ਼ੇਰ	ਸ਼ੇਰਾਂ
ਹੱਥ	ਹੱਥਾਂ	ਪੈਰ	ਪੈਰਾਂ ਆਦਿ

2. (ੳ) ਜਿਹਨਾਂ ਇਕਵਚਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਕੰਨਾ ਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ :-

ਇਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ	ਇਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਮਾਮਾ	ਮਾਮੇ	ਸੋਫਾ	ਸੋਫੇ
ਮੁੰਡਾ	ਮੁੰਡੇ	ਤਾਲਾ	ਤਾਲੇ
ਘੋੜਾ	ਘੋੜੇ	ਜਾਲਾ	ਜਾਲੇ
ਤੋਤਾ	ਤੋਤੇ	ਲੜਕਾ	ਲੜਕੇ

(ਅ) ਕੁੱਝ 'ਕੰਨਾ' ਅੰਤ ਵਾਲੇ ਇਕਵਚਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ 'ਵਾਂ' ਵਧਾ ਕੇ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ :-

ਗਾਂ	ਗਾਵਾਂ	ਸਭਾ	ਸਭਾਵਾਂ
ਮਾਂ	ਮਾਵਾਂ	ਥਾਂ	ਥਾਵਾਂ
ਛਾਂ	ਛਾਵਾਂ	ਕਥਾ	ਕਥਾਵਾਂ
ਹਵਾ	ਹਵਾਵਾਂ	ਭਰਾ	ਭਰਾਵਾਂ ਆਦਿ

3. ਬਿਹਾਰੀ ਅੰਤ ਵਾਲੇ ਇਕਵਚਨਾਂ ਨੂੰ 'ਆਂ' ਵਧਾ ਕੇ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਉਣਾ :-

ਬਾਰੀ	ਬਾਰੀਆਂ	ਹੱਟੀ	ਹੱਟੀਆਂ
ਧੀ	ਧੀਆਂ	ਕਹਾਣੀ	ਕਹਾਣੀਆਂ
ਘੜੀ	ਘੜੀਆਂ	ਧੋਬੀ	ਧੋਬੀਆਂ
ਕੁੜੀ	ਕੁੜੀਆਂ	ਚੌੜੀ	ਚੌੜੀਆਂ ਆਦਿ

4. ਜਿਹਨਾਂ ਇਕਵਚਨਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਬਿਹਾਰੀ, ਔਂਕੜ, ਦੁਲੈਂਕੜੇ, ਹੋੜਾ ਆਦਿ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਆਉਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਆਂ' ਜੋੜਨਾ :-

ਵਸਤੂ	ਵਸਤੂਆਂ	ਗਭਰੂ	ਗਭਰੂਆਂ
ਸ਼ੈ	ਸ਼ੈਆਂ	ਜੌਂ	ਜੌਂਆਂ
ਲੋ	ਲੋਆਂ	ਸਹੁੰ	ਸਹੁੰਆਂ
ਲੂ	ਲੂਆਂ	ਰੁੰ	ਰੁੰਆਂ

5. ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕੁੱਝ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਦਾ ਨਖੇੜਾ ਵਾਕ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ—ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕਵਚਨ ਜਾਂ ਬਹੁਵਚਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਕੁੱਝ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਖੋ :-

ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ	ਮੁੰਡੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਸ਼ੇਰ ਦੌੜਿਆ	ਸ਼ੇਰ ਦੌੜੇ
ਰਾਜੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ	ਰਾਜੇ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ
ਮੇਰਾ ਪੈਂਨ ਲਾਲ ਹੈ	ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿਤਨੇ ਪੈਂਨ ਹਨ

ਉੱਪਰ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਕਵਚਨ ਅਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ।

ਇਵੇਂ ਅਸੀਂ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ। ਨਾਂਵ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਰਕਾਰ ਵੀ ਜਾਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ (ਨਾਵਾਂ) ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਰੂਪ (ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ) ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਂਵ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਚਨ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ' ਦੇ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਵਿਉਹਾਰ ਵਿਚ ਪਛਾਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਪਾਠ 'ਪੜਨਾਂਵ' ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪੜਨਾਂਵ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ! ਸ਼ਬਦ 'ਪੜਨਾਂਵ' ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਵੀ 'Noun' (ਨਾਂਵ) ਅਤੇ 'Pronoun' (ਪੜਨਾਂਵ) ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਿਹੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਰਅਸਲ ਹਨ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ। ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਹਾਂਗੇ ਪੜਨਾਂਵ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਇਕ ਦੋ ਉਦਾਹਰਨ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਦੋ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ੍ਹਾ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ :

ਕਿਰਪਾਲ ਹਾਕੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਖਿਡਾਰੀ ਹੈ। ਕਿਰਪਾਲ ਨੇ ਹਾਕੀ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਕਿਰਪਾਲ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸੁਰੇਸ਼ ਵੀ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਿਰਪਾਲ ਤੇ ਸੁਰੇਸ਼ ਰੱਲ ਕੇ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਵੇਂ ਵੀ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ :

ਕਿਰਪਾਲ ਹਾਕੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਖਿਡਾਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਕੀ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸੁਰੇਸ਼ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਰੱਲ ਕੇ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਦੇ।

ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਲ ਦੀ ਥਾਂ 'ਉਸ' ਜਾਂ 'ਉਸ ਦਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਲਏ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਿਰਪਾਲ ਤੇ ਸੁਰੇਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਸ਼ਬਦ 'ਉਹ' ਵਰਤ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਉਹ ਪੜਨਾਂਵ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਉਸ, ਉਸ ਦਾ, ਉਹ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਪੜਨਾਂਵ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ :

ਬਲਬੀਰ, ਬਲਬੀਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਘਰ ਗਿਆ। ਬਲਬੀਰ ਨੇ ਬਲਬੀਰ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ। ਬਲਬੀਰ ਨੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਬਲਬੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਬਲਬੀਰ ਤੇ ਮਨਜੀਤ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਣ ਲੱਗੇ।

ਇਸ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੀ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਰਵਾਨੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ਲਗੇਗਾ।

ਬਲਬੀਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਘਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਣ ਲੱਗੇ।

ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਨਾਂਵ 'ਬਲਬੀਰ' ਦੇ ਦੁਹਰਾਉ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਉਸ', 'ਉਸ ਨੇ' ਆਦਿ ਵਰਤ ਲਏ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾ ਅਤੇ ਅਕੇਵਾਂ ਘਟਦਾ ਹੈ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪੜਨਾਂਵ ਬਾਰੇ ਰਤਾ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂਵ ਦੀ

ਥਾਂ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜਨਾਂਵ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਗਾਂਹ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ (ਪੜਨਾਂਵ ਦੀਆਂ) ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵੇਖਾਂਗੇ। ਇਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਵੰਡ ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੇ।

ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਪੜਨਾਂਵ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :-

1. ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ ਪੁਰਖਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'Personal Pronoun' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਪੁਰਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਭਾਵ First Person, Second Person ਅਤੇ Third Person। ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਉਹ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ, ਅਸੀਂ, ਸਾਡਾ ਆਦਿ। ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਉਹ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਹ, ਉਹ, ਉਸ ਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਆਦਿ। ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ। ਦੁਹਰਾਉ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :-

(ੳ) ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ : ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੜਨਾਂਵ, 'ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਮੈਂ, ਅਸੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਆਦਿ।

ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਮੇਰਾ ਸਕੂਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਾਂਗੇ।

ਸਾਡਾ ਖੇਡ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ (First Person) ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ : ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੜਨਾਂਵ 'ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਤੈਨੂੰ, ਤੇਰਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਦਿ।

ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਏਂ ?

ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਖਾਉਂਗੇ ?

ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਅਨਯ ਪੁਰਖ : ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੜਨਾਂਵ, 'ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਇਨ੍ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ, ਉਹ, ਉਸ, ਉਸ ਦਾ ਆਦਿ।

ਉਹ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈ।

ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਸਕੂਲ ਤੇ ਨੇੜੇ ਹੈ।

ਉਹਨੂੰ ਝੂਠ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਬੜੀ ਰੁਚੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਕ ਵੇਖੋ :-

ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾਂਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕ ਵਿਚ 'ਮੈਂ' ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਤੁਹਾਡੇ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਇਕ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ। 'ਉਸ ਦੇ' ਸ਼ਬਦ ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ, ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਲਈ ਹੈ, ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਵਾਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਵਾਕ 'ਉਹ ਮੇਰੀ ਸਹੇਲੀ ਹੈ' ਵਿਚ 'ਮੇਰੀ' ਸ਼ਬਦ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ 'ਉਹ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈ'। ਵਿਚ 'ਮੇਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਕਾਰਨ ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। 'ਪੁਰਖ' ਸ਼ਬਦ ਇੱਥੇ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਉਹ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੇਡਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਨੇ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਾਈ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਚਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਜ਼ਾਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਜ਼ਾਰ ਗਏ। ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕਵਚਨ ਅਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ ਬਾਰੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਨੋਟ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦੇਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਇਹ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : (1) 'ਮੈਂ' ਨਾਲ 'ਨੇ' ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਮੈਂ ਨੇ ਹਾਕੀ ਖੇਡੀ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਮੈਂ ਹਾਕੀ ਖੇਡੀ' ਸਹੀ ਹੈ।

(2) ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪ ਜਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦਰਅਸਲ ਇਕਵਚਨ ਹੋਵੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਨਾਂ ਦੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਵੇਂ ਹੀ।

ਭੈਣ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਹਿ ਦੀ ਥਾਂ ਭੈਣ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਹੋ।

ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਹੁਵਚਨ ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਕਵਚਨ ਨਾਲ ਹੈ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ।

2. ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਉਹ ਪੜਨਾਂਵ ਜਿਹੜਾ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸੇ ਜਾਂ ਕਰਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ : ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਉਹ ਖੁਦ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ‘ਆਪ’ ਕਰਤਾ ‘ਮੈਂ’ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸਣ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ‘ਖੁਦ’ ਕਰਤਾ ‘ਉਹ’ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਵੀ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਚਨਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- (ੳ) ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ :-
- (i) ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਮਾਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।
 - (ii) ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਫਸਲ ਕਟਾਂਗੇ।
- (ਅ) ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ :-
- (i) ਤੂੰ ਆਪ ਆ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੇਗਾ।
 - (ii) ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਆ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੋ।
- (ੲ) ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਿੱਜ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ :-
- (i) ਉਹ ਖੁਦ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ।
 - (ii) ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਪਏ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਓ, ਅ ਤੇ ਏ ਵਿਚਲੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਇਕਵਚਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਵਾਕ ਬਹੁਵਚਨ ਨਾਲ।

3. ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ (Relative Pronoun) : ਕੁੱਝ ਪੜਨਾਂਵ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਵੀ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯੋਜਕਾਂ ਵਰਗਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਦਰਅਸਲ ਪੜਨਾਂਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :-

‘ਜੋ ਮਿਹਨਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ’ ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ‘ਜੋ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ‘ਜਿਹੜੇ ਜੁਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਦੇ ਹਨ’ ਵਾਕ ਵਿਚਲਾ ‘ਜਿਹੜੇ’ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ‘ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਬਕ ਯਾਦ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ’ ਵਿਚ ‘ਜਿਹੜਾ’ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

4. ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਜਿਹੜੇ ਪੜਨਾਂਵ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :-

- ਕੌਣ ਆਇਆ ਹੈ ?
 ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇਗਾ ?
 ਕਿੱਥੇ ਚੱਲੇ ਹੋ ?

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ।

5. ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਉਹ ਪੜਨਾਂਵ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਜੀਵ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਵਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :-

1. **ਉਹ** ਪਈ ਹੈ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ।

2. **ਇਹ** ਮੇਰਾ ਪੈਂਨ ਹੈ। ਆਦਿ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ।

ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :-

(ੳ) ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਅਤੇ

(ਅ) ਦੂਰ ਵਰਤੀ ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(ੳ) ਨੇੜਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਇਹ, ਇਸ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਦਿ।

ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ :-

ਇਹ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੈ।

ਇਸ ਅੰਬ ਵਿਚ ਖਟਾਸ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਿਉ।

(ਅ) ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੜਨਾਂਵ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਵਰਤੀ ਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਉਹ, ਉਸ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਿ।

ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ :-

ਉਹ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਸ ਪਾਸੇ ਦੇਖੋ। ਆਦਿ

6. ਅਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਉਹ ਪੜਨਾਂਵ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ, ਜੀਵ ਆਦਿ ਦਾ ਸਹੀ-ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਸੰਕੇਤ ਜਿਹਾ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਉਹ ਪੜਨਾਂਵ ਜੋ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਤਾਂ ਦੱਸੇ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਠੀਕ ਗਿਣਤੀ ਨਾ ਦੱਸੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ : ਸਾਰੇ, ਸਭ, ਕਈ, ਅਨੇਕ, ਥੋੜ੍ਹੇ, ਕੁੱਝ, ਕੋਈ ਆਦਿ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ :-

(i) ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ **ਕੁੱਝ** ਬੱਚੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ।

(ii) **ਸਾਰੇ** ਖਿਡਾਰੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ।

(iii) **ਸਭ ਕੋਲੋਂ** ਹਿਸਾਬ ਮੰਗਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

(iv) ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਾਂ ਪਾਸੋਂ **ਅਨੇਕ** ਗਲਤੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਸ਼ਬਦ ਅਨਿਸਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਪੜਨਾਂਵ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, 'ਕਿਰਿਆ'। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਕਿਰਿਆ

ਜੇ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਕਹਾਂਗੇ, ਕਿਰਿਆ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਜਾਂ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ : ਖੇਡਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਨੱਚਣਾ, ਲਿਖਣਾ, ਸਮਝਾਉਣਾ ਆਦਿ। ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਕਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਰਮ : ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਕਰਤਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਕੰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਕਰਮ' ਆਖਦੇ ਹਨ। 'ਮਹਿੰਦਰ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਦਾ ਹੈ', ਵਾਕ ਵਿਚ ਮਹਿੰਦਰ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਫੁੱਟਬਾਲ ਕਰਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਿੰਦਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਫੁੱਟਬਾਲ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਿਆ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ : (1) ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ, (2) ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ।

1. ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ : ਅਕਰਮ ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਕਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ'। ਉਹ ਕਿਰਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਕਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ, ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :-

- (1) ਕੁਲਦੀਪ ਖੇਡਦਾ ਹੈ।
- (2) ਮਹਿੰਦਰ ਨੱਚਿਆ।
- (3) ਰਾਣੀ ਲਿਖੇਗੀ।
- (4) ਉਹ ਤੈਰੇਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਕੁਲਦੀਪ, ਮਹਿੰਦਰ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਕਰਤਾ ਹਨ ਅਤੇ (1) ਖੇਡਦਾ ਹੈ, (2) ਨੱਚਿਆ, (3) ਲਿਖੇਗੀ ਤੇ, (4) ਤੈਰੇਗਾ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਕਈ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੋਣ, ਜਿਵੇਂ : ਨੱਚਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹੱਸਦਾ ਹੈ ਆਦਿ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨੱਚਦਾ ਅਤੇ ਹੱਸਦਾ ਮੂਲ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ।

2. ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ : ਉਹ ਵਾਕ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੋਵੇਂ ਹੋਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਹਾਕੀ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਰਾਕੇਸ਼ ਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਕਰੋ। ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ, ਰਾਕੇਸ਼, ਤੁਸੀਂ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਹਾਕੀ, ਕਾਰ, ਕੰਮ ਕਰਮ ਹਨ। ਖੇਡਦੇ ਹਨ, ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਰੋ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰਮ ਆਏ ਹਨ। ਸੋ, ਇਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸਕਰਮਕ ਹਨ।

ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਾਧਾਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ।

(1) ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਆਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ (2) ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (i) ਹਰੀ ਖੇਡਦਾ ਹੈ, (ii) ਮੁਕੇਸ਼ ਪੜ੍ਹਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਖੁਦ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ, ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਮੁਕੇਸ਼ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੰਮ। ਸੋ, ਉਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ।

(ੳ) ਵਾਚ (Voice)

ਵਾਚ : ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਜਿਸ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇ ਕਿ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕੌਣ ਮੁੱਖ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :-

(1) ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ (2) ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ

(1) **ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ** : ਉਹ ਵਾਚ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : 'ਮੋਹਨ ਹਾਕੀ ਖੇਡਦਾ ਹੈ', ਵਾਕ ਵਿਚ 'ਖੇਡਦਾ ਹੈ' ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ ਵਿਚ ਹੈ।

(2) **ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ** : ਜਦੋਂ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ 'ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : 'ਹਾਕੀ ਮੋਹਨ ਰਾਹੀਂ ਖੇਡੀ ਗਈ', ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ ਵਾਲਾ ਵਾਕ ਹੈ।

ਵਾਚ ਬਦਲਣੇ

ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ ਤੋਂ ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ ਤੋਂ ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਨੂੰ 'ਵਾਚ ਬਦਲਣਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਆਰਾ, ਪਾਸੋਂ, ਰਾਹੀਂ ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਲੱਗਾ ਕੇ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ :-

ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ

1. ਮੁਕੇਸ਼ ਖਤ ਲਿਖੇਗਾ।
2. ਬਲੱਬ ਕਿਸ ਨੇ ਤੋੜਿਆ ਹੈ ?
3. ਮੁੰਡੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।
4. ਉਹ ਸੈਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
5. ਫੜ ਲੋ ਇਸ ਚੋਰ ਨੂੰ।
6. ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਬਜ਼ੀ ਬਣਾਈ।
7. ਤੂੰ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ।
8. ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਵੈਟਰ ਖਰੀਦਿਆ।
9. ਅਸੀਂ ਜਾਈਏ।
10. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ।
11. ਮਿਹਨਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
12. ਬੁਠ ਬੋਲਣਾ ਛੱਡ ਦਿਉ।
13. ਰਾਜੇਸ਼ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਿਆ ਸੀ।
14. ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਦਇਆ ਕਰੋ।

ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ

1. ਖਤ ਮੁਕੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏਗਾ।
2. ਕਿਸ ਰਾਹੀਂ ਬਲੱਬ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?
3. ਰੋਟੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਖਾਧੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।
4. ਸੈਰ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।
5. ਇਹ ਚੋਰ ਤੁਹਾਥੋਂ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ।
6. ਸਬਜ਼ੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਬਣਾਈ ਗਈ।
7. ਗਲਤੀ ਤੈਥੋਂ ਹੋ ਗਈ।
8. ਸਵੈਟਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਖਰੀਦਿਆ ਗਿਆ।
9. ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।
10. ਕਾਨੂੰਨ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
11. ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।
12. ਬੁਠ ਬੋਲਣਾ ਛੱਡਿਆ ਜਾਏ।
13. ਪਾਣੀ ਰਾਜੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਪੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।
14. ਤੁਹਾਥੋਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਦਇਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਧਾਤੂ ਰਚਨਾ

ਕੁੱਝ ਸ਼ਬਦ ਜਿਵੇਂ ਲਿਖ, ਹੱਸ, ਖਾ, ਜਾ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਢਲੇ ਜਾਂ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਹ ਹੈਨ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਰਜ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਧਾਤੂ ਹੈ। 'ਧਾਤੂ' ਉਹ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਕਾਲ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਜਿਵੇਂ : 'ਜਾ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਜਾਣਾ, ਜਾਏਗਾ, ਜਾਂਦਾ, ਜਾਓ ਆਦਿ। ਜਾਂ 'ਖਾ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਖਾਈਏ, ਖੁਆਉਣਾ, ਖਾਂਦਾ, ਖਾਧਾ ਆਦਿ। ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਗੇਤਰ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਨਵੀਂ ਕਿਰਿਆ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਦੰਤ : ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ/ਪਿਛੇਤਰ) ਲੱਗਾ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਕ੍ਰਿਦੰਤ' ਉਹ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਜਿਵੇਂ :-

1. ਨੱਚਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਰੋਣ ਲਗ ਗਈਆਂ।
2. ਪੜ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਮਾਣੀ ਗਈ।
3. ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਘੁੰਡ ਚੁਕਾਈ ਹੋਈ।
4. ਤੈਰਦਾ ਬੱਚਾ ਡੁੱਬਣ ਲਗ ਗਿਆ।

ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਨੱਚਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ, ਪੜ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ, ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਤੇ ਤੈਰਦਾ ਬੱਚੇ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੱਚਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਛਪਣਾ, ਤੈਰਨਾ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹੋ ਕ੍ਰਿਦੰਤ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ (ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ। ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਜਦੋਂ, ਕੁੜੀਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ ਗਈ, ਪੁਸਤਕ ਛਪੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬੱਚਾ ਤੈਰਦਾ ਹੈ ਵਰਗੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਹਨ।

ਕਾਲ : ਕਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਪੜ੍ਹਦਾ, ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪੜ੍ਹੇ ਗਾ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਜੇ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਤਿੰਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :-

- (1) ਭੂਤ ਕਾਲ (2) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ (3) ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ।

(1) ਭੂਤ ਕਾਲ : ਭੂਤ ਕਾਲ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, (1) ਉਹ ਖੇਡਣ ਗਿਆ, (2) ਮਾਤਾ ਜੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, (3) ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਬਣਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਛਿੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਭਾਵ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

(2) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ : ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਵਾਕ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਜ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (1) ਰਾਮ ਖੇਡਦਾ ਹੈ, (2) ਰਾਜੇਸ਼ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, (3) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਲੀਓਂ ਆ ਗਏ ਹੋ ? ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦਾ ਹੈ, ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆ ਗਏ ਹੋ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ, ਇਹ ਵਾਕ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ ਹਨ।

(3) ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ : ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜੋ ਅਜੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਾਕ ਵਿਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੀ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : (1) ਇਹ ਬੱਚਾ ਫਸਟ ਆਏਗਾ, (2) ਬੱਸ ਆਗਰਾ ਜਾਏਗੀ, (3) ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਫਸਟ ਆਏਗਾ, ਆਗਰਾ ਜਾਏਗੀ, ਮਿਹਨਤ ਕਰਾਂਗੇ ਆਦਿ ਵਾਕ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ, ਇਹ ਵਾਕ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਲ ਨੂੰ, ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੰਡਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਲ ਦਾ ਹੋਰ ਸੂਖਮ ਅਧਿਅਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ :-

ਭੂਤਕਾਲ ਨੂੰ :

(1) ਅਨਿਸਚਿਤ ਭੂਤ ਕਾਲ, (2) ਸਮੀਪੀ ਭੂਤ ਕਾਲ, (3) ਪੂਰਨ ਭੂਤ ਕਾਲ (3) ਅਪੂਰਨ ਭੂਤ ਕਾਲ ਅਤੇ (5) ਸ਼ਰਤੀ ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਨੂੰ :

(1) ਅਨਿਸਚਿਤ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, (2) ਚਾਲੂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, (3) ਪੂਰਨ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, (4) ਪੂਰਨ ਚਾਲੂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, (5) ਸ਼ਰਤੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਅਤੇ (6) ਹੁਕਮੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਨੂੰ :

(1) ਅਨਿਸਚਿਤ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, (2) ਸੰਭਾਵੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, (3) ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ, (4) ਨਿਸਚਿਤ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ।

ਹੱਥਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕਾਲਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਅਗਲੇਰੇ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਲੇਬਸ ਦਾ ਘੇਰਾ, ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- 3.1 (i) ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਨਾਂਵ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਉਦਾਹਰਨ ਦਿਉ।
- (iii) ਨਾਂਵ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿਉ।
- (iv) ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ?
- (v) ਪੜਨਾਂਵ ਕਿਤਨੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ ? ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
- (vi) ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੋ।
- (vii) ਕਿਰਿਆ ਕਿਤਨੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਉੱਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

3. ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ : ਸੂਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ

* ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਆਰੰਭਿਕਾ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਸਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਦੇ 'ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ' ਵਾਲੇ ਖੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ 'ਸੂਰ' ਅਤੇ 'ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ' ਬਾਰੇ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਵਿਹਾਰਕ ਜਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਵਾਲ ਹੈ ਧੁਨੀ ਕੀ ਹੈ ?

ਭਾਸ਼ਾ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿਸਟਮ ਹੈ ਅਤੇ ਧੁਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਬੋਲਣ ਯੰਤਰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਲਾ, ਤਾਲੂ, ਜੀਭ, ਦੰਦ, ਹੇਠ ਆਦਿ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਵਿਚੋਂ ਧੁਨੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਧੁਨੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ, ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਾਕ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ : 'ਸੂਰੇਸ਼ ਨੇ ਕੇਲਾ ਖਾਧਾ'। ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਅਰਥ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਾਕ ਨੂੰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤਕ ਤੋੜ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਸ, ਓ, ਰ, ਏ, ਸ, ਨ, ਏ, ਕ, ਏ, ਲ, ਆ, ਖ, ਆ, ਧ, ਆ ਇਹ 15 ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਧੁਨੀਆਂ ਹੀ ਮੁੱਢ ਮੂਲ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ, ਸੁਣਨ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬੋਲਣ, ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲਿਖਣ, ਪੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਾਡੀ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਹਨ—ਓ, ਅ, ਏ, ਸ, ਹ...ਆਦਿ। ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ 'ਵਰਨ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਲਿਖਣ ਨਾਲੋਂ ਸੌਖਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ, ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲੋਕ, ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰ ਸਕਦੇ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੇ, ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਧੁਨੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਵੇਕਲੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਸਰੂਪ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹੋਰ ਧੁਨੀਆਂ ਜੁੜ ਗਈਆਂ, ਜੋ ਸ਼, ਖ਼, ਗ਼, ਜ਼ ਅਤੇ ਫ਼ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਲ਼ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵੀ ਜੋੜੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨੀ ਜਾਣ ਲਗੀ। ਇਵੇਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ 41 ਅੱਖਰ ਹਨ।

ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਪਛਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :-

* ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ), ਰਾਮਾਨੁਜਨ ਕਾਲਜ, ਕਾਲਕਾਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

3.2 ਸ੍ਰੀਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ

(1) ਸ੍ਰੀਰ ਧੁਨੀਆਂ (Vowels) ਅਤੇ (2) ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ (Consonants)

1. ਸ੍ਰੀਰ : ਸ੍ਰੀਰ ਉਹ ਧੁਨੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਰ ਧੁਨੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਧੁਨੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਿੱਪੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਅੱਖਰ ਹੀ ਸ੍ਰੀਰ ਵਾਹਕ ਹਨ : ਓ, ਅ ਅਤੇ ਏ। ਅਤੇ ਜੇ ਕੁੱਲ ਸ੍ਰੀਰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਸ ਸ੍ਰੀਰ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ :-

ਅ, ਆ, ਇ, ਈ, ਉ, ਊ, ਏ, ਐ, ਓ, ਔ

ਇਹ ਸ੍ਰੀਰ ਧੁਨੀਆਂ ਵੀ ਦਰਅਸਲ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ :-

(1) ਲਘੂ ਸ੍ਰੀਰ ਅਤੇ (2) ਦੀਰਘ ਸ੍ਰੀਰ : ‘ਲਘੂ ਸ੍ਰੀਰ’ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੀਰਘ (ਗੁਰੂ) ਸ੍ਰੀਰ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅੱਧਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅ, ਇ, ਉ ਲਘੂ ਸ੍ਰੀਰ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦੀਰਘ ਸ੍ਰੀਰ ਹਨ। ਦੀਰਘ ਸ੍ਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਕੁ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ : ‘ਅਰਧ ਸ੍ਰੀਰ’ ਯ ਤੇ ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਅਰਧ ਸ੍ਰੀਰ’ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ‘ਵ’ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ‘ਓ’ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਸਵਾਲ’ ਸ਼ਬਦ ਸੁਆਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਵਾਚਾ, ਗੁਆਚਾ ਵਿਚ। ਇਵੇਂ ਹੀ ‘ਯ’ ਕਈ ਵਾਰ ‘ਜ’ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਯੁੱਗ, ਜੁੱਗ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ, ਸੰਜੁਕਤ ਵਿਚ।

ਪੁਲਤ ਸ੍ਰੀਰ : ਪੁਲਤ ਸ੍ਰੀਰ ਉਹ ਸ੍ਰੀਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿਚ ਮੂਲ ਸ੍ਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਸਮਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੇਂਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਓ ਕਾਕਾ ! ਓਏ ਭਾਈ ! ਆਦਿ। ਇਹ ਓ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀਰਘ ਸ੍ਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਲੰਬਾ ਹੈ।

2. ਵਿਅੰਜਨ : ਵਿਅੰਜਨ ਉਹ ਅੱਖਰ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਲਗ (ਮਾਤਰਾ) ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲੇ ਜਾਂ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ‘ਸ’ ਤੋਂ ‘ੜ’ ਤੱਕ 32 ਅੱਖਰ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜੇ ਧੁਨੀ ਉਚਾਰਨ ਯੰਤਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਮਝੀਏ ਤਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਸਾਹ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਭ ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਲੂ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ, ਕਦੇ ਦੰਦ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਹੇਠ ਮੀਟਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ; ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਧੁਨੀ ਯੰਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ :-

ਕੰਠ : ਕ, ਖ, ਗ, ਘ, ਙ, ਞ, ਟ, ਠ, ਡ, ਢ, ਣ, ਠ, ਹ

ਤਾਲੂ : ਚ, ਛ, ਜ, ਝ, ਵ, ਸ਼, ਜ਼

ਉਲਟ ਜੀਭੀ : ਟ, ਠ, ਡ, ਢ, ਣ, ਠ, ਲ

ਦੰਤੀ : ਤ, ਥ, ਦ, ਧ, ਨ, ਲ, ਸ, ਰ

ਹੇਠੀਂ : ਪ, ਫ, ਬ, ਭ, ਮ, ਢ

3.4 ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣਾ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਹੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ—ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਰਿਪੋਰਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਖਕੇ ਆਏ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਤੱਥੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪਾਠਕਾਂ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਨਾ। ਅਸੀਂ ‘ਦਰਸ਼ਕਾਂ’ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਟੀ.ਵੀ. ਵਿਚ ਵੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਛੱਪਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਭਾਵ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਾਪਰੇ ਤਾਂ ਰਿਪੋਰਟਰ ਉਸ ਥਾਂ ’ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ, ਕਿੱਥੇ, ਕੀਹਦੇ ਨਾਲ, ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਵਾਪਰੀ। ਹਾਲਾਤ ਕੀ ਸਨ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੀ ਹੋਏ, ਕਾਰਨ ਕੀ ਸਨ, ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਆਦਿ। ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਵੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਪਰਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਕੇ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰਸਾਲੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਛਾਪੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਰਿਪੋਰਟ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਛੱਪ ਕੇ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਘਟਨਾ/ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵੀ, ਪਰ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਪਾਸੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਹਫ਼ੜਾ-ਦਫ਼ੜੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ ਜਾਂ ਹਫ਼ੜਾ-ਦਫ਼ੜੀ ਮੱਚ ਜਾਏ—ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਰਿਪੋਰਟਰ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਸੱਚ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਪੋਰਟਰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਰਪੱਖ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਆਮਤੌਰ ’ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਹੀ, ਤੱਥੀ ਸੱਚ ਜਾਣਨ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰੇ। ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣਾ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਾਲਾ, ਸੰਤੁਲਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ/ਰਸਾਲੇ ਆਦਿ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੰਮ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਕਲਾਕਾਰੀ।

ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੰਤੁਲਨ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੰਗੀਤ, ਸੰਗੀਤ-ਨਾਟ, ਮੂਰਤੀ-ਕਲਾ, ਚਿੱਤਰ-ਕਲਾ, ਸਿਨੇਮਾ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਸੂਖਮ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਲਈ ਉਹ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਜਾਂ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨਾ ਰਿਪੋਰਟਰ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕੰਮ ਸੂਖਮ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੀਖਿਆਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕਲਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਟਿੱਪਣੀ, ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਜਾਂ ਆਲੋਚਨਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ; ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸ ਝੂਠੀ ਅਤੇ ਗ਼ਲਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਕਲਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਆਦਿ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਕ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ; ਵਿਹਾਰਕ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰਸਾਲੇ, ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਜਾਂ ਰੇਡੀਓ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਰਿਪੋਰਟਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ

ਜਿਵੇਂ ਬੇਹੀਆਂ-ਬਾਸੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਜਾਏ ਤਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਨੇ ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਟੈਲੀਫੋਨ, ਮੋਬਾਇਲ, ਟੈਲੀਪ੍ਰਿੰਟਰ, ਫੈਕਸ, ਟੈਲੇਕਸ ਆਦਿ ਪਲਾਂ ਛਿਣਾਂ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹਰ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਚੈਨਲ ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ/ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟਰ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਚੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਕਈ ਉਣਤਾਈਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਗ਼ਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਬੜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਪਰ ਫੁਰਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਅਗਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ ਹੈ—ਕਿਸੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵ। ਹਰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਹਰੇਕ ਬੰਦੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾ ਸਕਣ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇਖੇ ਸੁਣੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਉਹ ਘਟਨਾ/ਖ਼ਬਰ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਤੱਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਤਸੁਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਕਿ ਦਰਅਸਲ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਿਵੇਂ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਰਿਪੋਰਟ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹੀ ਤੱਥ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਰਿਪੋਰਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੇਵਲ ਮਾੜੇ ਪੱਖ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ, ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸੰਤੁਲਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ/ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਪੱਖ ਤਸਵੀਰ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਉੱਤੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਸੂਝਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ, ਵਿਕਾਸ, ਪ੍ਰਗਤੀ ਆਦਿ ਵੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵੀ ਇਕ ਵੱਡੇ ਵਰਗ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰਸਾਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਆਮ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਟੀ.ਵੀ. ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦਰਸ਼ਕ ਆਮ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੇ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਪੜ੍ਹਨ, ਸੁਣਨ ਤੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੇਡਾਂ, ਲੜਾਈ, ਮੁਕੱਦਮੇ, ਮਹਿੰਗਾਈ, ਦਾਜ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਕਤਲ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਇਸ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਪੱਖ ਵੱਲ ਵੀ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ (ਰਿਪੋਰਟਰ) ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਖੇਤਰ ਜਿਵੇਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਖੇਡਾਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ, ਫਿਲਮਾਂ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਵੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠਕ/ਦਰਸ਼ਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਰੁਚਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਜਿਹੜੀ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਵੇ; ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇ।

ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ/ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਪਿੱਛੇ ਪਏ ਹੋਏ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਘਟਨਾ/ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਜਨੀਤੀ ਉੱਪਰ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਉੱਪਰ, ਧਰਮ ਉੱਪਰ, ਆਰਥਕ ਖੇਤਰ ਉੱਪਰ, ਲੰਬੇ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਘੇਰਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਨਿਭਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਾ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਆਮ ਪਾਠਕਾਂ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਧਾਰਨ ਅਤੇ ਸੌਖੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਰਿਪੋਰਟ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ, ਸਰੋਤਿਆਂ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕੇ ਛੋਟੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਪਹਿਰੇ ਸਿਰਜੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬਣਾਈ ਰਖੇ। ਸੰਜੀਦਗੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਇਕੋ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਗੱਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੇਵਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਹਾਰਕ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕੁ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

1. ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ : ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ

ਸੰਜੀਵ ਬੱਬੀ

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, 21 ਦਸੰਬਰ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ-ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਹੋਏ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਸਾਲਾਨਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਅੱਜ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕਤਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚੱਲਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਰਾਗੀ-ਢਾਡੀ ਜੱਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕਤਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੀਵਾਨ 23 ਦਸੰਬਰ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਸਜੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਅੱਜ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਈ। ਪਿੰਡ ਪਿੱਪਲ ਮਾਜਰਾ, ਹਾਫ਼ਿਜ਼ਾਬਾਦ, ਮਕੜੋਨਾ ਖੁਰਦ, ਦੁਗਲੀ, ਮਾਣੇ ਮਾਜਰਾ, ਕਾਲੇ ਮਾਜਰਾ, ਮਕੜੋਨਾ ਕਲਾਂ, ਕਤਲੌਰ, ਓਇੰਦ ਸਮੇਤ ਦਰਜਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦੇ ਅੱਜ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਕੁੱਝ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਸਜਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਐਸ.ਪੀ. (ਐਚ) ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡੀ.ਐਸ.ਪੀ. ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ 22 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕਤਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦੂਮਾਜਰਾ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਕਈ ਆਗੂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਧੀਨ ਪੈਂਦੇ ਸਮੂਹ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ 5 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵਿਦਿਆਰਥੀ 22 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 11 ਤੋਂ 12 ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਾਠ ਕਰਨਗੇ। ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਸਾਬਕਾ ਸਪੀਕਰ ਰਵੀਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਮਣਾ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਆਗੂ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਹਨ।

2. ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਅੱਗ

ਤੇਜਸਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਮੈਲਬਰਨ, 4 ਜਨਵਰੀ

ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ 'ਚ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ 1500 ਘਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਰੀਬ 72 ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅੱਗ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਗ ਨਾਲ 60000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਖੇਤਰ ਸੜ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਬੈਲਜੀਅਮ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁੱਲ ਖੇਤਰ ਦਾ ਦੋ ਗੁਣਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ 23 ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 2018 ਵਿਚ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ (ਅਮਰੀਕਾ) ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅੱਗ ਹਾਦਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦਾ ਇਹ ਅੱਗ ਹਾਦਸਾ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ 8000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਖੇਤਰ ਸੜਿਆ ਸੀ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਕੌਟ ਮੌਰੀਸਨ ਨੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਅਨ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਰਹੇ ਚਾਰ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਦੋ ਕਰੋੜ ਡਾਲਰਾਂ ਦੇ ਬਜਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਫਸੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹਵਾਈ ਅਤੇ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰੀਬ 20 ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਲਬਰਨ ਦੇ ਰਾਹਤ ਕੈਂਪਾਂ 'ਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਲ ਦੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ 'ਚ ਮਦਦ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਧਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਰਾਹਤ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਗਾਇਕ 'ਪਿੰਕ' ਨੇ 5 ਲੱਖ ਡਾਲਰ ਮਦਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

3. ਸੜਕ ਹਾਦਸਾ : ਕਾਰ ਤੇ ਜੀਪ ਦੀ ਟੱਕਰ

ਸ਼ਗਨ ਕਟਾਰੀਆ

ਜੈਤੋ, 4 ਜਨਵਰੀ

ਜੈਤੋ-ਗੋਨਿਆਣੀ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਚੰਨ ਭਾਨ ਨੇੜੇ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਰਾਤ ਕਾਰ ਅਤੇ ਜੀਪ ਦੀ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੀ ਹੋਈ ਟੱਕਰ 'ਚ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਦਕਿ ਛੇ ਹੋਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ 'ਚੋਂ ਦੋ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਟਜ ਕਾਰ 'ਚ ਸਵਾਰ ਛੇ ਜਣੇ ਭੁੱਚੇ ਮੰਡੀ 'ਚ ਵਿਆਹ ਸਮਾਗਮ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਹਰੀ ਨੌਂ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਗੋਨਿਆਣਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਇਕ ਜੀਪ ਨਾਲ ਕਾਰ ਦੀ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਜੀਪ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਰੋੜੀਕਪੂਰਾ ਦੇ ਵਿੱਕੀ ਪੁੱਤਰ ਜਲੰਧਰ ਸਿੰਘ, ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਿਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਟੱਕਰ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਖੜਾਕ ਦੂਰ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ। ਸਾਰੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਐਂਬੂਲੈਂਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਲਾਜ ਦੌਰਾਨ ਹਰੀ ਨੌਂ ਵਾਸੀ ਕਾਰ ਸਵਾਰ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਭੋਲਾ (57), ਉਸ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਏਕਮਵੀਰ ਕੌਰ (5) ਅਤੇ ਕੋਠੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ (74) ਪਤਨੀ ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਦਮ ਤੋੜ ਗਏ। ਕਾਰ 'ਚ ਸਵਾਰ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੋਲਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਨੂੰਹ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪੁਲਿਸ ਹਾਦਸੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ।

4. ਸਿਹਤ ਜਾਂਚ ਕੈਂਪ

ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ, 7 ਦਸੰਬਰ

ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਬਿਸ਼ਨ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਵਿਜੇਇੰਦਰ ਸਿੰਗਲਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਅੱਖਾਂ, ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਮੈਡੀਸਨ ਦਾ ਮੁਫਤ ਮੈਡੀਕਲ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਦੀ ਉਦਘਾਟਨੀ ਰਸਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਸਿੰਗਲਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਲਕਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਮੈਡੀਕਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਤੀਜਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਮੈਡੀਕਲ ਸਹੂਲਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ 620 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚੈਕਅੱਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 200 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਐਨਕਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ 20 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਲਈ ਸੰਗਰੂਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਮਰੀਜ਼ ਹਰ ਜਾਤ, ਉਮਰ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਨ।

ਕੈਂਪ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਟੀਮ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਸਟਾਫ਼ ਵੀ ਸੀ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਟੀਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਨੇਤਾ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

5. ਪੁਸਤਕ ਮੇਲਾ (ਦਿੱਲੀ)

ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਦਿੱਲੀ, 28 ਫਰਵਰੀ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਵਾਂਗ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲਾ 14 ਤੋਂ 28 ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ਕ ਇੰਟਰਨੈਟ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਦਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਪ੍ਰਗਤੀ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸਟਾਲ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਲੋਕ ਆਏ ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲੇ ਵਾਲੀ ਧੱਕਾ-ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਖਿੜੀ ਧੁੱਪ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਮੇਲੇ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰਗਤੀ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧੀਆਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਸਟਾਲ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰਿਹਾ।

ਪੁਸਤਕ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲੇ ਦੀ ਟਿਕਟ 20 ਰੁਪਏ ਰੱਖੀ ਗਈ ਪਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਮੁਫਤ ਸੀ। ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਸਨ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਗਤੀ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਮੈਦਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਮੁਫਤ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਟਾਲਾਂ ਉੱਪਰ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਸੀ.ਡੀ., ਕੈਸਟਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਦੇਖੀ ਗਈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਿਰੰਤਰ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੇਖਕਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ, ਪਬਲਿਸ਼ਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟਰਾਂ ਨੇ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ

ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਅੰਤਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਨੁਵਾਦ, ਕਾਪੀ ਰਾਈਟ ਕਾਨੂੰਨ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ, ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਵਿਕਰੀ, ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਘਟਦੀ ਰੁਚੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾਵਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਦਸੇ। ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਰੁਚੀ ਦਿਖਾਈ।

ਮੇਲੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਬੜਾ ਰੁਚੀ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਇਹ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੱਧੀਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਗੀ ਛਪਾਈ ਅਤੇ ਵੱਧੀਆ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਇਨਾਮ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਜਿਹੌ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇੱਥੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਹ ਸਫਲ ਮੇਲਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਕ੍ਰੇਤਾਵਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧੀਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲੇ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ—ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ, ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਆਫ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਵੱਧੀਆ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਣਿਆ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਮੇਲਾ ਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲਾ ਬਣਾਇਆ।

3.3 ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਲੇਬਸ ਦੇ ‘ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ’ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ ‘ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ’ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣਾ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ Presis, ਕਰਦੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਪੈਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੱਚੇ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇ ਕੁੱਝ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੁੱਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚਲੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਵਧਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਰਚਨਾ/ਪੈਰ੍ਹਾ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗ਼ਲਤ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ ਦੀ ਲੋੜ : ਕਿਸੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਜਾਂ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਿੰਦੂ ਛੇਤੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਏ ਜਾਣ। ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁਸਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨ : ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਇਕ ਪੈਰ੍ਹਾ ਦੇਖੋਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ :-

1. ਮੂਲ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਿੰਦੂ, ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ।
2. ਤੁਹਾਡਾ ਉੱਤਰ ਵਾਲਾ ਪੈਰ੍ਹਾ, ਮੂਲ ਪੈਰ੍ਹੇ ਦਾ ਲਗਭਗ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਹੋਵ।
3. ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚਲੇ ਵਾਕ, ਮੂਲ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਨਾ ਲਏ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣ।
4. ਤੁਸੀਂ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਪੱਖ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕੋ।

(1) ਮੂਲ ਅਣਡਿੱਠਾ ਪੈਰਾ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਿੰਦੂਆਂ ਹੇਠ ਲਕੀਰ ਲਗਾਉ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤੱਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਂਕੜੇ, ਤਰੀਖਾਂ, ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰ ਲਵੋ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਛੁੱਟ ਨਾ ਜਾਣ।

(2) ਮੂਲ ਪੈਰਾ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਈ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦੋਹਰਾਉ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੂਲ ਪੈਰਾ ਵਿਚ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਈ ਗਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਕੇ ਚੁਸਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

(3) ਕਈ ਵਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾ ਨੂੰ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪੈਰਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਪੈਰਾ ਵਿਚ ਕਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ।

(4) ਮੂਲ ਪੈਰਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਖੋ।

(5) ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੂਲ ਪੈਰਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਕੇਵਲ ਵਸਤੂਪੂਰਕ ਰਹਿ ਕੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰਜਿਆ ਪੈਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(6) ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚਲੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

(7) ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚਲੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬਿੰਦੂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਕੜ ਲਈ ਬੜੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁੱਝ ਕੁ ਪੈਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਾਂਗੇ।

ਉਦਾਹਰਨ-1

ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪੋਰਟ੍ਰੇਟ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਚਿੱਤਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਚਿੱਤਰਿਆ ਹੈ। ਜਲੂਸ, ਜਲਸੇ ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਚਿੱਤਰਣ ਵੱਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿੱਤ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਰੰਗ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਖਟ ਵਿਛਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭੀੜ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਗਵਾਹ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ-ਚਿੱਤਰਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਹੀ ਪਲਾਇਨੀ ਰੋਮਾਂਚਿਕਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰਾ ਹੈ—ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਉਹ ਜੋ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਕਲਚਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।

(ਲੇਖਕ : ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਨਿਬੰਧ : ਧੌਲਾਧਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵਿਚੋਂ)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਰਾ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿਉ।

ਉੱਤਰ : ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੋਰਟ੍ਰੇਟ ਬਣਾਉਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭੀੜ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਨ ਵੱਲ ਉਹ ਰੁਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁੱਖੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪੇਂਟ ਕਰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਲਾਇਨ ਕਰਨਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਸਿਰਲੇਖ : ਪੋਰਟ੍ਰੇਟ ਸਿਰਜਕ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ।

ਉਦਾਹਰਨ-2

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ (ਇਕ ਤਿਹਾਈ) ਲਿਖੋ। ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਦਿਉ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਹਿਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਵਹਿਮ ਦਾ ਰਾਜ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਕੁਰੁੱਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੋਪ ਹੋਰੀਂ ਇਕਰਾਰ ਨਾਮੇ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਕੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਰੇਲ ਵਾਂਗ ਸੀ ਤੇ ਓਸ ਨਾਲ ਹਰ ਦਰਜੇ ਦੇ ਖਾਨੇ ਬੀੜੇ ਹੋਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਰਟਿਨ ਲੂਥਰ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦੀ ਗੈਂਤੀ ਨਾਲ ਜਹਾਲਤ ਦੀ ਲਾਈਨ ਉਖੇੜ ਪਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰੀ, ਡੱਬੇ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਚੂਰਾ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਪਿਆ ਉੱਥੋਂ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਰੂਟੇ ਕੀ ਬੋੜਾਂ ਵਾਂਗ ਘਣ ਪਤਰਾਲੇ ਬਿਰਛ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਭ ਦੈਂਤ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਹਰ ਟੋਪੇ ਤੋਂ ਦੈਂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਹਿਮ ਦੇ ਚੂਰੇ ਤੋਂ ਪੁਨਰਵਹਿਮ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਤੇ ਭਏ।

(ਲੇਖਕ : ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੂਪ; ਨਿਬੰਧ : ਵਹਿਮ ਤੇ ਵਹਿਮੀ ਵਿਚੋਂ)

ਉੱਤਰ : ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਪੋਪ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਵਰਗੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਟਿਨ ਲੂਥਰ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੇ ਉਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਕੂਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਸਿਰਲੇਖ : ਵਹਿਮਾਂ ਦਾ ਨਿਦਾਨ

ਉਦਾਹਰਨ-3

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰੋ ਅਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿਉ।

ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਕਿਸੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਹਨ। ਹੁਨਰ ਤੇ ਅਕਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਤੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਉਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਲਾ, ਰਾਗ, ਹੁਸਨ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਨੀਯਤ ਸਿਖਰ ਨਹੀਂ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂਘੇਗਾ। ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਿਖਰਾਂ—ਕਲਾ, ਰਾਗ, ਹੁਸਨ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਪਿਆਰ—ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਸ ਭੁੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਏਸ ਭੁੱਖ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਮਿੱਧਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਨਾ ਈਰਖਾ, ਨਾ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਨਾ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਛੱਡ ਜਾਣ ਦੀ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ : ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ; ਨਿਬੰਧ : ਨੌਜਵਾਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ)

ਉੱਤਰ : ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ—ਕਲਾ, ਰਾਗ, ਹੁਸਨ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਤਾਂਘੇਗਾ। ਉਹ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਬਲੋੜੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਸਿਰਲੇਖ : ਸਿਖਰਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

ਉਦਾਹਰਨ-4

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿਉ।

ਸਾਡੇ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਬੜੇ ਹਿਤ ਤੇ ਖੇਚਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਘਰ ਦਾ ਘਿਉ ਰਸੋਈਏ ਮਿਸਰ ਦੇ ਕਾਲ ਕੜਛੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਉੱਤੇ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਾਲ ਭਾਜੀ ਨੂੰ ਸੁਰ ਸੁਰ ਕਰਕੇ ਛੁਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਏਹਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਕੂਆਂ ਨੇ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਏਸ 'ਤੁੜਕੇ' ਹੋਏ ਘਿਉ ਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖਣ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਮੈਲਾ ਹੋ ਕੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਸਭ ਤੱਤ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਭੇਡ ਚਾਲ ਨੇ ਅਸਲੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟ ਕੇ ਲਫਾਫ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪਤਾਸੇ ਤੇ ਮਿਸਰੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਰੰਗਦਾਰ ਨਕਲੀ ਮਿੱਠਾ ਵਰਤਣਾ, ਜੇ ਘਿਉ ਖਾਣਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਤੁੜਕ' ਕੇ ਅਥਵਾ ਫੂਕ ਕੇ ਖਾਣਾ, ਗੰਨਾ ਚੂਪਣਾ ਗਵਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝਣਾ ਪਰ ਅਗਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਡੇਰੀਆਂ ਸਿਫਲਸੀ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪੱਥ ਹੋਈਆਂ ਚਿੱਟੇ ਰੁਮਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ, ਏਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਪਿੱਛਲਗੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਫੁਰਨਿਆਂ ਦੇ ਕਰਤਬ ਹਨ ਤੇ ਸੁਆਪੀਨ ਸੁਤੰਤਰ ਸੁੱਚੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ।

(ਲੇਖਕ : ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ; ਲੇਖ : ਭੇਡ ਚਾਲ ਵਿਚੋਂ)

ਉੱਤਰ : ਹੋਸਟਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੱਚੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਿਰਸ ਨਾਲ ਸਾਂਭ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਘਿਉ ਤੜਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾੜ ਕੇ ਪੋਸ਼ਟਕਤਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਿੱਠੇ ਨੂੰ ਰੰਗ ਕੇ, ਘਿਉ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੈਸ਼ਨ ਕਾਰਨ ਉਹ ਗੰਨਾ ਚੂਪਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਗੰਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਗੰਡੇਰੀਆਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਸਿਰਲੇਖ : ਭੇਡ ਚਾਲ

ਉਦਾਹਰਨ-5

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਦਿਉ।

ਕਈ ਬੰਦੇ ਝੂਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੋਚੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰੋਣਾ ਰੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰਿਆ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਐਵੇਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਦੁੱਖ ਫੋਲੀ ਜਾਣਗੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਝ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜਾ ਬੰਦਾ ਐਵੇਂ ਹਾਂ ਹੂੰ ਕਰੀ ਜਾਏਗਾ, ਇਹ ਸੋਚ, ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਹ ਝੂਰਨਾ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਜਾਵੇ। ਝੂਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਵੀ ਲੱਭਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਝੂਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਰ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਝੂਰਨੋਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਝੂਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਹੇ ਮੂਰਖ ! ਤੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾ ਝੂਰ।'

(ਲੇਖਕ : ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨਜਾਣ; ਲੇਖ : 'ਝੜੈ ਕਦੇ ਨ ਝੂਰਹਿ ਮੂੜੇ' ਵਿਚੋਂ)

ਉੱਤਰ : ਕਈ ਬੰਦੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਵੀ ਝੂਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ। ਕਈ ਕੇਵਲ ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ ਝੂਰਨਾ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਝੂਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਝੂਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ।

ਸਿਰਲੇਖ : ਝੂਰੇ ਨਾ ਜਾਂ ਝੂਰਨ ਦਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- 3.2 (i) ਧੁਨੀ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
- (ii) ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ ?
- (iii) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
- (iv) ਲਘੂ ਸ੍ਰੀ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਸ੍ਰੀ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?
- 3.3 (i) ਕਿਸੇ ਪੈਰੇ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਿੰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
- (ii) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਰੇ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿਉ।
- 3.4 (i) ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
- (ii) ਕਿਸੇ ਅੱਗ ਲੱਗਣ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖੋ।

—0—